

บทสังเคราะห์ ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทสังเคราะห์

ยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทสังเคราะห์

ยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

ที่ปรึกษาประจำโครงการและนักวิจัย

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

ผู้ประสานงาน

เรณู อรรธนาเมศรี

ผู้ช่วยผู้ประสานงานการเงินและนักวิจัย

อนุชน หวลทรง

วิทยากรกลุ่มย่อยและนักวิจัย

โฆสิต ไชยประสิทธิ์

จารุณี ปัญควณิช

สิริพร เดชผดุง (เจ้าหน้าที่โครงการ)

ผู้ประสานงานจังหวัดและนักวิจัย

ณัฐพร จาตุยางโทน นัยนา ครุฑเมือง

ลาวัณย์ ถาพันธ์ นิคม นาคอ้าย

ไชยรัตน์ ปราณี่ สงกรานต์ ฤกษ์แก้ว

วิสุทธิ เหล็กสมบูรณ์ อัญชลี เท่งตระกูล

สุภาภรณ์ พงษ์ภิญโญโอภาส

รัตนา นุชบุญเลิศ นารี จิตรรักษา

พิมพ์ครั้งแรก พุทธศักราช พ.ศ.๒๕๕๖

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์นันทกานต์ ๑๒๐ ซอย ๗(พงษ์สุวรรณ) ถ.ช้างเผือก ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

โทร.(๐๕๓)๒๑๗-๐๑๔, ๔๑๐-๐๐๙ แฟกซ์.(๐๕๓) ๔๑๐-๐๐๙ email :

nantakarngraphic@gmail.com

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำ

บทสังเคราะห์โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นฉบับนี้ ได้รวบรวมผลการสังเคราะห์เนื้อหาในประเด็น การปรับตัว การย้ายถิ่น สมบัติสาธารณะและสะท้อนเส้นทางการย้ายถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงการประกอบอาชีพ ซึ่งในแต่ละประเด็นสะท้อนการมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์ภายในท้องถิ่นของตนเองภายในพื้นที่เขตภาคเหนือตอนบนและภาคเหนือตอนล่าง โดยผ่านการใช้เครื่องมือและทฤษฎีทางประวัติศาสตร์ ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นเครื่องมือสำคัญที่ให้ส่งผลให้ชุมชนตระหนักในตัวตน สร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองและสังคม ภายใต้บริบทของโลกสมัยใหม่ ซึ่งการดำเนินโครงการในครั้งนี้ได้สอดคล้องกับปลายทางของโครงการ สองด้าน คือ ผลลัพธ์ด้านชุมชนเกิดจิตสำนึกประวัติศาสตร์ตัวตนภายในของชุมชน การกระตุ้นความทรงจำและตระหนักถึงประสบการณ์ที่ตกผลึกในประวัติศาสตร์ คือ วิถีชีวิต สามารถปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์อย่างผสมกลมกลืนกับบริบททางธรรมชาติและสังคม ซึ่งทางโครงการฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารฉบับนี้จะสามารถต่อยอดทางความคิดและเป็นแนวทางแก่ผู้ที่สนใจในการพัฒนาโครงการในแนวทางเดียวกันนี้ได้ต่อไป

ผู้จัดทำ

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยฉบับนี้ได้สานต่อแนวคิดของผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งโครงการได้ขยายเครือข่ายผู้ร่วมงานไปยังอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคเหนือทั้งหมด ๖ สถาบัน เชื่อมต่อไปยังโรงเรียนมัธยมกว่า ๒๐๐ แห่ง เพื่อกระตุ้นพลังยูวิจัยจากโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการนับจำนวนกว่า ๑,๐๐๐ คน ยังผลให้ครูที่ปรึกษาต้องหนุนเสริมลูกศิษย์ยูวิจัยทำงานจนสำเร็จ ผลที่เกิดขึ้นมีคุณภาพการต่อองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ และต่อยอดกิจกรรมทางกระบวนการสอนที่มีนักเรียนเป็นสำคัญ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ด้วยกระบวนการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบด้านบวก คือการเกิดพลังชุมชน เพราะเด็กนักเรียน ครูและชาวบ้านได้เรียนรู้และตระหนักถึงความรู้ชุมชน คือ ความสามารถในการปรับตัวท่ามกลางบริบทชุมชนและตระหนักเพิ่มขึ้นว่า ชุมชนนั้นมีความเปลี่ยนแปลงมาตลอดเวลา เมื่องานโครงการนี้สำเร็จจุล่งมาด้วยคุณค่าด้านต่าง ๆ ที่ได้รับดังกล่าวมานี้ ทางโครงการสำนึกดีว่า เพราะได้รับโอกาส และรับความอนุเคราะห์ และความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย ตั้งแต่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่เป็นทั้งต้นคิด ให้แนวทางการออกแบบงานวิจัยอย่างกว้าง ๆ เพื่อให้ปลายทางของการวิจัยอำนวยผลต่อชุมชน ถึงขั้นเกิดจิตสำนึกรักท้องถิ่น และมีผลการขับเคลื่อนในวงกว้าง และยังให้ทุนสนับสนุนในการดำเนินโครงการวิจัยในครั้งนี้ รวมถึงความร่วมมือจากทั้งเครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏในเขตภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง และสุดท้ายโครงการจะไม่สามารถดำเนินมาจนถึงจุดนี้ได้หากไม่มีพลังจากคนตัวเล็กตัวน้อยในชุมชน ครู อาจารย์ และที่สำคัญพลังจากทีมยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่ขับเคลื่อนเคียงบ่าเคียงไหล่พร้อมกับโครงการมาจนทุกอย่างสำเร็จจุล่งมาเป็นอย่างดี นอกจากนี้โครงการก็รู้สึกเป็นหนี้ทางความคิดจากนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลาย ๆ ท่านที่มีได้ออกนาม จึงขอขอบคุณทุกท่านมาในที่นี้ หวังว่าคุณประโยชน์จากโครงการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ในการศึกษาและพัฒนาองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และสังคมไทยในอนาคต

ผู้จัดทำ

โครงการยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

สารบัญ

การสังเคราะห์งานวิจัยยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

๗

วิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรม พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย

๔๓

ช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๗ - ๒๕๕๒

อนุชน หวลทรง

การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ภาคเหนือตอนบนและ

๙๑

ภาคเหนือตอนล่าง

ศิริพร เดชดำรง

โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ การสังเคราะห์เนื้อหาประเด็นสมบัติ
สาธารณะ

๑๑๓

อ.ไมเชิด ไชยประสิทธิ์

การปรับตัวกรณีการย้ายถิ่นของกลุ่มคนพื้นที่ภาคเหนือตอนบนและภาคเหนือ

๑๔๗

ตอนล่างประเทศไทยบทสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

อ.จารุณี ปัญญาคณิชา

ประเพณี/พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการตอบสนองชุมชน วัด และกระบวนการผลิต

๑๗๒

: บทสรุปจากประเด็นสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ จังหวัด

พิษณุโลก

ดร.นิคม นาคอ้าย

รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ จังหวัดนครสวรรค์

๑๗๙

และอุทัยธานี

ผศ.ดร.ไชยรัตน์ ปรานี

วิเคราะห์ภูมินามภูมิเวศน์วัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน

๒๓๐

อ.ณัฐพร จาตุยางโทน

ภูมินามภูมิเวศน์วัฒนธรรมเหนือภาคตอนล่าง

๒๕๒

อ.นัยนา ครุฑเมือง

"สมบัติสาธารณะ" บทสังเคราะห์โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

๒๗๘

จังหวัดอุดรธานี

อ.สงกรานต์ ฤกษ์แก้ว

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย : กรณีศึกษาการ

๓๐๘

เปลี่ยนแปลงด้านประเพณีที่นำไปสู่การท่องเที่ยว

ดร.ลาวัลย์ ภาพันธ์

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย :กรณีศึกษาการ
เปลี่ยนแปลงด้านอาชีพเกษตรกรรม

๓๒๕

อ.กฤษณธรรม ภาพันธุ์

การสังเคราะห์งานยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือจังหวัดแม่ฮ่องสอน

๓๔๕

วิสุทธิ์ เหล็กสมบูรณ์

การสังเคราะห์กระบวนการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

๓๕๙

ผศ.เรณู อรรธนาเมศรี

การสังเคราะห์งานวิจัยยุววิจัยประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นภาคเหนือ

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์

๑

ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ

Between History and Memory.

การดำเนินชีวิตของเราแต่ละคนในปัจจุบันถูก “นำทาง” โดยความทรงจำของเราตลอดมา เราเผชิญหน้ากับปัญหาในชีวิตปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ ขึ้นอยู่กับ “อดีต” ที่ฝังไว้ในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด ความทรงจำนี้จะบอกกับเราเสมอว่าเราเป็นใคร มาจากไหน และสิ่งที่กำลังกระทำอยู่นั้นทำไปเพื่ออะไร ตัวอย่างเช่น เรามาจากครอบครัวยากจนที่เป็นชาวนา เครือญาติก็ยากจน คั่นแค้นเช่นกัน เราเดินทางจากหมู่บ้านแห่งหนึ่งของภาคอีสานที่หาโอกาสทำงานไม่ได้เข้าสู่กรุงเทพฯ และเรากำลังทำอะไรอยู่ในกรุงเทพฯ ก็เพราะต้องการแก้ไขปัญหายากของครอบครัวเรานั่นเอง

บางคนอาจจะเรียกความทรงจำต่ออดีตเช่นนี้ว่า “ประสบการณ์ชีวิต” แต่ต้องตระหนักว่า ประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคนไม่ใช่เพียงแต่ประสบการณ์ส่วนตัวเท่านั้น หากแต่เป็นประสบการณ์ของชีวิตตนเองที่ผสานเข้ากับประสบการณ์ชีวิตของครอบครัว ที่สำคัญประสบการณ์ชีวิต ยังประกอบด้วยพลังที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะส่วนที่ตนเองและครอบครัวสัมพันธ์อยู่ร่วม ซึ่งได้เชื่อมและกำหนดชีวิตส่วนตัวและชีวิตครอบครัวให้มีความหมายรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งขึ้นมา

ความทรงจำของแต่ละคนจึงไม่ใช่ความทรงจำส่วนตัวแท้ๆ หากแต่มีส่วนเชื่อมโยงและถูกกำหนดโดยชุมชนและสังคมอยู่เสมอ หากความทรงจำเช่นนั้นจะดำรงอยู่ในสถานะเป็นความทรงจำส่วนตัว ก็เพราะเราจะไม่สามารถสร้างความหมายของชีวิตของเราไปมากไปกว่าชีวิตส่วนตัวของเราคนหนึ่งเท่านั้น

ที่สำคัญ ความทรงจำนี้ถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนตัวเพราะความเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองที่สำคัญที่เกิดขึ้น

ความทรงจำของเรานี้ก็จะถูกลืมไ้ด้วยความทรงจำอีกลักษณะหนึ่ง อันเป็นความทรงจำของสังคมที่ใหญ่กว่าและจะแปรเปลี่ยนความหมายความทรงจำของชีวิตเราก็คือการเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์ชาติ

การเกิดประวัติศาสตร์ชาติเป็นความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ของชาติที่จะต้องสร้างให้คนในสังคมตระหนักรู้และซึมซับให้ได้ว่าทุกคนในพื้นที่นี้ต้องอยู่ร่วมกันเป็น “ชาติ” ไม่ได้แยกออกเป็นชุมชนย่อย ๆ ที่เป็นอิสระต่อกันอย่างเดิมอีกต่อไป

ประวัติศาสตร์ชาติและอำนาจรัฐสมัยใหม่จึงได้แปรเปลี่ยนความทรงจำส่วนตัวของเราส่วนหนึ่งให้มีความหมายแบบใหม่และยึดโยงกับสังคมกว้างขวางเกิดขึ้น โดยทำให้อดีตของเรานั้นมีสถานะเป็นนามธรรมและเป็นภาพรวมของพลเมืองที่อยู่ในรัฐชาติ และจะต้องกระทำการทุกอย่างตามที่ชาติต้องการเพื่อจรรโลงเป้าหมายของชาติเอาไว้ให้ได้

ความทรงจำของเราจึงถูกทำให้มีสองระดับซ้อนทับกันอยู่ ระดับแรก ได้แก่ ความทรงจำในระดับอดีตของชีวิตประจำวันที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นจริงในช่วงชีวิตที่ผ่านมา เช่น ความทรงจำของเราต่ออดีตของหมู่บ้านหนองช้างค้ำ หรือความทรงจำของลูกอีสาน ดังกล่าวข้างต้น

ในอีกระดับหนึ่ง ได้แก่ ความทรงจำที่ให้ความหมาย “เรา” ในสถานะนามธรรมที่สัมพันธ์กับรัฐแบบใหม่ เช่น เราเป็นพลเมืองไทยในรัฐไทยสมัยใหม่ที่มีรากฐานความเป็นมาที่ยาวนาน

เราเรียกความทรงจำสองระดับนี้แตกต่างกัน ในระดับแรก เรียกกันโดยทั่วไปว่าความทรงจำส่วนในระดับที่สอง ถูกเรียกว่าประวัติศาสตร์ การถ่ายทอดความทรงจำทั้งสองระดับก็แตกต่างกัน ความทรงจำถูกถ่ายทอดทางเชิงมุขปาฐะ ส่วนประวัติศาสตร์ได้รับอำนาจให้ถ่ายทอดทางสัญลักษณ์ทุกประเภท เช่น ตำรา อนุสาวรีย์ พิพิธภัณฑ์

ในยามที่รัฐและสังคมปรกติ ความทรงจำในระดับอดีตของชีวิตประจำวันที่มีความสัมพันธ์อย่างเป็นจริงในช่วงชีวิตที่ผ่านมาจะถูกทำให้เป็นเรื่องส่วนตัวของเรา เพราะไม่ได้นำไปยึดโยงกับความทรงจำแบบประวัติศาสตร์ชาติหรือหากจะยึดโยงก็เพียงแต่การเป็นพลเมืองธรรมดาที่ไม่ค่อยมีความหมายใดต่อรัฐ

ทฤษฎีองคคาพยพที่ใช้อธิบายรัฐและสังคมไทยที่ผ่านมาจะให้ความหมายประชาชนหรือพลเมืองเป็นแค่ “เส้นผมหรือเส้นขน” ที่หลุดร่วงไปก็ไม่เป็นไร ยกเว้นอย่าหลุดร่วงมากจนผิดปรกติ แต่ประวัติศาสตร์ก็เป็นเสมือนซีเมนต์ที่ใช้ยึดโยงหน่วยต่าง ๆ ของสังคมที่แตกต่างกันให้มีความสัมพันธ์กันลักษณะหนึ่ง อันนำไปสู่การประกอบสร้างกันเป็นโครงสร้างของสังคมขึ้นมา

ช่วงใดที่เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนในสังคม ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ ๆ ขึ้นมาและอยู่นอกกระบวนความสัมพันธ์ทางสังคมและอำนาจลักษณะเดิม

หรือกล่าวได้ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม ก็จะพบความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์

จังหวะของประวัติศาสตร์ที่มีความเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดการเลื่อนไหลระหว่าง “ความทรงจำ” กับ “ประวัติศาสตร์” การเลื่อนไหล/แทรกตัว/ประกอบรวม/แทนที่ ของความทรงจำเข้าไปในประวัติศาสตร์เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากความเข้มข้นของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ

ความแตกต่างระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์จึงมีน้อยกว่าที่เคยเข้าใจกันมา

การแทรกตัวของความทรงจำในประวัติศาสตร์ไทย เกิดขึ้นมาเป็นระยะ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ กลุ่มข้าราชการสามัญชนที่เติบโตมากขึ้นกลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคมไทย คนกลุ่มนี้เริ่มสำนึกในพลังของสามัญชนและเริ่มทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด

ข้าราชการสามัญชนกลุ่มนี้ได้เริ่มทำให้ “ความทรงจำส่วนตัว” เช่น สายตระกูลสามัญชนของตน มีความหมายใหม่ ไม่ใช่เพียงแค่คุณธรรมคาที่ที่มาจากบิดาไปวัน ๆ หากแต่เป็นโคตรตระกูลสามัญชนที่มีส่วนเข้าไปผลักดันให้ชาติบ้านเมืองก้าวหน้า การเปลี่ยนให้ “ความทรงจำส่วนตัว” ให้เข้าไปมีบทบาทในความก้าวหน้าของรัฐทำให้เกิดการขยายตัวของเขียนประวัติตระกูลของสามัญชน การเขียนนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่เน้นบทบาทของสามัญชน และเริ่มทำให้ “ความทรงจำ” ของคนกลุ่มนี้แทรกเข้าไปในประวัติศาสตร์ซึ่งรวมทั้งบทบาทของสามัญชนก็กลายเป็นวีรกรรม เช่น บทบาทของยาโมชาวบ้านบ้านบางระจัน เป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงนี้เช่นเดียวกัน ความทรงจำส่วนตัวของกลุ่มสามัญชนก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก่อรูปขึ้นมาจากความทรงจำส่วนตัวที่เชื่อมต่อกับความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์ชาติ

การเลื่อนไหล/เชื่อมต่อระหว่างความทรงจำกับประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

ความทรงจำที่ถูกสร้างของคนจีนที่ตัดสินใจจะตั้งรกรากในสังคมไทย ที่เชื่อมเอาชีวิตส่วนตัวเข้ากับประวัติศาสตร์ได้อย่างแนบแน่น “เสื่อผืนหมอนใบ เดินทางมาพึ่งพระบรมโพธิ์สมภาร” ซึ่งได้ทำให้เกิดกระบวนการการกลืนกลายคนจีนเป็นไทยในคนจีนหลายกลุ่ม

วิกฤติการณ์ทางการเมืองของการแบ่งแยกเป็นซ้าย-ขวาปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้ทำให้เกิดการเพิ่มบทบาทของท้องถิ่นในประวัติศาสตร์ชาติในต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ แต่ส่วนใหญ่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยทั่วไปมักจะศึกษาท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ แม้การศึกษาในแนวนี้อาจจะทำให้ย้อนกลับไปทบทวนข้อสรุปบางประการที่แพร่หลายในประวัติศาสตร์ชาติได้ก็ตาม

แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติก็ไม่ได้ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมอย่างแท้จริง เพราะท้องถิ่นจะถูกกำหนดมาจากส่วนกลางเสมอ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจำเป็นที่จะต้องศึกษาให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเป็นอิสระโดยสัมพันธ์จากรัฐ กล่าวคือ หากพยายามพิจารณาชุมชนท้องถิ่นให้เป็นหน่วยศึกษาที่ค่อนข้างอิสระ ก็จะทำให้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นได้แสดงตัวคนที่มบทบาทในการสร้างชุมชนท้องถิ่นอีกมาก คนเหล่านี้

เมื่อมองจากประวัติศาสตร์ชาติแล้ว ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย นอกจากเป็นผู้รับการกระทำจากภายนอก แต่เมื่อมองลงไปในระดับชุมชนท้องถิ่นแล้ว คนเหล่านี้ล้วนมีบทบาทและความหมายที่สำคัญยิ่งต่อชุมชนท้องถิ่น ที่สำคัญไม่ได้ยอมเป็นผู้รับผลความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างไม่ตอบโต้ ตรงกันข้ามกลับพยายามแสวงหาทางเลือกในการเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ที่สำคัญ เป็นทางเลือกระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว-เครือญาติและระดับชุมชน

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ใช่โครงการที่เกิดมาอย่างไร้รากฐาน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายชุมชน ได้สนับสนุนโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสี่ภาคมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๔๐ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการวางรากฐานการศึกษาและสร้างความทรงจำร่วมของชุมชนที่มีความแตกต่างไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบเดิม โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ต่อยอดการรื้อฟื้นและการสร้างความทรงจำร่วมไปจากเดิมในสองมิติด้วยกัน

การต่อยอดรากฐานเดิมของโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญ มิติแรก ได้แก่ การคำนึงถึง “ความต่อเนื่อง” ของการถ่ายทอดเรื่องเล่าความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งโครงการยววิจัย ได้มุ่งทำในสองด้านด้วยกัน ด้านแรกได้แก่ การสร้างศักยภาพของครูจากโรงเรียนในชุมชนต่าง ๆ ให้สามารถที่จะสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น และสามารถที่จะ “ฝัง” (embed) ชุดความทรงจำร่วมลงในชุมชน อีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การสร้างความกระตือรือร้นให้แก่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยซึ่งส่งผลทำให้เกิดความปรารถนาที่จะสืบทอดความทรงจำชุดใหม่นี้ต่อไป เพราะการออกแบบการวิจัยให้ให้นักเรียนลูกหลานของคนในชุมชนเป็นผู้ร่วมวิจัยทำให้เกิดพลังของคนเฒ่าคนแก่/คนวัยกลางอย่างมากที่สุด ซึ่งโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเดิมนั้นแม้ว่ามีความต้องการที่จะให้เกิดความ “ต่อเนื่อง” ของการถ่ายทอดเรื่องเล่าความทรงจำร่วมเช่นกัน แต่การออกแบบโครงการไม่ได้เปิดช่องให้เกิดผู้มีส่วนร่วม (Stake holder) ที่จะทำงานต่อไปได้ การสร้างศักยภาพของครูและการสร้างความกระตือรือร้นของคนในชุมชนจะสัมพันธ์อยู่กับการต่อยอดรากฐานเดิมในมิติที่สอง

อีกมิติหนึ่งของการต่อยอดโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเดิม ได้แก่ การทำให้ครูและสถาบันการศึกษาที่เข้าร่วมโครงการวิจัยสามารถเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้, ความหมายของประวัติศาสตร์ และ การวิจัย/การวิจัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องยากเย็นไม่น้อยสำหรับครูที่เชื่อในกรอบการวิจัยเชิงพฤติกรรมศาสตร์แบบคับแคบ เช่น งานวิจัยต้องมีทาบ

การเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้ชุดนี้ ได้แก่ การทำให้ครูเข้าใจได้ว่าความรู้ทุกชุดในโลกนี้เหมือนกันตรงที่เป็น “การสร้างสายสัมพันธ์ของข้อมูลปลีก ๆ เพื่อให้เกิดความหมายใหม่” ความสามารถของนักวิจัยในการทำวิจัยได้แก่การมองเห็น/สร้างสายสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่หลากหลายที่ไม่ใช่แค่การหยิบเอาทฤษฎีหนึ่งใดมาใช้ โดยการหาข้อมูลก็ทำเพียงแค่ออกแบบสอบถามแล้วนำมา “ยัด” ในกรอบทฤษฎี (แน่นอนว่าการมองเห็นความสัมพันธ์ของข้อมูลไม่ใช่การนั่งเทียนคิดเอาเอง หากแต่จำเป็นต้องรู้ทฤษฎีแต่จะใช้ทฤษฎีเป็นเพียงแว่นตาใช้พิจารณาข้อมูลเท่านั้น [Theory without empirics is empty. Empirics without theory is blind: Immanuel Kant ๑๗๒๔-๑๘๐๔])

การทำให้ครูเข้าใจ “ธรรมชาติ” ของความรู้นี้จะช่วยผลักดันให้ครูมีความมั่นใจที่จะสร้างสรรค์ความรู้ได้ด้วยตนเองมากขึ้น เพราะครูจะเป็นผู้ที่สามารถสร้างความรู้จากข้อมูลท้องถิ่นที่ตนเองคุ้นเคยได้ ซึ่งโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเดิมนั้นไม่ได้ใช้ความพยายามไปในเรื่องนี้เท่าใดนัก แต่ในโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงในความรู้ชุดนี้อย่างยิ่ง เพราะหวังว่าจะสามารถนำไปใช้เป็นตัวแบบในการทำงานลักษณะเดียวกันต่อไป ดังปรากฏในบทสังเคราะห์ประเด็นกระบวนการที่พิมพ์ร่วมกันอยู่ในเอกสารเล่มนี้

ความรู้และความเข้าใจในความหมายของประวัติศาสตร์เป็นเรื่องที่สำคัญมากที่นักวิจัยในโครงการได้ทุ่มเทเวลาอย่างมากในการพูดคุย การวิพากษ์วิจารณ์ และการเสนอแนะวิธีคิดและวิธีทำความเข้าใจในความหมายของประวัติศาสตร์ เพราะครูทั้งหมดถูกทำให้เข้าใจ/รับรู้ประวัติศาสตร์คือเรื่องราวในอดีตของส่วนที่สัมพันธ์อยู่กับรัฐหรือส่วนที่เป็นหลักของชาติ เช่น ศาสนา

ความสับสนอันเกิดจากความไม่เข้าใจความหมายของประวัติศาสตร์ปรากฏชัดเจนในช่วงแรกของการเริ่มโครงการ ดังที่มีการกล่าวถึงเป้าหมายบางอย่างที่เป็นการมุ่งหวังผลเฉพาะหน้าหรือมุ่งให้เด็กรู้ “อดีต” แบบตื้นเขิน เช่น ความต้องการ (เพียงแค่ว่า) จะให้เด็กนักเรียนที่เข้ามาร่วมทำวิจัยสามารถเป็นนาโถ้วนำเที่ยว หรือ มองว่าประวัติศาสตร์คือการรู้ว่าเจดีย์เก่า วัดเก่าเรื่องเล่าในชุมชนมีความเป็นมาอย่างไรเท่านั้น หรือหากสนใจจะศึกษาประเพณี ก็จะได้เพียงแค่ว่าอาหารรายละเอียดว่าประเพณีเคยทำมาอย่างไร และจะจบลงด้วยการ “รำพึงรำพัน” ทำนองว่าปัจจุบันประเพณีเสื่อมถอยน้อยลงเพราะคนรุ่นใหม่มีวัฒนธรรมหรือมีค่านิยมเป็นตะวันตก ดังนั้นจะต้องรณรงค์ให้หันมาทำฟื้นฟูประเพณีที่มีค่าของชุมชน¹ ประวัติศาสตร์ลักษณะนี้ (ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาอย่างไม่เป็นประวัติศาสตร์เสียด้วยซ้ำ) ไม่ได้ก่อให้เกิดผลทางปัญญาแต่ประการใด²

¹ ความตื้นเขินของการรับรู้ประวัติศาสตร์เช่นนี้ไม่ใช่ความผิดปรกติของครูจากโรงเรียนต่าง ๆ เพราะในความเป็นจริงแล้วผู้มีอำนาจในสังคมไทยและที่อยู่ในกระทรวงศึกษาจะคิดได้ในระดับนี้เหมือนกัน จนกล่าวได้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่ไม่มีวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์

² หลักสูตรท้องถิ่นศึกษาของโรงเรียนต่าง ๆ จะถูกสร้างอย่างไม่เป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งทำให้การเรียนรู้ท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องกระต้าง ไร้ความหมายแก่ต่อปัจจุบัน

ความพยายามจะทำให้เกิดความเข้าใจในวิธีคิดแบบประวัติศาสตร์ที่มีหลักการอยู่ที่ว่า ๑ ทุกสรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลง ๒ ความเปลี่ยนแปลงทุกอย่างต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบริบท เพื่อที่จะให้ครูหลุดพ้นจากการคิดแบบไม่เป็นประวัติศาสตร์ ที่มองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง หรือมองเห็นความเปลี่ยนแปลงแบบมั่วๆ (เช่น ความล่มสลายของประเพณี ก็จะลงความเห็นไปในทันทีว่าคนรุ่นใหม่รับวัฒนธรรมตะวันตก โดยไม่มีความคิดที่จะทำความเข้าใจบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนเลย) ซึ่งเป็นเรื่องที่ใช้เวลามากพอสมควรทีเดียว

นอกจากการทำให้ครูหลุดออกจากวิธีคิดที่ไม่เป็นประวัติศาสตร์แล้ว ยังต้องทำให้เข้าใจถึงการเลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนความทรงจำมาสู่ประวัติศาสตร์ เพราะครูเกือบทั้งหมดไม่สามารถเข้าใจได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ดำเนินมานั้นเป็นประวัติศาสตร์ได้อย่างไร เพราะเป็นเรื่องการทำมาหากินของชาวบ้าน (ย่อมไม่ใช่ประวัติศาสตร์)

แต่ภายหลังจากการถกเถียงทำความเข้าใจกันก็สามารถปรับเข้ามาสู่วิถีของการเปลี่ยนแปลง “ความทรงจำ” สู่ประวัติศาสตร์ชุมชนได้ โดยที่คณะผู้วิจัยพยายามที่จะทำให้ครูเข้าใจว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนมีแกนที่สำคัญ ได้แก่ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มในชุมชน ซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างคนในชุมชนกับสภาวะภายนอกชุมชน และระหว่างคนภายในชุมชนด้วยกันเอง

ความพยายามที่จะทำให้ครูคิดถึงความเปลี่ยนแปลงและบริบทของความเปลี่ยนแปลงที่ต้องมีความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอยู่ด้วยทำโดยผ่านประเด็นปัญหาที่ครูและนักเรียนช่วยกันสร้างขึ้น เช่น ประเพณี ก็จะเน้นให้เริ่มมองที่ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เช่น คนเข้าร่วมน้อยลง อุปกรณ์ในประเพณีที่เคยช่วยกันทำปัจจุบันซื้อมาใช้ทุกอย่าง จากนั้นจึงให้ครูและนักเรียนลองไปตั้งคำถามแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงเช่นที่ว่านั้นเมื่อใด และทำไมจึงเกิดขึ้น คำตอบที่ได้ทำให้ครูและนักเรียนเริ่มมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งมากขึ้นและเริ่มเข้าใจบริบทที่มากำหนดความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

แม้ว่าประวัติศาสตร์ความทรงจำร่วมของชุมชนเช่นนี้จะศึกษาได้ในระยะเวลาไม่ยาวไกลไปในอดีตเกินร้อยยี่สิบปี แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นปัญหา เพราะการก่อตั้งชุมชนหรือการเคลื่อนย้ายชุมชนเกือบทั้งหมดในประเทศไทยล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นภายในสองช่วงเวลาอันได้แก่ช่วงรัชกาลที่ห้า กับหลังทศวรรษ ๒๕๐๐ ซึ่งก็อยู่ในรอบร้อยยี่สิบปีนี้ทั้งสิ้น³

³ การเพิ่มขึ้นของประชากรที่ทำให้เกิดชุมชนไทยก็เกิดขึ้นในระหว่างร้อยยี่สิบปีนี้ ก่อนหน้านั้นประชากรของสังคมไทยมีเบาบางมาก ดังนั้นความพยายามที่จะโยงชุมชนที่เพิ่มเกิดในร้อยปีกับเจดีย์เก่าอายุเกินสองร้อยปีจึงไม่ได้เกิดการเชื่อมต่อทางประวัติศาสตร์ต่อชุมชนแต่อย่างใด

การทำความเข้าใจในเรื่อง "การวิจัย/การวิจัยประวัติศาสตร์" เป็นปัญหาดังแต่ช่วงแรกของการทำงานโครงการฯ กล่าวคือ ครูเกือบทั้งหมดถูกทำให้รู้สึกว่าการทำวิจัยเป็นเรื่องยากสำหรับครูในโรงเรียน ดังนั้น การถูกขอให้ทำวิจัยจึงไม่ใช่เรื่องที่ครูอยากจะทำ ประกอบกับการทำงานวิจัยในโครงการนี้จะต้องทำเป็นประวัติศาสตร์และจะต้องทำงานร่วมกับนักเรียน ยิ่งทำให้ครูส่วนใหญ่วิตกกังวล ครูจำนวนไม่น้อยก็ถอนตัวไปหลังจากการประชุมครั้งแรก

คณะผู้วิจัยได้จัดตั้งกลุ่มผู้วิจัยในพื้นที่อีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ อาจารย์ในมหาวิทยาลัยราชภัฏและอาจารย์ที่มีความรู้ทางด้านการวิจัยในการทำงานกับครู โดยคณะผู้วิจัยส่วนกลางได้เดินทางไปพบปะพูดคุยทั้งกับผู้วิจัยในพื้นที่และครูผู้วิจัยการทำความเข้าใจ "การวิจัย/การวิจัยประวัติศาสตร์" เป็นการเริ่มต้นไปพร้อม ๆ กับการทำความเข้าใจเรื่อง "ธรรมชาติของความรู้" "ความหมายของประวัติศาสตร์" จึงทำให้ครูจำนวนหนึ่งสามารถที่จะกลืนเอาการแสวงหาความรู้ด้วยการวิจัยทางประวัติศาสตร์เข้ามาไว้ในตัวเองได้

ผลลัพธ์ของโครงการวิจัยยววิจัยประวัติศาสตร์ภาคเหนือจึงไม่ใช่การวัดที่การทำงานลักษณะเชิงปริมาณ เช่น จัดประชุมกี่ครั้ง/มีรายการโทรทัศน์จำนวนเท่าไร ฯลฯ หากแต่ผลจะเกิดขึ้นในส่วนที่สำคัญกว่านั้น ได้แก่ การทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความคิดในเรื่องการแสวงหาความรู้และความสามารถของครูในการทำงานวิจัยประวัติศาสตร์ที่ผูก/เชื่อมชีวิตส่วนตัวของคนในชุมชนเข้าไว้กับชีวิตส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งก็คือ การสร้างความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน (ดังจะกล่าวในส่วนต่อไป) กระบวนการของการทำงานนี้จะเห็นได้ชัดเจนจากบทสัมภาษณ์นางโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ประเด็นกระบวนการ ซึ่งเป็นบทสัมภาษณ์ที่ทำให้เห็นได้ถึงความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงระบบคิดในการแสวงหาความรู้ที่ซับซ้อนอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม ความพยายามที่จะสร้างความทรงจำร่วมกันของชุมชนย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีการสร้าง "เรื่องเล่า-เรื่องอธิบาย" ของความเปลี่ยนแปลงของชุมชน ด้วยเหตุที่โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือทำงานครอบคลุมพื้นที่ที่กว้างขวางทั้งภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง ประกอบกับงบประมาณที่จัดสรรให้แก่ครูและโรงเรียนนั้นน้อยมาก จึงทำให้ประเด็นการสร้าง "เรื่องเล่า-เรื่องอธิบาย" ของครูและนักเรียนนั้นอาจจะยังไม่ลึกซึ้งสักเท่าใดนัก ซึ่งเมื่อนักวิจัยจะต้องสังเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ก็พบว่าข้อมูลจากงานวิจัยของครูนั้นไม่เพียงพอ แต่อย่างไรก็ตาม คณะผู้วิจัยก็ได้สร้างการรับรู้ร่วมกันว่าประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่สร้างขึ้นมานั้นยังคงเป็น "ประวัติศาสตร์ปลายเปิด" ที่รอให้ครูและชุมชนช่วยกันเชื่อมต่อข้อมูลใหม่ ๆ ต่อเนื่องไป เพื่อที่จะทำให้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นมีพลวัตในการให้ "ความหมาย" แก่ชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงที่เขียวกราก

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือจากงานวิจัยยูวีวิจัย

การสังเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือจากงานวิจัยยูวีวิจัยแบ่งออกเป็นสองประเด็น ได้แก่ ภาพรวมของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ และความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

ภาพรวมของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในโครงการยูวีวิจัยประวัติศาสตร์ได้เปิด "พื้นที่" ของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญยิ่งหลายประการด้วยกัน

๑. การศึกษาโครงการยูวีวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือได้ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่สลับซับซ้อนของชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนนั้นไม่ได้เป็นไปในลักษณะเดียวกัน เมื่อมองภาพรวมประวัติศาสตร์ชุมชนที่ได้ จะพบว่าประวัติศาสตร์แต่ละชุมชนมีความแตกต่าง ประวัติศาสตร์จึงเป็นภาพของความ "ไม่สม่ำเสมอ" และ "ไม่ราบเรียบ" มีความขัดแย้ง และมีการแก้ไขความขัดแย้งในชุมชนตลอดเวลา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าแต่ละหนึ่งชุมชนแตกต่างกันจนไม่สามารถจัดกลุ่มได้ ความแตกต่างที่เกิดขึ้นพอที่จะจัดกลุ่มได้และสามารถที่จะมองเห็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความแตกต่างของแต่ละกลุ่มได้

ความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่ "ไม่สม่ำเสมอ" และ "ไม่ราบเรียบ" นี้จะทำให้เราหลีกเลี่ยงการมองภาพชนบทไทยที่มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียวเหมือนกันไปหมด อันจะทำให้สามารถเข้าใจถึงความแตกต่างของชุมชนในแต่ละกลุ่มได้ชัดเจนขึ้น

๒. ด้วยความแตกต่างของกลุ่มชุมชนจึงทำให้การแบ่งเวลาของความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นเป็น "เวลา" ของชุมชนท้องถิ่นเอง เนื่องจากงานศึกษาในโครงการฯ นี้ไม่ได้มีความพยายามจะเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับประวัติศาสตร์ชาติ ดังนั้นการกำหนดยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น จึงไม่ได้อิงกับยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ชาติ

การศึกษาประวัติศาสตร์ในโครงการนี้ได้ทำให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่ดำเนินผ่านแต่ละช่วงเวลามานั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากการบีบบังคับให้เปลี่ยนจากอำนาจ/ความต้องการจากภายนอกเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นพลังของกลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นที่จะต้อง "ต่อสู้" เพื่อให้ตน ครอบครัวของตน ชุมชนของตนรอดพ้นและปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ตัวละครอีกมากในประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นล้วนแล้วแต่มีบทบาทสำคัญที่สำคัญ และไม่ยอมเป็นเพียงผู้รับผลความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัวอย่างดูหมิ่น พวกเขาพยายามที่จะสร้างทางเลือกที่จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ในทุกระดับ

๓. การศึกษาในโครงการวิจัยนี้ ได้ทำให้เห็นถึงพลังของชุมชนและคนในชุมชนที่ได้สร้างทางเลือกในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจอันสลับซับซ้อน ที่เห็นเด่นชัด ได้แก่ ลักษณะของการย้ายถิ่น รากฐานเดิมหรือคุณลักษณะของกลุ่มคน/กลุ่มชาติพันธุ์ ลักษณะภูมิประเทศ/ระบบนิเวศวิทยาของพื้นที่ย้าย โอกาสในการปรับตัวทางอาชีพทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร และ ความเปลี่ยนแปลงของระบอบทรัพย์สินของชุมชน ฯลฯ

งานศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในโครงการนี้ เลือกที่จะใช้กรอบคิดประเด็นความเปลี่ยนแปลงของ “สมบัติชุมชน” ในแต่ละท้องถิ่นเป็นแกนกลางสำหรับการศึกษา แต่ก็ไม่ได้ลดทอนให้เหลือเพียงแค่ “สมบัติชุมชน” ในเชิงกายภาพเท่านั้น แต่จะใช้เป็นกรอบความคิดร่วมเพราะนอกจากจะทำให้งานศึกษาทั้งหมดมีแกนกลางร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การแลกเปลี่ยนที่เกื้อกูลกันในแต่ละกลุ่ม และเป็นประเด็นสำคัญที่จะทำให้เกิดคำถามการวิจัยที่ชัดเจน

งานศึกษาประวัติศาสตร์ที่ใช้ “สมบัติชุมชน” เป็นแกนกลางหรือกรอบความคิดหลักนี้ ก็ได้ขยายขอบเขตความหมายของ “สมบัติชุมชน” ออกไปกว้างขวางมากขึ้น โดยไม่จำกัดเฉพาะสมบัติหรือทรัพยากรที่เกี่ยวกับการเกษตร หากแต่หมายรวมไปถึงส่วนเป็นทรัพยากรหรือสมบัติชุมชนทางสังคมด้วย ซึ่งส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรด้านการเกษตร, การผลิต และวิถีชีวิตของประชาชนทั้งสิ้น เพื่อที่จะแสวงหาแนวทางอธิบายให้มีพลังที่สุดว่าเหตุใดคนกลุ่มนี้จึงเลือกเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงแบบนี้ ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งจึงเลือกอีกอย่างหนึ่ง รวมทั้งการสืบทอดอำนาจของบุคคลหรือกลุ่มตระกูลในชุมชนก็มีส่วนหนึ่งมาจากความเปลี่ยนแปลงในการจัดการทรัพยากรใหม่ ๆ เหล่านี้

๔. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นโดยยูววิจัยนี้ ได้สร้างความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นว่าเป็น “การศึกษาความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนอันเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่หลากหลายทั้งระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน คนในชุมชนกับพลังจากภายนอก และคนกับ “ธรรมชาติ” รอบตัว/ชุมชน อันส่งผลให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างที่เป็นจริงในขณะนี้”

การสร้าง ความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นการสร้างชุดความรู้ใหม่ที่จำเป็นต่อสังคมไทยในปัจจุบัน เพราะหากเราต้องการสร้างความเป็น “ชุมชน” เราไม่สามารถสร้างความเป็นชุมชนได้หากเราไม่สามารถเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของ “สมบัติชุมชน” หรือระบบความสัมพันธ์ที่เป็นสายโยงใยยึดคนให้มีความรู้สึกผูกพันกันเป็นสำนึกของกลุ่มได้ หากเราต้องการเข้าใจการล่มสลายของชุมชน ก็ยังจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจความสูญเสียหรือเปลี่ยนรูปลักษณะของ “สมบัติชุมชน”

๕. หากพิจารณาผลการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนี้เชื่อมต่อการศึกษาการพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐในช่วงเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา ก็จะทำให้เรามองเห็นและเข้าใจถึงผลของกระบวนการพัฒนาที่มีต่อความแตกต่างหลายระดับ (Development Processes on Different Levels)

ซึ่งมีทั้งผลกระทบต่อระดับบุคคล ระดับกลุ่มย่อยในชุมชน และระดับชุมชน ซึ่งจะแตกต่างไปจากการศึกษาผลของกระบวนการพัฒนาแนวทางอื่น ๆ ที่มักจะเหมารวมเอาความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะเดียว

การพิจารณาอย่างจำแนกถึงผลของการพัฒนาว่ามีต่อชุมชนระดับต่าง ๆ อย่างไร จะช่วยให้มองเห็นได้ว่าหากต้องการสร้างการพัฒนาที่ส่งผลดีต่อคนจำนวนมากในชุมชนจะต้องทำอย่างไร

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้มีประโยชน์อันใด

๑. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มอำนาจประชาชน คือ ชุมชนได้มรดกที่ดีที่เขา “สร้าง” ขึ้นเอง ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นจาก “ความทรงจำ” จะเปลี่ยนแปลงจินตนาการของคนในชุมชน จากเดิมที่สำนึกเพียงว่าตนเองเป็นคนตัวเล็กตัวน้อยไม่มีความหมายอะไรในประวัติศาสตร์ เปลี่ยนแปลงมาสู่ความสำนึกใหม่ที่ตระหนักว่าตัวเขา บรรพบุรุษของเขาได้มีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนอย่างต่อเนื่องมา
๒. ความสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจะทำให้เกิดการเชื่อมต่อ “ชีวิตส่วนตัว” เข้ากับ “ชีวิตสาธารณะ/ชีวิตชุมชน” เพราะในปัจจุบัน ความทรงจำส่วนตัวไม่ได้เชื่อมต่อกับประวัติศาสตร์ชุมชน การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนก็ไม่สามารถมีจินตนาการข้ามพ้นชีวิตส่วนตัวได้ แต่สำนึกประวัติศาสตร์เช่นนี้จะทำให้คนในชุมชนจินตนาการถึงความผูกพันระหว่างตัวเขากับชุมชนได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ การคืน “อัตลักษณ์ชุมชน” ให้แก่ชาวบ้านที่กำลังตกอยู่ภายใต้ “อัตลักษณ์ส่วนตัว” นั้นเอง ซึ่งน่าจะช่วยให้เห็นทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว
๓. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้ มีผลต่อสังคมโดยรวมด้วย เพราะการศึกษาเช่นนี้เป็นการทำให้เกิด “เสียงของผู้ที่ไม่เคยมีเสียง” (Voices of the Voiceless) ในยามที่สังคมกำลังประสบปัญหาความขัดแย้งทางความคิดซึ่ง การมีเสียงของผู้ที่ไม่เคยมีเสียงก็จะช่วยให้เกิดต่อรองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เกิดความสมดุลมากขึ้น

⁴ ปัจจุบันนี้ ชุมชนไทยกำลังตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของ “ชุมชนที่ไม่มีชุมชน” พฤติกรรมข้างก้นหินใสรถยนต์ไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมดาของวัยรุ่นคึกคะนอง หากแต่เป็นอารมณ์ความรู้สึกทางสังคมของผู้ที่สูญเสียความหมายของตัวเองและสังคม โปรดอ่าน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ “ปาทินใสรถยนต์” คอลัมน์นี้ได้กระแส หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๒.

๔. การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเช่นนี้ ได้ช่วยทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใน “ภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์”(Landscape of History)⁵ ไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็น “พื้นที่” และ “เวลา” ในประวัติศาสตร์ หรือ ผู้กระทำการในประวัติศาสตร์ชุมชน ซึ่งน่าจะส่งผลทำให้เกิดการสร้าง “ความรู้ประวัติศาสตร์” ชุดใหม่อื่น ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ

การศึกษาประวัติศาสตร์(ท้องถิ่นหรือใหญ่กว่านั้นก็ตาม)
คือการทำให้เกิดการ “สร้าง”อดีตขึ้นมาหลายสำนวน
โดยคนที่ต่างสถานะกัน เพื่อประโยชน์ที่เขาใช้นิยามตัวตน
ของเขาในปัจจุบันอย่างมีความหมายต่อชีวิตของเขาเท่านั้น
ประวัติศาสตร์ต้องมีหลายสำนวนก็เพื่อป้องกัน
มิให้สำนวนใดสำนวนหนึ่งมีอำนาจครอบงำ
และการไม่ถูกครอบงำคือการปลดปล่อยอย่างหนึ่ง

นิธิ เอียวศรีวงศ์

“ก่อนอำลา”

เอกสารปิดการสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ๒๕๔๗

คณะผู้วิจัยในโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ได้แบ่งประเด็นการศึกษาสังเคราะห์ประวัติศาสตร์ทางด้านเนื้อหาจากผลงานยววิจัยออกเป็น ๕ ประเด็น ได้แก่ ๑. ภูมินามภูมิเวศน์วัฒนธรรม ๒. ประเพณี/พิธีกรรม ๓. การทำมาหากิน ๔. สมบัติสาธารณะ ๕. การปรับตัวของชุมชน เพื่อที่จะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือได้ชัดเจนขึ้น

แม้ว่าการเลือกประเด็นสังเคราะห์ห้าประเด็นจะทำให้ดูเหมือนว่าแต่ละเรื่องแต่ละประเด็นแยกออกจากกัน แต่ในความเป็นจริงแล้ว แต่ละประเด็นในการสังเคราะห์นั้นล้วนแล้วแต่สัมพันธ์เชื่อมต่อการสังเคราะห์ประเด็นเนื้อหาในที่นี้จึงจะเน้นให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ที่เป็นส่วนรวมจากการเชื่อมต่อการสังเคราะห์ห้าประเด็นข้างต้น⁶

⁵ โปรดอ่าน John Lewis Gaddis, *The Landscape of History : How Historian Map The Past*, Oxford University Press, ๒๐๐๒.

⁶ การสังเคราะห์ในที่นี้มาจากการศึกษาสังเคราะห์ห้าประเด็นที่พิมพ์รวมอยู่ในเอกสารเล่มนี้ การอ้างอิงจึงจะใช้การอ้างอิงจากเอกสารนี้

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือแบ่งออกได้เป็นสามช่วงเวลา ช่วงแรกได้แก่ การย้ายถิ่น/ก่อสร้างชุมชน ช่วงที่สอง การปรับตัว/เปลี่ยนอาชีพ/ทำให้สังคมชวานาแบบใหม่ ช่วงที่สาม การเปลี่ยนแปลงการผลิตจาก “สังคมชวานา” สู่สังคมพหุลักษณะ

ช่วงแรก การย้ายถิ่น/ก่อสร้างชุมชน : อดีต-ก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐

การย้ายถิ่นฐานเป็นเรื่องราวหลักเบื้องต้นของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชุมชน เพราะการย้ายถิ่นเป็นจุดกำเนิดชุมชนทั้งหมดในภาคเหนือตอนบน การย้ายถิ่นในท้องถิ่นภาคเหนือเกิดขึ้นในสองช่วงเวลา ได้แก่ ก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐ และหลังทศวรรษ ๒๕๐๐ ซึ่งการย้ายถิ่นในสองช่วงเวลานี้มีความแตกต่างกันไม่น้อยดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การย้ายถิ่นก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐ ส่วนใหญ่เป็นการย้ายถิ่นไปในพื้นที่ที่เป็นป่าเขา กล่าวได้ว่าในดินแดนที่เป็นชุมชนปัจจุบันเดิมคือป่าที่ไม่มีใครต้องการเข้าไปพำนักอาศัย แต่เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงจากจำนวนคนในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้นจนที่ดินดีในการทำเกษตรของชุมชนเดิมไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพจึงทำให้เกิดแรงผลักดันให้คนบางกลุ่มต้องอพยพไปหาที่อยู่ที่ทำกินแหล่งใหม่

แม้ว่าเราไม่รู้แน่ชัดว่ากลุ่มคนที่อพยพแสวงหาที่ทำกินใหม่นั้นมีสถานะอย่างไรในชุมชนเดิม แต่จากข้อมูลของการวิจัยพื้นที่พบว่าสาเหตุการอพยพหลักที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่ากันได้แก่การย้ายถิ่น “เพื่อหลีกเลี่ยงจากสภาพปัญหาของที่อยู่เดิม เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์และปลอดภัยกว่า”⁷ ซึ่งส่วนมากจะเล่าคล้ายคลึงกันทำนองว่า “ที่บ้านเดิมนั้นการทำมาหากินลำบาก ไม่มีที่ทำกิน” ซึ่งก็น่าจะคาดเดาได้ว่ากลุ่มที่อพยพเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีโอกาสครอบครองที่ดินในชุมชนเก่าได้มากพอในการเลี้ยงชีพ อาจจะเป็นเนื่องจากการสืบทอดมรดกที่ทำให้ลูกสาวคนสุดท้องเป็นผู้รับสืบทอดที่ดินจึงทำให้ครอบครัวของพี่ชายหรือพี่สาวต้องมองหาพื้นที่ใหม่ หรือ อาจจะต้องเผชิญหน้ากับปัญหาขัดแย้งจนอยู่ไม่ได้ เช่น คำบอกเล่าว่าที่กล่าวว่านอกจากภัยธรรมชาติแห้งแล้งแล้ว ยังเกิดโจรปล้นสะดม...ทำให้นายน้อย ประดับบุตรและครอบครัว นาย ยม นางพุด บุญเต็ม อพยพหนีภัยโจรปล้น...”⁸ ซึ่งการอพยพเช่นนี้เป็นการอพยพของคนกลุ่มเล็กมาก ไม่ใช่ทั้งชุมชน จึงไม่น่าใช่ปัญหาภัยร่วมของชุมชน แต่น่าจะเป็นปัญหาของกลุ่มผู้อพยพเองเท่านั้น

⁷ อนุชน หวลทรง “วิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรมพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๒: บทสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ” หน้า ๕, สงกรานต์ ฤกษ์แก้ว “สมบัติสาธารณะ บทสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ จังหวัดอุดรดิตถ์” หน้า ๔.

⁸ อ้างแล้ว หน้า ๕-๖.

ไม่ว่าสาเหตุจริง ๆ ของการอพยพจะเป็นอะไร การอพยพตั้งถิ่นฐานใหม่เป็นเรื่องลำบากยากเย็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการบุกเบิกเข้าไปในเขตป่าเขา และเป็นการอพยพที่ไกลไปจากถิ่นที่อยู่เดิมมาก การครอบครองที่ดินทำกินขึ้นอยู่กับว่าครอบครัวยุติธรรมได้มากเพียงใด คำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะระบุตรงกันว่าชีวิตของผู้อพยพนั้นยากลำบากมาก ความยากลำบากมีมากกว่าหรือไม่ยิ่งไปกว่าการอยู่ที่เดิม⁹ หากแต่การอพยพในที่ใหม่เป็นโอกาสในการที่จะได้ทรัพย์สินเป็นของครอบครัวตนเอง

การอพยพย้ายถิ่นเป็นลักษณะของการบุกเบิกเข้าไปในพื้นที่ที่เปิดกว้างให้แก่ทุกคน (Open access) ใครทำมากก็ได้มาก ไม่มีขีดจำกัด ขณะเดียวกันความพอเพียงของพื้นที่ในการรองรับคนจึงทำให้ระบอบทรัพย์สินแบบเปิดเสรีจึงเป็นฐานที่สำคัญ ชาวบ้านในจังหวัดสุโขทัยเล่าว่า “ที่ดินทำกินไปบุกเบิกจับจองเอา...ไม่มีการซื้อขายที่ดิน ใครอยากได้ก็ไปจับจองบุกป่าเอาเอง แบ่งให้กันฟรี ๆ ก็จะได้มีเพื่อนมาอยู่ใกล้ ๆ”¹⁰ ซึ่งไม่แตกต่างไปจากกรณีของภาคเหนือตอนบน

แต่เนื่องจากการอพยพเป็นการเข้าไปสู่ระบอบทรัพย์สินแบบเปิดจึงทำให้ในบางกรณี เกิดการแย่งชิงและขับไล่ผู้ที่ครอบครองมาก่อนอย่างตรงไปตรงมา ดังปรากฏในกรณีจังหวัดสุโขทัยที่ชาวบ้านเล่าว่า

“แต่เดิม หมู่บ้านนี้ พวกคนลาวมาอยู่ มาปลูกยาสูบปลูกอะไรกิน มีไม่กี่หลัง แต่ที่นี่ พวกปู่ย่าตายายของตามาจากบ้านด่านลานหอย เขาว่าเขาเป็นไทยนี่นะ เห็นที่ดินที่นี่ดีปลูกอะไรก็ขึ้น ก็เลยแกล้งพวกลาว ปลอ่ยว่วปลอ่ยควายเข้าไปกินของเขา เขาว่าอะไรนิดหน่อย กลับเอาปืนไปยิงขำหัวเขา ไม่ได้จริง ๆ นะ
ที่นี่ พวกลาวมันกลัว ไม่อยากมีเรื่องก็เลยอพยพไป...บรรพบุรุษตาจารย์นะ ลาวนี่ไม่ใช่ลาวนี่นะ มาจากอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง”¹¹

กรณีภาคเหนือตอนบนก็เช่นเดียวกัน ผู้มีอิทธิพลทางการเมือง เช่น เจ้าทางเหนือ ก็จะแย่งชิงที่ดินของชาวบ้านตามอำเภอใจ ชาวบ้านตำบลยางเนิ้งเล่าว่า “เจ้าเป็นเข้ามาย่ำเอาที่ดินไปประมาณ ๕๐๐ ไร่ ...ที่จริงเป็นจะเอาหมด แต่ติดตื้นนาพญาคำ เลยเหลือไว้แต่ดีมีในป่าเตียนนี้...”¹²

ระบอบทรัพย์สิน (Regime of Property)¹³ ในช่วงเวลาของการอพยพย้ายถิ่น/ก่อร่างสร้างถิ่นฐานนี้จึงเป็นระบบทรัพย์สินแบบเปิด แต่ขณะเดียวกันเมื่อมีการจับจองจึงได้เกิดระบอบทรัพย์สินแบบกึ่ง

⁹ ผู้เฒ่าผู้แก่ไม่ว่าในชุมชนภาคเหนือตอนบนหรือตอนล่างต่างเล่าถึงความยากลำบากของการบุกเบิกทั้งสิ้น กรณีภาคเหนือตอนล่างโปรดดู กฤษณธรรม ถาพันธุ์ “การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย: กรณีการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพเกษตรกรรม” หน้า๒.

¹⁰ อ้างแล้ว หน้า ๓

¹¹ อนุชน อ้างแล้ว หน้า ๘-๙

¹² อ้างแล้ว หน้า ๑๐.

สมบัติส่วนตัวขึ้นมา (Semi Private Property Regime) เพราะไม่มีอำนาจมายืนยันหรือค้ำประกันสิทธิบนทรัพย์สินนั้นอย่างแท้จริง ซึ่งเมื่อตั้งถิ่นฐานได้มั่นคงพอสมควรแล้วจึงจะเกิดการพัฒนาระบบทรัพย์สินและสร้างประเพณีขึ้นมาค้ำประกันระบบทรัพย์สินขึ้นมาอีกรูปลักษณะหนึ่ง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

การตั้งถิ่นฐานเป็นการหนีความ “ยากแค้นรอบด้าน”¹⁴ เพื่อหาชีวิตใหม่ที่น่าจะดีขึ้นกว่าเดิม แต่ก็ได้หมายความว่าชีวิตที่สะดวกสบาย เพียงแต่การหาอาหารการกินง่ายและมีเพียงพอนั่น เช่น เสื้อผ้ามีน้อยมาก เพราะต้อง “เสื้อผ้ามีไม่มาก..ต้องปลูกฝ้ายและทอเอง...ย้อมผ้าด้วยผลมะเกลือ...”¹⁵

แม้ว่าความ “ยากแค้นรอบด้าน” หรือปัญหาที่หากินจะลดน้อยลงเมื่ออพยพมาสู่ที่ใหม่ แต่ก็ยังเป็นชีวิตไม่หลุดออกจากกรอบของความยากลำบาก จึงทำให้การ “กระโดด” เข้าสู่การผลิตเพื่อขายเกิดขึ้นได้ง่ายมากในช่วงหลัง ดังจะกล่าวในส่วนของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในช่วงที่สอง

การอพยพตั้งถิ่นฐานเพื่อหาชีวิตใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมนี้จำเป็นที่จะต้องใช้ฐานของครอบครัวและกลุ่มที่อพยพด้วยกันเป็นหลักซึ่งมักจะถือเป็น “เสมือนเครือญาติ” (Fictional Kinship) ครอบครัวเป็นฐานแรงงานที่สำคัญที่สุด จากนั้นจึงเป็นเป็นการพึ่งพิงกันกับกลุ่มเสมือนเครือญาติ การมีชีวิตรอดในหนึ่งรอบปีจึงต้องพึ่งสองฐานนี้อย่างสำคัญ กระบวนการการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตจึงอยู่บนความสัมพันธ์ของคนในสองฐานนี้¹⁶

กระบวนการตั้งถิ่นฐานที่ค่อย ๆ เติบโตขึ้นมาจากการขยายตัวของครอบครัวที่อพยพมาครั้งแรกกับการอพยพที่ดำเนินต่อมา ประกอบกับการค้าขาย/การพบปะกันระหว่างชุมชนที่แม้ว่าคงจะมีไม่มากและไม่บ่อยนัก แต่ก็มีความหมายต่อชาวบ้าน เช่น การอพยพของชาวบ้านบางกลุ่มก็เป็นเพราะได้รับข้อมูลข่าวสารจากพ่อค้าข้ามท้องถื่น เช่น “เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีชาวอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย

¹³ ไพโรจน์ ไข่มุกด์ ไชยประสิทธิ์ การสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : สมบัติสาธารณะ หน้า ๑-๓.

¹⁴ ไพโรจน์ ทรงศักดิ์ ปัญญา การยึดที่ดินเอกชนโดยชาวบ้านในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๔๓ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๑. (รางวัลวิทยานิพนธ์ดีเด่น รางวัลนิดา ดันติวิทยาทักษะ)

¹⁵ กฤษณธรรม, อังแล้ว หน้า ๕

¹⁶ อังแล้ว และลาวัญญ์ ทัพพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่น จังหวัดสุโขทัย :

กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านประเพณีที่นำไปสู่การท่องเที่ยว. ประเด็นที่น่าสนใจในเรื่องความสำคัญของครอบครัวและเสมือนเครือญาติที่มีในช่วงของการก่อร่างสร้างชุมชน แต่การศึกษาต่อไปสู่การปรับตัวและการสร้างเป็นทุนทางสังคมในช่วงเวลาต่อมานั้นยังไม่มีใครศึกษาในสังคมวิทยาการไทย ซึ่งหากเราพิจารณาในแง่ครอบครัวกับประวัติศาสตร์ชีวิตสาธารณะ ก็น่าจะได้นแนวทางมองประวัติศาสตร์ที่สำคัญยิ่ง (The family and the History of Public life)

เดินทางมาค้าขายที่บ้านม่วงหอม และเห็นทำเลที่ตั้ง อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา...จึงอพยพมาอยู่รวมกันมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชน"¹⁷

การก่อร่างสร้างชุมชนบนพื้นฐานของระบอบทรัพย์สินที่ยังไม่มั่นคงเพียงพอเพราะยังมีลักษณะของระบอบทรัพย์สินกึ่งสมบัติส่วนตัว ประกอบกับการมีชีวิตรอดในเงื่อนไขความยากลำบากการรอบด้านที่ทำให้ต้องพึ่งพิง "เครือญาติเสมือน" ในชุมชน จึงได้ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันสร้างประเพณีขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องค้ำประกันระบอบทรัพย์สินที่ตนครอบครองอยู่พร้อมทั้งทำให้เกิดระบอบทรัพย์สินของชุมชนขึ้น

ความจำเป็นที่ทำให้เกิดระบอบทรัพย์สินชุมชนหรือสมบัติชุมชนก็เพราะจะทำให้ชาวบ้านสามารถรับรู้สมบัติส่วนตัวกับสมบัติชุมชนนั้นแยกออกจากกัน เพื่อป้องกันการละเมิดสมบัติส่วนตัวตามอำเภอใจ ขณะเดียวกันก็สามารถระดมคนในชุมชนดูแลสมบัติชุมชนด้วย ประเพณีทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาในชุมชนจึงมีลักษณะร่วมกัน อย่างน้อยสามประการด้วยกัน ได้แก่ ประเพณีเพื่อให้ความเจริญงอกงาม ประเพณีเพื่อปกป้องรักษา "ชีวิต" ของชุมชน และประเพณีที่เป็นส่วนในการดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกัน¹⁸

ประเพณีที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของการก่อร่างสร้างชุมชนนี้เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคนในชุมชนและในชุมชนใกล้เคียงที่มีความสัมพันธ์กันในระดับใดระดับหนึ่ง ดังนั้นจึงมีคนมาช่วย "จัดทำ" ประเพณีทุกคร้วเรือน (ไม่ใช่แค่มารวม)

การดำรงอยู่ของชุมชนที่เริ่มก่อร่างสร้างตัวตนขึ้นมาไม่ได้อยู่โดดเดี่ยวอย่างแท้จริง ยังคงมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้เองในชุมชนและสินค้าที่ชุมชนมีผลิตมากเกินไปเหลือเกินกิน จึงคำบอกเล่าที่ว่า " ในเวลาที่คอยผลผลิตจากการเกษตร ผู้ชายก็จะเข้าไปเก็บหาของป่า ล่าสัตว์ หาปลา หรือไปค้าวัวควายต่างบ้าน ต่างเมือง"¹⁹ หรือ การเข้าไปแลกโง้งมังกร นำถั่วงาข้าวโพดไปแลกกับปลาอย่าง²⁰

¹⁷ โรงเรียนสตรีเฉลิมขวัญ จังหวัดพิษณุโลก " ผ่าทอบ้านม่วงหอม อำเภอวังทองกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชน " อังใน อนุชน หวลทรง หน้า ๘.

¹⁸ ดัดแปลงจาก ลาวลย์ ถาพันธุ์ อ่างแล้ว และ นิคม นาคอ้าย "การสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตอบสนองชุมชน วัด และกระบวนการผลิต จังหวัดพิษณุโลก"

¹⁹ โรงเรียนสามเงาวิทยาคม อังใน อนุชน หวลทรง หน้า ๑๒.

²⁰ กฤษณธรรม ถาพันธุ์ อ่างแล้ว หน้า ๕.

การดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้เงื่อนไขความขาดแคลนทำให้เกิดความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ อยู่ ไม่ว่าจะเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนใกล้เคียง หรือ หรือในบางท้องถิ่นที่มีการผลิตสินค้าบางอย่างเป็นที่ต้องการของคนจากที่อื่นและมีทางคมนาคมที่สะดวกกว่าการเดินทางเท้า เช่น เขตสุโขทัยที่มีแม่น้ำยมเป็นเส้นทางคมนาคม ก็จะมี “พ่อค้าล่องเรือมาจากทางใต้ (อำเภอศรีสำโรง) เอาหม้อข้าว หม้อแกง หม้อดิน มาขาย” ในบางกรณี ก็เป็น “คนจีนจากสวรรคโลกปั่นจักรยานไปรับซื้อใบตองแห้งถึงบ้าน”²¹

การก่อร่างสร้างชุมชนที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกิดขึ้นมา จึงทำให้ต้องทำให้เกิดการหมายรู้ได้ว่าท้องถิ่นใดมีลักษณะอย่างไร มีสินค้าอะไรบ้าง การตั้งชื่อชุมชนหรือบ้านล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างความหมายให้แก่การรับรู้ของทั้งภายในชุมชนเองและระหว่างชุมชน หากไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกิดขึ้นก็ย่อมไม่มีความสำคัญในการสร้าง “อัตลักษณ์” ของชุมชนตนเอง

ภูมินามของชุมชนท้องถิ่นจึงสะท้อนถึงความต้องการที่จะให้เกิดการหมายรู้ได้ว่าชุมชนของตนนั้นอยู่ในตำแหน่งแห่งที่อย่างไร โดยใช้สภาพทางนิเวศวิทยาเป็นหลักการเบื้องต้นในการตั้งชื่อชุมชน หากชุมชนนั้นมีชื่อเสียงทางด้านการผลิตสินค้าบางอย่างก็จะสร้างความเด่นชัดด้วยชื่อที่เกี่ยวข้องกับสินค้านั้น ๆ ในหลายชุมชนที่เป็นการอพยพย้ายถิ่นจากคนต่างชาติพันธุ์ ก็มักจะใช้ชื่อตามชาติพันธุ์ของตน การเชื่อมโยงภูมินามกับการตั้งชุมชนจึงเป็นเรื่องที่มีความหมายระหว่างชุมชนกับชุมชนอย่างสำคัญทีเดียว²²

นอกจากการอพยพย้ายถิ่นของชาวบ้านในภาคชนบทแล้ว การค้าขายที่คึกคักมากขึ้นตามเวลานั้น ได้ทำให้เกิดการอพยพของชนอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามามีส่วนร่วมได้แก่ การอพยพของพ่อค้าคนจีน ซึ่งจะเป็นการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาพำนักอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการค้าขาย เช่น ที่ ปากน้ำโพ (นครสวรรค์)²³ หรือที่ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างพ่อค้าคนจีนและพ่อค้าคนท้องถิ่นเอง เช่น ที่ท่าเสา²⁴

การอพยพเพื่อตั้งรกรากใหม่ยังเกิดขึ้นอีกในช่วงหลังจากทศวรรษ ๒๕๐๐ หากแต่เป็นการอพยพย้ายถิ่นในเงื่อนไขบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ที่เด่นชัดมีสองลักษณะ คือ การอพยพของชาวบ้านอีสานเพื่อเข้ามาทำการเกษตรทั้งในภาคเหนือ (ตอนล่างและตอนบน) และการต้องอพยพเพราะรัฐบาลบังคับซึ่งปรากฏในสองลักษณะ ได้แก่ การไล่ที่เพราะโครงการขนาดใหญ่ และการไล่ที่เพราะนโยบาย

²¹ อ้างแล้ว หน้า ๙.

²² โปรดดูรายละเอียดประเด็นนี้ได้ใน ธีรพร จาตุรงคกุล “การสังเคราะห์วิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ประเด็นภูมินามภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภาคเหนือตอนบน” และ นัยนา ศรีเมือง “การสังเคราะห์วิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ประเด็นภูมินามภูมิทัศน์วัฒนธรรม ภาคเหนือตอนล่าง”

²³ ไชยรัตน์ ปรานี อ้างแล้ว

²⁴ สกรานต์ ฤกษ์แก้ว อ้างแล้ว

เรื่องป่าของรัฐ การอพยพกลุ่มหลังนี้แตกต่างไปจากกลุ่มที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงจะขอก้าวในส่วนต่อไป

ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือในช่วงแรก อันถือได้ว่าเป็น การย้ายถิ่น/ก่อร่างสร้างชุมชน ซึ่งเป็นช่วงเวลาจากอดีตไกลที่สุดประมาณรัชกาลที่ ๕ จนถึงก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นช่วงเวลาที่สำคัญเพราะเป็นช่วงของการวางรากฐานให้แก่สังคมไทย กลุ่มคนต่างอพยพออกไป “บุกเบิก” พื้นที่ห่างไกลไปจากเดิมหลังจากการถูกปลดปล่อยให้เป็น “เสรีชน” ไม่ต้องสังกัดอยู่กับมูลนาย การแสวงหาทางในการมีชีวิตที่ดีกว่าจึงได้เกิดขึ้น กลุ่มคนที่เดินทางไปสู่พื้นที่ห่างไกลได้ก่อร่างสร้างชุมชนขึ้นมาอย่างกว้างขวางและกลายเป็นฐานที่รองรับกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจในเวลาต่อมา

การก่อร่างสร้างชุมชนของกลุ่มคนที่อพยพนี้ไม่ใช่เพียงแค่การอพยพไปทำมาหากินเท่านั้น หากแต่เงื่อนไขบริบททางสังคมที่ในขณะนั้นอำนาจรัฐยังไม่ขยายออกไปอย่างครอบคลุม ชุมชนต่างๆ สามารถอยู่รอดมาได้ด้วยการร่วมใจสร้างสรรค์ “วัฒนธรรม” หรือระบบความหมาย Web of Meaning ที่ช่วยค้ำยันชุมชนใหม่ให้อยู่รอดมาได้ ที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวพันทั้งการทำมาหากิน การดูแลสมบัติสาธารณะ และดูแลให้ความมั่นคงทางจิตวิญญาณแก่ชุมชน

การสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เรียกกันว่า “ความเป็นไทย” นั้น นอกจากส่วนที่ถูกสร้างจากวัฒนธรรมชนชั้นในสังคมไทยแล้ว ส่วนประกอบของ “ความเป็นไทย” ที่สำคัญก็ได้อาจมาจากการร่วมสร้างสรรคของกลุ่มคนที่อพยพย้ายถิ่นชุดแรกนี้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ การเคารพธรรมชาติในฐานะพลังทางการผลิต การถือกำเนิดเพลงพื้นบ้าน หากเราไม่วิตกในแง่ที่ว่า “วัฒนธรรมไทย” ไม่เก่าแก่แล้วจะไม่น่าภาคภูมิใจแล้ว การศึกษาพลังทางปัญญาของปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้ก่อร่างสร้างชุมชนกับเงื่อนไขบริบทรอบตัวนี้ก็น่าจะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมหนึ่งของ “ความเป็นไทย”

อย่างไรก็ตาม กระบวนการตั้งหลักปักฐานของกลุ่มคนที่อพยพนี้ก็ได้เริ่มทำให้เกิดความแตกต่างทางสถานะและการครอบครองทรัพย์สิน โดยเฉพาะที่ดินบ้างแล้ว กล่าวคือ ผู้ที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ก่อนก็มักจะสามารถครอบครองพื้นที่ที่เหมาะสมที่สุดในการทำการเกษตร และขณะเดียวกันเวลาในการขยายพื้นที่ทำกินก็มีมาก่อนผู้ที่อพยพมาทีหลัง ดังนั้น กลุ่มที่อพยพเข้ามาทีหลังก็มักจะเป็นผู้นำในชุมชนทั้งทางด้านการครอบครองที่ดิน และสถานะทางสังคม ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นฐานในการปรับตัวในช่วงต่อไป

การปรับตัว/เปลี่ยนอาชีพ/ทำให้สังคมชาวนาแบบใหม่ หลังทศวรรษ ๒๕๐๐ - ทศวรรษ ๒๕๓๐

ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือหลังทศวรรษ ๒๕๐๐ ถึงทศวรรษ ๒๕๓๐ เป็นช่วงเวลาที่เริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ออกนอกกรอบสังคมชาวนาที่ได้สร้างกันขึ้นมาในช่วงก่อนหน้านี้ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่พร้อมกันทุกพื้นที่ การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากยูวีวิจัยประวัติศาสตร์ ความเปลี่ยนแปลงของจังหวัดอุทัยธานีและนครสวรรค์ของไชยรัตน์ ปรานี พบว่าเวลาของความเปลี่ยนแปลงอยู่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๔- ๒๕๒๐ โดยที่ไชยรัตน์เรียกยุคสมัยนี้ว่ายุคการเตรียมความพร้อมสู่ความทันสมัย และได้แบ่งช่วงเวลาจากพ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๔๐ เป็นยุค แห่งโลกาภิวัตน์ เป็นยุคของชุมชนสองแบบ คือ ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง²⁵ ส่วนการศึกษาวิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรมของ อนุชน หวลทรง ได้แบ่งเวลาเป็นช่วงเดียวจาก พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๔๐ แม้ว่าอนุชนเองก็เห็นว่ามีจุดเปลี่ยนในภาคเกษตรกรรมอยู่ที่ พ.ศ. ๒๕๒๐ โดยชี้ให้เห็นว่าในหลายพื้นที่นั้น “เกษตรกรได้เริ่มใช้เครื่องจักรเข้ามาเป็นเครื่องทุ่นแรงในกระบวนการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว”²⁶ แต่อนุชนเห็นว่าเป็นกระบวนการความเปลี่ยนแปลงชุดเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องไปกับการศึกษาการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ของ สิริพร เดชผดุง ที่ได้แบ่งเวลาในช่วงนี้ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๔ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๐²⁷

การศึกษาทางด้านประเพณีที่นำไปสู่การท่องเที่ยว จังหวัดสุโขทัยของ ลาวัลย์ ถาพันธุ์ และการศึกษาความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย:กรณีศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพเกษตรกรรม ของ กฤษณธรรม ถาพันธุ์ ใช้กรอบเวลาแบ่งยุคที่คล้ายคลึงกับของอนุชน โดย ลาวัลย์เรียกยุคที่สองนี้ว่ายุคประเพณีร่วมใจ ส่วนกฤษณธรรม เรียกยุคสมัยนี้ว่ายุคเกษตรผสมผสาน โดยเวลาของยุคอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๔- ๒๕๓๙

แม้ว่าการแบ่งช่วงเวลาความเปลี่ยนแปลงของการสังเคราะห์งานวิจัยในพื้นที่จะเหลื่อมกันบ้าง แต่งานทั้งหมดก็ชี้ให้เห็นว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาลในแต่ละพื้นที่ ซึ่งในการศึกษาแต่ละพื้นที่จะชี้ให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นแม้ว่าจะเกิดจากเหตุปัจจัยชุดเดียวกัน แต่การตอบสนองหรือการปรับตัวของคน/ชุมชนที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนนั้นไม่เหมือนกัน ซึ่งเป็นประเด็นการศึกษาที่ควรจะต้องศึกษาต่อไปอย่างละเอียดมากกว่าการศึกษาของครูและนักเรียนใน

²⁵ ไชยรัตน์ ปรานี อ้างแล้ว

²⁶ อนุชน หวลทรง อ้างแล้ว หน้า๑๗

²⁷ สิริพร เดชผดุง “การสังเคราะห์งานยูวีวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประเด็นการปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์”

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์นี้ เพื่อที่จะทำให้สังคมและตัวชุมชนเองได้ตระหนักถึงพลังทางชุมชนที่เป็นปัจจัยกำหนดความแตกต่างอันเป็นผลมาจากการพัฒนา

สาเหตุร่วมที่เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ การขยายตัวของรัฐ และการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์

การขยายตัวของรัฐสัมพันธ์กับการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างแนบแน่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า ประปา ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทุกมิติของคนในชุมชน ดังผลการวิจัยของครูและนักเรียนโรงเรียนนครบางยาง จังหวัดพิษณุโลก และโรงเรียนวังตะเคียนประชานุสรณ์ จังหวัดกำแพงเพชร ความว่า

การเปลี่ยนแปลงสำคัญครั้งหนึ่งของตำบลบ้านแยง คือ การที่รัฐบาลตัดถนนลาดยางผ่านจากตำบลบ้านแยง ไปอำเภอนครไทย เริ่มต้นขึ้น ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๗ และทำถนนลาดยาง ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๐ (เอกสารอัดสำเนา สำนักงานทางหลวงที่ ๔ พิษณุโลก) รวมถึงการที่รัฐบาลขณะนั้นให้สัมปทานการทำไม้ คือ การอนุญาตให้มีการตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ออกจากพื้นที่ ป่าสงวนแห่งชาติเขากระยาง ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ -๒๕๒๔ ทำให้มีเส้นทางซีกลากไม้ ของบริษัททำไม้ มีรถบรรทุกเข้าไปขนย้ายไม้ก่อนออกจากพื้นที่ป่า ชาวบ้านตำบลบ้านแยงได้โอกาสใช้เป็นเส้นทางลำเลียงพืชผลทางการเกษตร และการเดินทางติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ มากขึ้น เริ่มเกิดสภาพสังคมขึ้นมา มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำเกษตรกรรม เกิดความรู้ และเทคนิควิธีการผลิตในรูปแบบที่เน้นการเพิ่มปริมาณผลผลิต และได้ราคาที่สูงขึ้น^{๒๘} ประมาณปี ๒๕๓๔-๒๕๓๕ ทาง ร.พ.ช. ได้งบประมาณก่อสร้างถนนด้วยอิฐตัวโอ แต่จะสร้างเฉพาะเขตหมู่บ้านเท่านั้น ในปี ๒๕๓๗-๒๕๓๘ กรมทางหลวงได้จัดสรรงบก่อสร้างถนนลาดยางจากในตัวเมือง จากท่าเสาถึงวังตะเคียน ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้น มีตลาดขายอาหาร

^{๒๘} โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก. ใน อนุชน หวลทรง อ่างแล้ว หน้า ๑๗

อุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการเกษตร²⁹

หลักฐานจากชุมชนท้องถิ่นที่อ้างข้างต้นได้อธิบายความเปลี่ยนแปลงได้อย่างครอบคลุม กล่าวคือ การขยายถนนได้นำมาซึ่งการขยายตัวของอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรในนามของ “ระบบทรัพย์สินของรัฐ” ได้แก่ การให้สัมปทาน และถนนยังได้เปิดช่องให้ชาวบ้านในชุมชนเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อต้องการราคาพืชผลที่ดีขึ้นเพราะได้เข้าไปใกล้กับตลาดมากขึ้น ขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงนี้ก็ทำให้เกิดอาชีพแบบใหม่ที่สอดคล้องไปกับการเปลี่ยนแปลงการผลิตการเกษตร

ปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในทุกพื้นที่ภาคเหนือทั้งตอนบนและตอนล่าง เพียงแต่ว่าความเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความใกล้หรือไกลของพื้นที่ และกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนว่าได้ปรับตัวสอดคล้องไปกับการความต้องการของตลาดหรือไม่

การขยายตัวของรัฐโดยผ่านระบบราชการ เป็นการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงบทบาทของรัฐให้ทำหน้าที่บริการและควบคุมประชาชนทั่วประเทศเข้มข้นยิ่งขึ้น หน่วยราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาคได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อดูแลการบริการและควบคุมพลเมืองในชุมชนท้องถิ่นในทุก ๆ มิติของชีวิต เช่น การปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข การดูแลความปลอดภัยในชีวิต ฯลฯ แม้ว่าการขยายตัวด้านบริการและควบคุมจะมีประสิทธิภาพและคุณภาพไม่เท่าเทียมกันในพื้นที่ต่างๆ หรือในหัวเมืองใหญ่น้อย แต่ก็ถือได้ว่าอำนาจรัฐส่วนกลางได้ขยายออกไปครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศอย่างทั่วถึง

ท่ามกลางการขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่กระเพื่อมออกไปเรื่อย ๆ เจกเช่น ละลอกคลื่นได้ทำให้เกิดการปรับตัวของชาวบ้านในทุกชุมชน การปรับตัวในช่วงแรกของยุคสมัยนี้เป็น การปรับตัวบนพื้นฐานความชำนาญเดิมของตน ได้แก่ การเกษตรกรรม โดยเริ่มทุ่มเทลงไปสู่การผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อขายในตลาดมากขึ้น

การที่ชาวบ้านในแต่ละชุมชนทุ่มเทการผลิตเพื่อขายเพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นโอกาสของการที่จะหลุดพ้นจากความ “ยากแค้นรอบด้าน” จึงไม่น่าแปลกใจที่ภาพความทันสมัย ความสะดวก ความสบายที่ได้รับเพิ่มมากขึ้นในช่วงต้นของการพัฒนานั้นยังคงฝังอยู่ในความทรงจำของชาวบ้าน ความพยายามจะโหยหายุคทองในช่วงเวลาการผลิตพอเลี้ยงตนเองของชนชั้นกลางที่มีต่อชาวบ้านจึงฝังฝังติดตัวกับความทรงจำร่วมกันของชาวบ้าน อาจจะกล่าวได้ว่าความพยายามจะแข่งแซ่งการผลิตชาวบ้านให้

²⁹ โรงเรียนวังตะเคียนประชานสรณ์ จังหวัดกำแพงเพชร. *โครงการการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในชุมชนบ้านวังตะเคียน*. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ๒๕๕๒. ใน อนุชน หวลทรง หน้า ๑๗

ย้อนไปสู่แนวทางการผลิตในยุคของ “ความยากแค้นรอบด้าน” จึงเป็นเพียงมายาหรือลูกดอกทางศีลธรรมของชนชั้นกลางไว้อย่าไปใส่หัวชาวบ้านที่กระโดดเข้าสู่การผลิตเพื่อขายเท่านั้นเอง³⁰

การขยายตัวของรัฐทางการศึกษาได้ดึงเอาแรงงานจำนวนหนึ่งออกจากครอบครัว ขณะที่การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายต้องการให้ชาวบ้านใช้แรงงานเข้มข้นมากขึ้นในการผลิต ภาวะการขาดแคลนแรงงานจึงเริ่มเกิดขึ้นและรุนแรงมากขึ้น ประกอบกับในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ถึงถึงต้นทศวรรษ ๒๕๒๐ ชาวบ้านในเขตพื้นที่ชุมชนภาคเหนือตอนบนและตอนล่างเดินทางไปทำงานต่างประเทศเป็นจำนวนมาก โดยหวังที่จะนำเงินกลับมาสู่การลงทุนต่อไป

สภาวะที่เกิดขึ้นนี้ยิ่งทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานสูงขึ้นไปอีก การปรับตัวของชาวบ้านในกรณีการขาดแคลนแรงงานในขณะที่ต้องการแรงงานนี้ ได้แก่ การใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น³¹ ซึ่งปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นทุกชุมชน เพียงแต่จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กับตลาดว่าใกล้หรือไกล

การทุ่มเทลงไปในการผลิตเพื่อขายต้องการความรู้ชุดใหม่ในการปรับตัว ประกอบกับลูกในฐานะแรงงานในครอบครัวก็ถูกดึงเข้าสู่ระบบการศึกษา ครอบครัวจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่จากเดิมที่ครอบครัวทำหน้าที่เป็นหน่วยการผลิตร่วมกัน แต่ในช่วงเวลานี้ครอบครัวได้เริ่มเปลี่ยนมาสู่หน่วยการบริโภคมากขึ้น โดยที่สมาชิกบางส่วนทำการผลิตเพื่อเลี้ยงครอบครัวทั้งหมด การสืบทอดความรู้ทางการเกษตรชุดเดิมเริ่มหมดไปจากครอบครัว³²

การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายได้ผลักดันให้ชาวบ้านต้องเผชิญหน้ากับความผันผวนของราคาสินค้าการเกษตรตามลำพัง จากเดิมที่ปัญหาหลักในการดำรงชีวิตมีเพียงสภาพภูมิอากาศซึ่งชาวบ้านสามารถใช้ฐานครอบครัวและชุมชนในการแก้ไขปัญหา เช่น การรวมหมู่กันแก้ไขปัญหาน้ำท่วมหรือฝนแล้ง แต่เมื่อเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย ชาวบ้านไม่สามารถจะพึ่งพาพลังเดิมได้อีกต่อไป ดังนั้นการเผชิญหน้ากับความผันผวนของราคาสินค้าการเกษตรกับรายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาของบุตร-ธิดา³³ จึงทำให้สมาชิกบางส่วนของครอบครัวต้องออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม

³⁰ กระแสความคิดเรื่องนี้มีผลเชิงปฏิบัติการผ่านนักพัฒนาเอกชนในชนบททุกภาค ซึ่งหากจะไม่กล่าวหากันว่าพวกเขาคิดกันไม่เป็นแล้ว ก็ต้องยอมรับว่าการเกิดกระแสความคิดนี้เป็นจังหวะของประวัติศาสตร์ที่ทำให้ชาวบ้านได้ “พัก” และมี “ฟิเลียง” ดูแลในช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อที่จะก้าวไปสู่การผลิตเพื่อขายอีกครั้งหนึ่งพร้อมกับสลับ “ฟิเลียง” ให้หลุดออกจากวิถีประวัติศาสตร์ โปรดดู วิเชิด ทวีกุล . การเมืองภาคประชาชน: การเคลื่อนไหวของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ. พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๔๘. วิทยานิพนธ์ ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๘.

³¹ การศึกษาสังเคราะห์เกือบทุกฉบับจะสะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของการผลิตในประเด็นการใช้เครื่องจักรการเกษตร

³² กฤษณธรรม อ้างแล้ว

³³ ในสมัยที่เจ้าหน้าที่ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์มีชุดทำงานสีแดงและออกไปตามชุมชนเพื่อทวงถามหนี้สิน แม้ว่าชาวบ้านจะรู้สึกว่าการกลุ่มคนเสื้อสีแดงจะเข้ามาล้วงเอาเงินจากกระเป๋าไป แต่ก็มักกล่าวว่า “เสื้อเขาวนากลัวกว่าเสื้อแดง”

เงื่อนไขอันเกิดเนื่องจากการปรับตัวรับการขยายตัวของการผลิตเพื่อขายและการขยายตัวของรัฐด้วยการทุ่มเททุกอย่างลงไปสู่การผลิตสินค้าการเกษตรเพื่อตลาด ได้เริ่มบีบบังคับคนในชุมชนต้องมองหาทางเลือกให้แก่ตนเองมากขึ้น การปลูกพืชเพื่อขายหลากหลายชนิดเพื่อลดความเสี่ยงในการผลิตก็เพิ่มมากขึ้น และต้องหางานรับจ้างทำทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรมการศึกษาสังเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่างของภาคเกษตรกรรม กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า

“ความเจริญและติดต่อกับชุมชนภายนอกเริ่มมากขึ้น...เริ่มมีการปลูกข้าวโพดแทนข้าวไร่ เพราะขายได้ราคาดี...”

“ การเก็บเกี่ยวผลผลิตขึ้นอยู่กับชนิดของพืชที่ปลูก บางบ้านเก็บเกี่ยวมากกว่าปีละ ๑ ครั้ง เพราะปลูกพืชหลายชนิด... (รายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้น : ผู้เขียน) ทำให้มีการทำงานเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้น เช่น รับจ้างดายหญ้าในสวน ทำทุกอย่างที่มีการจ้างงาน...”³⁴

การแก้ไขปัญหาด้วยการสร้างความหลากหลายของการเพาะปลูกและการทำงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรมเริ่มปรากฏชัดเจนในช่วงที่สองนี้

ความต้องการผลิตเพื่อขายได้ทำให้ชาวบ้านในชุมชนขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างมาก ผู้ที่สามารถจะจ้างเครื่องจักรกลก็จะขยายได้มาก ภาคเหนือทั้งตอนบนและตอนล่างเกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างกว้างขวาง กรณีภาคเหนือตอนล่างนั้น ไชยรัตน์ ปราณีได้สรุปจากงานศึกษาของยุววิจัยประวัติศาสตร์ ความว่า

“คนไทยในภูมิภาค...โดยเฉพาะอีสาน...ในช่วงปี ๒๕๑๖-๒๕๒๐ อพยพเข้ามาสู่พื้นที่ภาคเหนือตอนล่างกันมากขึ้น ๆ โดยเข้ามาจับจองที่ดิน หักล้างถางพงในเขตป่าสงวน เรียกกันว่า “ป่าแตก” ชื้อขายแลกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์การครอบครองที่ดิน”.³⁵

การอพยพของชาวบ้านจากภาคอีสานเข้ามาในภาคเหนือตอนล่างและตอนบนอย่างมากมาย ซึ่งการอพยพนี้เป็นการเข้ามาทดแทนแรงงานที่ขาดแคลนในการผลิตภาคเกษตรของพื้นที่ทั้งภาคเหนือตอนล่างและตอนบน

เสื้อขาวนั้นหมายถึงลูกหลานที่เรียกร้องเงินที่จะใช้ในการเรียนมากกว่าเสื้อแดง และมีการศึกษาวิจัยในช่วงนี้พบว่าชาวบ้านทั่วไปใช้เงินไปกับการศึกษาของลูกหลานสูงมากกว่าการใช้ในส่วนอื่น ๆ

³⁴ กฤษฎธรรม อ่างแล้วหน้า ๑๒

³⁵ ไชยรัตน์ อ่างแล้ว

การบุกเบิก/การอพยพในช่วงหลังนี้แตกต่างไปจากเดิม เพราะเป็นการอพยพเพื่อหาที่ปลูกพืช และผลผลิตเกษตรกรรมเพื่อขาย ไม่ใช่การบุกเบิกเพื่อปลูกข้าวในระบบพอเลี้ยงตนเองแบบเดิม และเป็นการอพยพมากันเป็นจำนวนมากพอที่จะตั้งชุมชนได้ จึงทำให้เกิดชุมชนใหม่ที่เป็นหมู่บ้านหรือชุมชนชาวอีสานกระจัดกระจายทั่วไป ซึ่งชุมชนชาวอีสานอพยพใหม่เหล่านี้ ก็จะมีฐานความสัมพันธ์ระหว่างอีสานด้วยกันเหนียวแน่น ประกอบการผลิตเพื่อขายโดยใช้เครื่องจักรกลนั้น ทำให้ไม่ต้องพะวงเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างคนต่างภูมิภาค ชุมชนอีสานจึงสามารถรักษาและดำรงความเป็นอีสานต่อมาได้ โดยผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ³⁶

การขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างกว้างขวางนี้ได้ส่งผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบอบทรัพย์สินอย่างมากทีเดียว³⁷ กล่าวคือ ช่วงก่อนหน้านั้น ชาวชุมชนต่างพยายามที่จะสร้างระบอบทรัพย์สินชุมชนหรือสมบัติชุมชนขึ้นมา เพื่อที่จะทำให้เกิดความแตกต่างกับระบอบทรัพย์สินส่วนตัวที่ยังไม่มีอำนาจรัฐรองรับ แต่เมื่ออำนาจรัฐขยายตัวเข้ามาในพื้นที่ชุมชนมากขึ้น ก็ได้กลายเป็นอำนาจที่รับรองสิทธิในระบอบทรัพย์สินส่วนบุคคล จึงทำให้ความมั่นคงในทรัพย์สินส่วนบุคคลมีหนักแน่นขึ้น ขณะเดียวกัน อำนาจรัฐไม่ได้รับรองระบอบทรัพย์สินชุมชน (Common property Regime) จึงทำให้เปิดโอกาสให้คนบางกลุ่มในชุมชนเคลื่อนเข้าไปครอบครองสมบัติชุมชนและแปลงออกมาเป็นสมบัติส่วนตัว

กล่าวได้ว่า สมบัติชุมชนโดยเฉพาะที่ดินได้ถูกทำให้กลายเป็นสมบัติส่วนตัวโดยการใช้อำนาจเป็นเครื่องมือในการรับรอง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปในภาคเหนือทั้งตอนบนและล่าง

พร้อมกันนั้น อำนาจรัฐได้สถาปนาอำนาจที่เป็นจริงเหนือพื้นที่ในระบอบทรัพย์สินของรัฐ (State Property Regime) เช่น ป่า ได้ทำให้การบุกเบิกซึ่งครั้งหนึ่งเป็นสิทธิตามธรรมเนียมชาตินั้นเป็นเรื่องผิดกฎหมายไป จึงทำให้ระบอบทรัพย์สินแบบเสรี (Open Access) เริ่มหยุดชะงักและยุติไปในราวประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐

กระบวนการความเปลี่ยนแปลงของระบอบทรัพย์สินในชุมชนเช่นนี้ ได้ทำให้ “ที่ดิน” ที่เป็นของเอกชนหรือสมบัติส่วนตัวเริ่มกลายเป็นสินค้าที่มีราคาขึ้นมา เพราะไม่สามารถที่จะบุกเบิกได้อีกต่อไป

³⁶ จารุณี ปัญญาคณิษฐ์ อ่างแล้ว หน้า ๑๕-๒๐

³⁷ ดูความเปลี่ยนแปลงในระบอบทรัพย์สินได้จาก โมษิต ไชยประสิทธิ์ อ่างแล้ว ไชยรัตน์ ปรานี อ่างแล้ว และสงกรานต์ ฤกษ์แก้ว อ่างแล้ว

การอพยพของคนจากภาคอีสานส่วนหนึ่งก็จะเข้ามาซื้อที่ดินต่อจากคนในชุมชนเดิม ดังปรากฏในงานสังเคราะห์งานศึกษาวิจัยที่พบว่ามีการอพยพมาซื้อที่ดินเพื่อทำกินเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทีเดียว³⁸

การขยายตัวของรัฐนอกจากเอื้อให้คนในชุมชนปรับตัวแล้ว ในอีกด้านหนึ่งของการขยายอำนาจสถาปนาระบอบทรัพย์สินของรัฐและการสร้างโครงการขนาดใหญ่เพื่อที่จะสนับสนุนการพัฒนา ที่สำคัญได้แก่ การสร้างเขื่อน ก็ได้ทำให้เกิด “ชุมชนต้องอพยพ” เพราะการบีบบังคับจากรัฐ

“ชุมชนต้องอพยพ” นอกจากมาจากโครงการขนาดใหญ่แล้ว ยังเป็นผลมาจากการสถาปนาอำนาจที่เป็นจริงเหนือทรัพย์สินของรัฐ ได้แก่ ป่า รัฐได้บีบบังคับให้ชนเผ่าจำนวนมากทั้งในภาคเหนือตอนบนและตอนล่างอพยพออกจากที่ทำกินเดิมซึ่งโดยมากแล้วอยู่ในเขตป่า³⁹

ชุมชนที่ถูกบีบบังคับให้อพยพนั้น มักจะได้รับการชดเชยที่ดินจำนวนหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่แล้วที่ดินที่ได้รับชดเชยมานั้นมักจะเป็นที่ที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ปลูกพืชผลทางการเกษตรได้น้อยชนิด ดังคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ต้องอพยพเพราะการสร้างเขื่อนยันฮี ความว่า

รัฐบาลโดยกรมชลประทาน ได้จัดสรรที่อยู่อาศัยให้ประชาชน
ชาวบ้านนาทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน ให้อพยพไปอยู่ ณ หมู่บ้าน
จัดสรรหมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ตำบลสามเงา อำเภอสามเงา
จังหวัดตาก จัดสรรชดเชยที่ทำกินรอบ ๆ หมู่บ้านบาง
ครอบครัวได้ชดเชยที่ทำกินกระจายไปไกลถึง ๒๐ กิโลเมตร
การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้าน
การประกอบอาชีพ เพราะที่นาที่รัฐบาลจัดสรรที่ดินให้ยัง
เป็นป่าไม้ไม่สามารถทำนาได้ในทันที⁴⁰

“ชุมชนต้องอพยพ” เหล่านี้จึงประสบชะตากรรมที่ยากลำบากมาก และส่วนใหญ่ต้องละทิ้งการผลิตภาคเกษตรกรรมโดยต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรกรรมและในเขตเมือง

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๔๘ ได้มีชาวเขาเผ่าอาข่าใหม่
อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอาข่าพัฒนาเพิ่มขึ้น โดย
ส่วนมากผู้ที่มาใหม่เป็นกลุ่มอาข่าที่ไม่ได้รับการจัดสรรที่ทำ
กิน ที่อาศัยบ้านดอยบ่อ ต.แม่ยาว อ.เมือง จ.เชียงราย ห้วย

³⁸ อนุชน หวลทรง อ่างแล้ว กฤษณธรรม ฉาพันธุ์ อ่างแล้ว

³⁹ ดูรายละเอียดการถูก “บีบบังคับให้อพยพ” ได้จาก จารุณี ปัญญวนิช การสังเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ : การปรับตัวและการย้ายถิ่น” และ สิริพร เดชผดุง อ่างแล้ว

⁴⁰ โรงเรียนบ้านตาก ประชาวิทยาคาร จังหวัดตาก ใน อนุชน หวลทรง หน้า ๒๔

แม่ช้าย กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง และอาช่าที่บ้านห้วยฮ่อม ด.ป่าแฝก อ.แม่ใจ จ.พะเยา และมีบางกลุ่มที่ไม่ทราบแหล่งที่มาได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านดงน้ำล้อม ประมาณ ๓๔ ครอบครัว โดยส่วนใหญ่แล้วอพยพเข้ามาอาศัยอยู่กับญาติ พวกนี้ไม่มีที่ทำกิน จึงเริ่มจากการประกอบอาชีพรับจ้าง การมีคนรับจ้างมากขึ้นทำให้อาช่าเก่าถูกกดราคา ค่าจ้างลง ซึ่งส่งผลกระทบต่ออาช่าเก่าอยู่บ้าง แต่ก็อยู่ร่วมกันได้ด้วยดี เพราะเป็นเครือญาติ⁴¹

ความเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นจากการปรับตัว/เปลี่ยนอาชีพ/ทำให้สังคมชาวนาแบบใหม่ หลังทศวรรษ ๒๕๐๐ - ทศวรรษ ๒๕๓๐ นี้ได้มีทั้งผู้ที่ปรับตัวได้อย่างประสบผลสำเร็จ และก็มีผู้ที่ปรับตัวไม่ได้ อนุชน หวลทรง ได้สรุปความแตกต่างของการปรับอย่างน่าสนใจว่า⁴²

กลุ่มชาวบ้านภาคเกษตรที่มีการปรับตัวได้ดีในยุคเกษตรพาณิชย์ จากชุดงานยูวีวิจัยฯ นี้แสดงให้เห็นว่า เป็นกลุ่มชาวบ้านหัวก้าวหน้า คือ จะมีการสะสมที่ดินไว้จำนวนมากพอเพียงกับการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก และจะมีหัวคิดในการวางแผน ทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ ที่แสวงหามาจากท้องถิ่นอื่น นอกจากนี้ยังไม่ได้เน้นปลูกพืชเพียงชนิดเดียว แต่จะมีการปลูกพืชที่หลากหลายชนิดเพื่อเตรียมพร้อมกับการตลาดของสินค้าการเกษตร ที่ราคามักจะผันแปรอยู่ตลอดเวลา โดยพวกเขาบางคนจะมีการพัฒนาไปสู่การก่อตั้งโรงงานแปรรูปผลิตภัณฑ์การเกษตรภายในหมู่บ้านควบคู่ไปด้วย เช่น โรงงานมันอัดเม็ด โรงงานไบยาสูบ โรงงานอบลำไย เป็นต้น ทำให้สามารถขยายช่องทางการจำหน่ายได้แม้ว่าราคาผลผลิตจะตกต่ำ บางคนสามารถผลักดันตนเองไปสู่การเป็นนักการเมืองท้องถิ่น

กลุ่มที่ปรับตัวประสบผลสำเร็จที่อนุชนเรียกว่า “กลุ่มชาวบ้านหัวก้าวหน้า” นั้น กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่สามารถสะสมทุนมาได้ก่อนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน และมักจะเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาก่อนเพราะสามารถที่จะจับจองที่ดินที่เหมาะสมได้มากกว่าและได้มาก่อนผู้ที่อพยพมาทีหลัง คนกลุ่มนี้จึงมีทุนมาก

⁴¹ โรงเรียนโป่ง (อินทราราษฎร์อุปถัมภ์) จังหวัดเชียงราย โครงการโรงเรียนโป่ง (อินทราราษฎร์อุปถัมภ์) จังหวัดเชียงราย. โครงการการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตด้านการประกอบอาชีพของชนเผ่าอาช่า เมื่อชนเผ่าอาช่าใหม่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านดงน้ำล้อม ตำบลแม่เย็น อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย. ใน อนุชน หวลทรง หน้า ๒๘.

⁴² อนุชน หวลทรง หน้า ๓๓.

พอที่จะลงทุนในการผลิตการเกษตรและธุรกิจที่ต่อเนื่องกับการเกษตร ตัวอย่างของตาประสาท ภูทองคำ ที่ได้เปลี่ยนแปลงการผลิตของบ้านแยงมาสู่หน่อไม้ฝรั่งและสับปะรดในช่วงต่อมานั้นก็แต่งงานกับลูกสาวของผู้อพยพรุ่นแรกในบึงแยง อำเภอนครไทย ซึ่งต่อมาตาประสาทเองก็ผันตัวเข้าเล่นการเมืองและดำรงตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบล

เหตุที่คนกลุ่มนี้สามารถที่จะสะสมที่ดินไว้ได้มาก ก็ด้วยกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินชุมชนให้เป็นทรัพย์สินส่วนตัวได้ง่ายโดยที่ไม่มีข้อกีดขวางหรือกีดขวางจากชาวบ้านทั่วไปด้วย เพราะเนื่องจากตระกูลของคนกลุ่มนี้เข้ามาก่อนและมีส่วนในการสร้างสมบัติชุมชนขึ้นมา

ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ คนกลุ่มนี้จะเป็นคนที่ฐานะและสถานะในชุมชนซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในช่วงแรกๆ ของการพัฒนา จึงทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐมากกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ

แต่อนุชน ก็สรุปไว้ว่ากลุ่มที่ประสบความสำเร็จนั้นเป็นเพียงคนกลุ่มน้อยของชุมชนท้องถิ่น แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงต้องเผชิญกับภาวะความผันผวนของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดึงเอาการผลิตของชาวบ้านขึ้นตรงต่อตลาดโดยตรงมากขึ้น ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องพะวง คงการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนกับเพื่อนบ้านหรือ “เครือญาติเสมือน” อีกต่อไป วงจรชีวิตของชาวบ้านไม่ได้ขึ้นกับชุมชนเหมือนเช่นเดิม เพราะอนาคตของคนในชุมชนทั้งหมดอยู่ที่ผลผลิตในตลาดและอยู่ที่สังคมภายนอกชุมชน ลูกหลานที่ได้รับการศึกษาสูงมากขึ้นก็ยิ่งมองเห็นว่าอนาคตของตนอยู่ที่ภาคการผลิตสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้ก็ทำให้แรงกดดันของชุมชนแบบเดิมลดลงไปเรื่อย ๆ⁴³ “เครือญาติเสมือน” ที่ครั้งหนึ่งเคยมีบทบาทอยู่ในชุมชนก็ค่อย ๆ สลายไปในที่สุด

พร้อมกันนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายตัวของรัฐก็ดึงเอาชุมชนเข้าไปสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนที่เพิ่มมากขึ้นนี้ได้สร้าง “พื้นที่ทางสังคมแบบใหม่” ให้แก่ชาวชุมชน เช่น การเกิดกลุ่มทางสังคมเศรษฐกิจแบบใหม่ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ หรือกลุ่มที่จัดตั้งโดยตรงจากกลไกอำนาจรัฐ ได้แก่ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งการเกิดกลุ่มทางสังคมเศรษฐกิจลักษณะใหม่นี้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในแต่ละชุมชน

การขยายตัวของรัฐที่สำคัญในช่วงนี้ได้แก่ การขยายบทบาทของรัฐต่อการพัฒนาชนบท ดังได้กล่าวแล้วว่าในช่วงนี้ ได้ปรากฏความแตกต่างระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” ที่แหลมคมขึ้นมา ความแตกต่างเหล่านี้ถูกมองว่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนชนบทจะเข้าไปฝักใฝ่ในลัทธิคอมมิวนิสต์ รัฐจึง

⁴³ การสังเคราะห์ทุกชั้นในการศึกษาจะสรุปถึงความสัมพันธ์ที่เห็นพ้องกันของชุมชน และมักจะมีนัยยะของความอาลัยอาวรณ์อยู่ไม่มากนัก ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ยังคงติดอยู่ในกับดักของ “ชนบทไทย” ที่น่ารักอยู่นั่นเอง ทั้งๆที่น่าจะมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ขึ้นอยู่กับการบริบท และมองหาแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมชุมชนที่เหมาะสมกว่า

ได้เริ่มโครงการที่นำเงินไปจ้างงานในชนบทมากขึ้น โครงการนำเงินไปจ้างงานชนบทเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นครั้งแรก โดยนายบุญชู โรจนเสถียร เลขาธิการพรรคกิจสังคม ได้สร้างนโยบายเงินผันขึ้นมา ต่อมาเมืองพลเอกเปรม ดิถสุลลานนท์ขึ้นมามีอำนาจอย่างต่อเนื่องถึงแปดปี ก็ได้ดัดแปลงโครงการนำเงินไปจ้างงานชนบทในชื่อว่าโครงการการสร้างงานในฤดูแล้ง (กสช.) เป็นเวลา ๑๒ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๓-๒๕๓๔) รวมทั้งการวางแผนพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง^{๔๔} จึงส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างไพศาลทีเดียว

การขยายตัวของรัฐในช่วงหลังปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ที่สำคัญต่อสังคมชนบทที่ปลูกข้าว ก็คือ การ "ค้ำประกันราคา" ซึ่งในเวลาต่อมาจะเรียกได้ในอีกหลายชื่อ เช่น การประกันราคาข้าว การจำนำข้าว ฯลฯ แต่หลักการเป็นเรื่องเดียวกัน ก็คือ รัฐจะสร้างความต้องการเทียม (Pseudo Demand) เพื่อเก็บ

ข้าวไว้ในยุ้งฉางไม่ให้เข้ามาขายในตลาด เพื่อทำให้ข้าวที่เหลืออยู่มีราคาสูงขึ้น โดยรัฐใช้เงินงบประมาณสนับสนุนการสร้างความต้องการเทียมนี้ ซึ่งการที่รัฐทำเช่นนี้แม้ว่าจะบรรเทาความเดือดร้อนหรือทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาที่ไม่ขาดทุน แต่ผลกระทบที่สำคัญได้แก่ การทุ่มลงสู่การปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้นโดยที่ชาวนาไม่จำเป็นต้องกังวลในเรื่องความเสี่ยงของราคาตลาดโลก

กระบวนการสร้างความต้องการเทียมในกรณีข้าวนี้ได้ทำให้ชาวนาทั้งภาคเหนือตอนล่างและตอนบนยังคงรักษาการปลูกข้าวเอาไว้ แม้จะประสบปัญหาขาดแคลนแรงงาน ปัญหาน้ำ ปัญหาแมลง ฯลฯ เพราะชาวนาสามารถหลีกเลี่ยงความเสี่ยงทั้งหลายไปสู่รัฐได้

การขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์ได้รับ/ดึงเอาประเพณีต่าง ๆ ของชาวนามาแต่งโฉมเปลี่ยนพื้นที่ของประเพณีให้เป็นสมบัติส่วนของรัฐไป เช่น อำเภอดึงเอาประเพณีของชาวนามาจัดเองหรือเทศบาลซึบเอาประเพณีบางอย่างมาทำเอง เพื่อที่จะได้รับทั้งชื่อเสียงและขณะเดียวกันก็สามารถแสวงหาค่าเช่าจากการสร้างพื้นที่จัดงานเป็นรายได้อีกด้วย กระบวนการนี้แม้ว่าจะทำให้ดูเหมือนประเพณีคึกคักมากขึ้น มีระบบแสงสีเสียงพราวตามากขึ้น แต่ก็ทำให้ประเพณีที่ครั้งหนึ่งเคยมีหน้าต่าอย่างหนึ่งก็แปรเปลี่ยนไป ซึ่งก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในทุกพื้นที่

^{๔๔} ไชยรัตน์ ปรานี อ้างแล้ว

ตัวอย่างของการขยายและสร้างประเพณีขึ้นมาใหม่ของจังหวัดสุโขทัย ที่เน้นประโยชน์จากการท่องเที่ยว ก็ได้ทำให้ชาวบ้านคนละแวกนั้นสามารถปรับตัวแสวงหาประโยชน์จากการลอยกระทง แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านก็เสี่ยงไปลอยกระทงและเล่นพิธีกรรมของตนในพื้นที่อีกแห่งหนึ่ง⁴⁵

ประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ก็ถูกนำมาดัดแปลง/สร้างขึ้นใหม่ให้หลุดพ้นจากรอบของชาติพันธุ์ โดยรัฐและการท่องเที่ยวจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของสมบัติแห่งชาติ ก็มีผลทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยถูกเบียดขับไปอยู่ชายขอบสามารถที่แทรกเข้ามาสู่การรับรู้และยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทย พร้อมกันนั้น การดัดแปลง/สร้างของใหม่ของประเพณีโดยรัฐ ก็ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านในชุมชนทั่วไปด้วยทั้งนี้ไม่ใช่ในแง่ของการพิทักษ์รักษาประเพณีที่ดีงามเท่านั้น หากแต่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ทำมาหากินในภาคการผลิตไม่เป็นทางการ เช่น หาบเร่ แผงลอย ก็จะใช้โอกาสของงานประเพณีประติสนี้ขายสินค้าของตนได้มากขึ้น⁴⁶

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนานัปการ ภูมินามของชุมชนที่ครั้งหนึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ทำให้คนในระบบความสัมพันธ์ทั้งหมดสามารถหมายรู้ได้ว่าชุมชนนั้นเป็นใคร ทำมาหากินอะไร ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงมาเป็นเพียงแค่การรู้ว่าตนเองสังกัด “พื้นที่” ของรัฐเท่านั้น เพราะระบบการผลิตแบบเดิมสูญสลายไป และรัฐได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดอัตลักษณ์อย่างเต็มเปี่ยมไปแล้ว

กลุ่มคนในชุมชนตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของภูมินามอย่างปรกติ เพราะชีวิตของพวกเขาไม่ได้ขึ้นอยู่กับเครือข่ายสายสัมพันธ์แคบ ๆ แบบเดิมอีกแล้ว ชีวิตทางสังคมเศรษฐกิจของพวกเขาอยู่ที่ความหมายไทยมากกว่าความเป็นคนในท้องถิ่นเล็ก ๆ แบบเดิม⁴⁷

ความเปลี่ยนแปลงทุกมิติที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทเกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของความเป็นเมืองด้วย (Urbanization) การสังเคราะห์ของไชยรัตน์ ปรานีชี้ให้เห็นว่าการไหลเข้าสู่เมืองของแรงงานจากชนบทสูงขึ้นอย่างมากมาโดยตลอด และขณะเดียวกันก็ได้เปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตให้กลายเป็นเมืองมากขึ้น ในกรณีของพื้นที่รอยต่อการค้าทางเรือก็เปลี่ยนแปลงมาสู่การค้าทางถนนทำให้ “เมือง” เปลี่ยนแปลงไป⁴⁸

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของยูวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือในส่วนที่สัมพันธ์กับท้องถิ่นในมิติของ “เมือง” น้อย ซึ่งน่าจะนำมาสู่ประเด็นการศึกษาต่อไปในอนาคต

⁴⁵ ลาวัลย์ ถาพันธุ์ อ้างแล้ว

⁴⁶ นิคม นาคอ้าย อ้างแล้ว หน้า ๔

⁴⁷ โปรดดูความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของคนไทยนี้ใน ภิญญพันธ์ พงนะลาวัตย์, การผลิตความหมาย “พื้นที่ประเทศไทย” ในยุคพัฒนา (พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๐๙) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๕๑

⁴⁸ สงกรานต์ ฤกษ์แก้ว อ้างแล้ว

ความเปลี่ยนแปลงช่วงนี้ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญอย่างมาก เพราะเป็นการเริ่มต้นเปลี่ยนลักษณะความสัมพันธ์ทุก ๆ ด้านของสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทุกระดับ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของผู้คนทั้งในเมืองและชนบท

กล่าวได้ว่า การขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์มีผลกระทบต่อภาคเหนือตอนล่างกับตอนบนไม่เท่า/ไม่เหมือนกัน การเคลื่อนเข้าสู่การผลิตเพื่อขายของภาคเหนือตอนล่างเป็นไปได้โดยง่ายกว่า เพราะการอพยพของคนอีสานได้เข้าไปสู่การผลิตภาคเกษตรทดแทนแรงงานที่ขาดแคลน ขณะเดียวกันก็เป็นตัวกระตุ้นการบริโภค/การค้าขายให้ทวีมากขึ้น พร้อมกันนั้นเอง พื้นที่ใกล้ศูนย์กลางของรัฐและการค้าขายสินค้าเกษตร ซึ่งทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่คุ้นชินกับการผลิตเพื่อขายประกอบกับภาคเหนือตอนล่างมีที่ราบที่เหมาะสมและกว้างขวางกว่า การสูญเสียที่ดินทำกินเริ่มขยายตัวในภาคเหนือตอนล่างก่อน จึงเอื้อให้เกิดการผลิตเพื่อขายใหญ่ ๆ Plantation เกิดขึ้น

ขณะเดียวกัน การศึกษาของรัฐก็ขยายเข้าไปถึงชุมชนก่อน จึงทำให้การพึ่งพิงฐานการผลิตลดน้อยลงกว่าเดิมเพราะสามารถหางานนอกภาคเกษตรกรรมได้สะดวกกว่า การพึ่งพิงฐานการผลิตเกษตรกรรมน้อยนี้เองทำให้คนในชุมชนจำนวนมากสามารถเปลี่ยนระบอบทรัพย์สินไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือของชุมชนมาเป็นทรัพย์สินส่วนตัวได้โดยง่ายกว่า⁴⁹ และเกิดขึ้นมาก่อนภาคเหนือตอนบน ดังนั้นการปรับตัวของผู้คนจึงดีกว่า สัดส่วนคนยากจนจึงมีน้อยกว่าในภาคเหนือตอนบน

กรณีภาคเหนือตอนบน นั้นเนื่องจากที่ราบมีน้อยกว่าภาคเหนือตอนล่าง คนจำนวนไม่น้อยอยู่ในพื้นที่สูง ดังนั้นการถือครองที่ดินจึงมีจำกัดกว่า ที่สำคัญการขยายตัวของการผลิตเพื่อขายเกิดขึ้นทีหลังจึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพิงฐานการผลิตเกษตรกรรมในสัดส่วนที่สูงมากกว่า ขณะเดียวกันบางกลุ่มก็ถูกรัฐบีบบังคับให้ย้ายถิ่นจากที่สูง

ความเดือดร้อนของผู้คนในภาคเหนือตอนบนในช่วงเวลาของการขยายตัวของรัฐและการผลิตเชิงพาณิชย์นี้จึงก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนในชุมชนต่าง ๆ มากกว่าภาคเหนือตอนล่าง กระบวนการปรับเปลี่ยนระบอบทรัพย์สินจากทรัพย์สินชุมชนมาสู่ระบอบทรัพย์สินของรัฐและระบอบทรัพย์สินส่วนตัวจึงมีผลกระทบต่อคนที่ยังพึ่งพิงฐานการผลิตอยู่ ทำให้ภาคเหนือตอนบนเกิดแรงต้านทานทั้งการขยายตัวของรัฐเพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินของรัฐ และการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ในบางระดับด้วย

⁴⁹ ในกรณีทุ่งสาน จังหวัดพิษณุโลก ที่การทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำ/น้ำท่วมกลายเป็นพื้นที่เพาะปลูกได้ ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบทรัพย์สินที่สำคัญ

ความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันระหว่างภาคเหนือตอนล่างกับตอนบนในช่วงเวลานี้เป็นคำตอบว่าทำไมนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานในภาคเกษตรจึงมีมากในภาคเหนือตอนบน แต่กลับมีน้อยในภาคเหนือตอนล่าง (ยกเว้นกรณีโครงการขนาดใหญ่) เพราะนักพัฒนาเอกชนในภาคเหนือตอนบนได้ทำให้การสถาปนาสมมติชุมชนเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาเพื่อต่อรองกับการเปลี่ยนระบอบทรัพย์สินของรัฐ⁵⁰

บทบาทของนักพัฒนาภาคเหนือตอนบนร่วมกับกลุ่มนักวิชาการ โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้สร้างกรอบความคิดใหม่ในเรื่องเกี่ยวกับระบอบทรัพย์สินของชุมชนขึ้นมา ที่สำคัญยิ่งได้แก่ การเสนอความคิดเรื่อง “ป่าชุมชน” ซึ่งเริ่มต้นคิดและสร้างปฏิบัติการทางสังคมในช่วงต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ และเคลื่อนไหวมาโดยตลอดจนกระทั่งสามารถที่จะผลักดันให้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๐ ที่เปิดให้ “ประชาชน” และ “ชุมชน” เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการดูแลทรัพยากรสาธารณะและนโยบายสาธารณะในหลายมาตราทั้งในหมวดที่ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย หมวดที่ว่าด้วยหน้าที่ของชนชาวไทยและในหมวดที่ว่าด้วยแนวนโยบายพื้นฐานของรัฐ เช่น ในมาตราที่ ๔๐ บัญญัติไว้ว่า

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรม อันดีงามของท้องถิ่นและชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน”

งานศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในโครงการทั้งหมดได้ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ของคนในสังคมภาคเหนือทั้งตอนบนและตอนล่างที่เกิดขึ้นจนถึงทศวรรษ ๒๕๔๐ ซึ่งเป็นพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่จะเกิดในเวลาต่อมา

การเปลี่ยนแปลงการผลิตจาก “สังคมชาวนา” สู่สังคมพหุลักษณะ ทศวรรษ ๒๕๔๐ - ปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากได้เกิดขึ้นในรอบทศวรรษหลังนี้เอง แม้ว่าจะมีความต่อเนื่องจากพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงจากช่วงก่อนหน้านี้ แต่ภาพความเปลี่ยนแปลงจะปรากฏชัดเจนอย่างมากในช่วงเวลานี้ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาจากทศวรรษ ๒๕๔๐ ถึงปัจจุบันนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลง

⁵⁰ บทบาทของนักพัฒนาเอกชนภาคเหนือใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ “ภาพรวมงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ” ใน ชัชวาล ทองดีเลิศ (บก) บันทึกลับ NGO : กำเนิดและพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคเหนือ, เชียงใหม่ : มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ ๒๕๔๓. หน้า ๒๔-๖๒ และ ๒๖๕-๒๗๔.

สังคมไทยไม่ใช่เพียงแค่ความเปลี่ยนแปลงในสังคมเท่านั้น ซึ่งทำให้ในระยะหลังจึงมีนักวิชาการเขียนและพูดถึงว่าความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยว่า “สังคมไทยไม่เหมือนเดิมอีกแล้ว”⁵¹

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การสูญสลายของ “สังคมชาวนา” อนุชนได้สรุปความเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าวในพื้นที่สุโขทัยจากงานยววิจัย ความว่า

“ในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย ได้อธิบายถึงชาวนาในยุคนี้นี้ว่าเป็นยุคของ “ผู้จัดการนา” ซึ่งไม่จำเป็นต้องลงแรงทำนาด้วยตัวเอง แต่ได้ปรับตัวเป็นผู้จัดการในการทำนาแทน โดยต้องใช้ทักษะความสามารถในการบริหารจัดการทำนา ตั้งแต่กระบวนการผลิต การหาเครื่องมือเครื่องจักร การจัดหาแรงงาน กระทั่งถึงการเก็บเกี่ยวขนส่ง หาดตลาดจำหน่ายผลผลิต”⁵²

อนุชน ได้อ้างอิงงานศึกษาของยววิจัยไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งสอดคล้องไปกับการสรุปของ กฤษณธรรม ความว่า⁵³

ในยุคผู้จัดการนานั้น ชาวนาไม่ต้องลงมือทำเอง ตั้งแต่เริ่มไถนา ก็จ้างรถไถ การคราด การหว่านข้าว การพ่นสารเคมีฆ่าแมลง การหว่านปุ๋ย จนถึง การเก็บเกี่ยวในยุคนี้นี้ เริ่มใช้รถไถในการไถนา พื้อม พืชิน พืชวน พืไ้อ น้าลาด ใช้รถไถนาและจ้างรถไถ ในการไถนาโดยรถไถและรถไถ...

ส่วนใหญ่ทุกคนจะจ้างรถไถ ในการไถนาและใช้รถไถนาของตัวเอง ในการคราดนาเป็นการทำให้หน้าเรียบสม่ำเสมอทั้งแปลงนา

สำหรับการเตรียมพันธุ์ข้าว... จะใช้ข้าวพันธุ์พิษณุโลกเป็นหลัก .... แต่ถ้าอากาศหนาวก็จะเปลี่ยนใช้ข้าวสุพรรณบุรี ข้าวหอมมะลิ โดยพันธุ์ข้าวนั้นแต่ละบ้านจะซื้อข้าวจากจังหวัดพิษณุโลก ร้าน การเกษตรหรือเอาข้าวของตนเองที่เก็บเกี่ยวได้เมื่อปีที่แล้วมาเป็นข้าวปลูก บางทีก็จะหาซื้อข้าวตามเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง...

⁵¹ ไพรดตุ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ จะรักกันได้อย่างไร หากไม่เข้าใจกัน สำนักพิมพ์โอไมยก๊อด ๒๕๕๓

⁵² อนุชน หวลทรง อ้างแล้ว หน้า ๓๘. และกฤษณธรรม อ้างแล้ว หน้า๑๖-๑๘

⁵³ โรงเรียนไกรในวิทยาคม รัชมังคลาภิเษก จังหวัดสุโขทัย. โครงการการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่พอเพียงของชาวนาชุมชนบ้านหนองเสาเถียร ตำบลไกรใน อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.). ๒๕๕๒.

ในปัจจุบันนี้มีการใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมี โดยปุ๋ยเคมีจะซื้อมาจาก
ร้านเหมือนการเกษตร ในราคากระสอบละ ๖๐๐-๘๐๐ บาท โดย
จะเอาปุ๋ยไปใส่ในถังหว่านปุ๋ยที่ซื้อจากร้านเหมือนการเกษตรใน
ราคาใบละ ๖๐-๘๐ บาท

ตอนที่ขายข้าว... ในสมัยปัจจุบันจะให้รถลากข้าวไปขายข้าว
ขายที่ทำข้าวธงไชย หรือ ธ.ก.ส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและ
สหกรณ์)

ปู่ ย่า ตา ยาย ที่แบ่งนาให้ลูก ๆ ไปทำเนื่องจาก รุ่น ปู่ ย่า ตา ยาย
เสียชีวิตไปบ้างแล้ว ลูก ๆ ก็มักจะส่งลูกตนให้เรียนสูง ๆ ไม่ให้ทำ
นาเหมือนคนอื่น บ้างก็ขายที่ดินให้นายทุนที่ทำโรงสีและทำข้าว
อยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านทางไกลด้วย ทำให้ชาวบ้านที่ทำนาได้ก็
ขายผลผลิตทันทีเพราะอยู่ใกล้กับที่นาของตนและซื้อข้าวสารจาก
โรงสีมาบริโภคแทน⁵⁴

ความเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ ไชยรัตน์ เรียกว่าเป็นยุคไร้พรมแดนระหว่างชนบทกับเมือง (พ.ศ.
๒๕๔๑-ปัจจุบัน) โดยไชยรัตน์ชี้ให้เห็นว่านอกจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเกษตรซึ่งคล้ายคลึงกับ
ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในจังหวัดสุโขทัย ความเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมทำให้ชนบทเป็นเมืองมากขึ้น⁵⁵

ความเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพก็เป็นปัจจัยหนึ่งทำให้เมืองกับชนบทเคลื่อนเข้าหากันมากขึ้น
ดังที่พบว่ารายได้หลักของชาวบ้านที่ครั้งหนึ่งเป็นรายได้จากภาคเกษตรกรรมก็เปลี่ยนไปสู่ “ขายที่นาเพื่อ
ส่งลูกเรียนหนังสือในตัวเมือง เริ่มออกไปรับจ้างนายทุนในชุมชนและเมืองใหญ่และออกสู่งานตาม
ค่านิยมในตัวเมือง...บางรายก็ไปรับจ้างทั่วไป⁵⁶ หรือ ลูกหลานชาวนาดอนนี้ ไปเป็นกรรมกร สร้างบ้าน
สร้างอาคาร เป็นพนักงานตามห้าง ตามร้านค้าต่าง ๆ เป็นลูกจ้าง ตามสถานบริการ เช่น โรงแรม ออบอบ
นวด นานทีกลับมาบ้าน ความห่วงใยความผูกพันในครอบครัวจางหายไปจากในอดีตมาก⁵⁷

กลุ่มแม่บ้านก็เชื่อมต่อการผลิตกับระบบแยกส่วนกันผลิตจากในเมือง ที่สำคัญได้แก่ กลุ่มทอผ้า

“อาชีพหลักทำไร่ทำนา ว่างก็ทอผ้า เดียวนี้ไม่ว่างแล้ว งานเข้ามา
ก็ต้องทำตลอดแล้ว คือ งานเข้ามาแล้ว งานตัวเองก็ต้องจ้างเขาไปทำ

⁵⁴ โรงเรียนวัดทางไหล จังหวัดพิษณุโลก. อ้างแล้ว ผู้เขียนพยายามตัดข้อมูลให้สั้นลง แต่หากต้องการข้อมูลที่น่าสนใจ ดู
ใน อนุชน อ้างแล้ว หน้า ๓๘- ๔๐.

⁵⁵ ไชยรัตน์ ปรานี อ้างแล้ว

⁵⁶ โรงเรียนพานพิเศษพิทยา จังหวัดเชียงราย, อ้างแล้ว

⁵⁷ โรงเรียนชุมชนบ้านแม่ข้าวต้มหลวง จังหวัดเชียงราย, อ้างแล้ว

อย่างหักข้าวโพด ก็ต้องจ้างคนงานไปหัก ตัวเองก็ต้องทอผ้าให้เขา
อย่างไรงี้ก็ต้องทอให้เขาให้ได้ แต่ลูกค้าเค้าก็เข้ามาแต่ละคน
ก็ไม่ใช่เด็ก...เป็นระดับข้าราชการ..."⁵⁸

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลง "สังคมชาวนา" ที่ได้ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาเนิ่นนานให้กลายเป็น "สังคมที่ยังมีการผลิตภาคเกษตรกรรมอยู่ แต่ไม่ใช่สังคมชาวนาอย่างเดิมอีกต่อไป งานศึกษาของยุววิจัยประวัติศาสตร์ภาคเหนือสอดคล้องไปกับวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ "สังคมชาวนา"อีสานตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๐๐-๒๕๔๐ : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด " ⁵⁹ซึ่งได้สรุปไว้ความว่า

ความเปลี่ยนแปลงของ "สังคมชาวนา" ทวีความเข้มข้นมากขึ้นช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๒๐ จนถึงทศวรรษ ๒๕๔๐ ชาวนาได้มีโอกาสใช้ "ทุนเข้มข้น" เพื่อ "ปลูกพันธุ์ข้าวใหม่" ที่มุ่งเน้นผลิตเพื่อป้อนตลาดเป็นหลัก ภายใต้กระบวนการการตลาดในเชิงธุรกิจจึงทำให้มีการนำเครื่องจักรขนาดใหญ่ คือ รถไถนากับรถเกี่ยวข้าวมาใช้ในขั้นตอนการใช้แรงงานคน จนเกิดการทำธุรกิจใหม่ขึ้นมาด้วยการนำเครื่องจักรออกไปรับจ้างในหมู่บ้าน และขยายออกไปนอกเขตหมู่บ้านอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกัน การแตกตัวทางชนชั้นที่ได้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ได้ทำให้ชาวนาแต่ละชนชั้นสร้างโอกาสในการปรับตัวได้ไม่เท่ากัน ชาวนารวยสามารถที่ปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ได้อย่างดี ขณะที่ชาวนากลางและชาวนาจนกลับปรับตัวได้น้อยกว่า ชาวนากลางก็หันเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนชาวนาจนก็เปลี่ยนตนเองมาสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการผลิตไม่เป็นทางการนอกภาคเกษตรกรรมหรือผู้ประกอบการรายย่อยในหมู่บ้าน

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในความเชื่อและพิธีกรรมที่ครั้งหนึ่งเคยจรรโลง "สังคมชาวนา"เอาไว้ จนกระทั่งกลายเป็นพิธีกรรม

⁵⁸ โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี จังหวัดพิษณุโลก, อ่างแล้ว, ๒๕๕๒.

⁵⁹ ธิดิญา เหล่าอัน, ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ "สังคมชาวนา"อีสานตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๐๐-๒๕๔๐ : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๕๓

ของคนทำนาแต่ละคนไม่ใช่ทำหน้าที่เพื่อ "สังคมชาวนา" อีกต่อไป

การเกิดขึ้นของ "สังคมชาวนา" เป็นการสร้างสรรค์อย่าง ยิ่งใหญ่ของชาวนาในการสร้างสังคมเพื่อที่จะทำให้ทุกคน ในชุมชนอยู่รอดได้ในเวลาช่วงหนึ่งที่เคยไปด้วยความ ยากแค้นรอบด้านเท่านั้น จึงไม่ควรยึดถือเป็นภาพ แทนความเป็นจริงของสังคมไทยในอุดมคติที่หยุดนิ่ง มิฉะนั้นก็จะเป็นการมองข้ามพลังทางสังคมที่เข้มแข็งที่ นำพาสังคมชาวนาให้ก้าวพ้นความยากแค้นรอบด้านนั้น มาสู่ยุคปัจจุบันได้

อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมกลายเป็นรายได้หลักของชุมชนต่าง ๆ⁶⁰ ซึ่งทำให้คนในชุมชนต้อง ใช้เวลาทำงานนอกครอบครัวมากขึ้น จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ภายใน ครอบครัวที่ห่างเหินกันมากขึ้น⁶¹

การขยายตัวของการผลิตนอกภาคเกษตรกรรมที่ชาวบ้านเข้าไปสร้างสรรค์ร่วมด้วยนั้น เป็น การผลิตภาคไม่เป็นทางการ (Informal Sector)⁶² ซึ่งในช่วงหลังนี้พบว่าเป็นสัดส่วนต่อกำลังแรงงาน ของประเทศสูงมาก คือ ประมาณร้อยละ ๖๕ ของกำลังแรงงานทั้งหมด

การเข้าสู่ภาคการผลิตไม่เป็นทางการของชาวบ้านขยายตัวมากขึ้นตามวันเวลา เพราะเป็นการ ผลิตที่ "คนตัวเล็กตัวน้อย" ก็สามารถเข้ามาสร้างสรรค์ได้ จึงทำให้เป็นเสมือนโอกาสของชาวบ้านที่จะหา เงินสดได้ง่ายมากขึ้นกว่าเดิมที่ต้องทนรอการขายผลผลิตการเกษตรซึ่งเป็นรายได้ต่อบี

ที่น่าสนใจสำหรับ การขยายตัวของภาคการผลิตไม่เป็นทางการนั้น นอกจากสาเหตุเกิดการ สร้างสรรค์ของชาวบ้านเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานในขณะที่รัฐเองไม่ได้สนใจที่จะตอบสนอง

⁶⁰ สิริพร เดชผดุง และ จารุณี ปัญควณิช ได้สรุปประเด็นนี้ไว้ทั้งในภาคเหนือตอนบนและตอนล่างไว้อย่างละเอียด อ้าง แล้ว

⁶¹ กฤษณธรรม อ้างแล้ว หน้า ๒๐ , สิริพร เดชผดุง อ้างแล้ว หน้า ๑๙. จารุณี ปัญควณิช อ้างแล้ว หน้า ๑๙-๒๐.

⁶² ดูตัวอย่างการศึกษาการผลิตภาคไม่เป็นทางการนี้ได้จาก Hernando De Soto **The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World**. Harpercollins, ๑๙๘๙. นำประหลาดใจที่สังคมวิชาการไทยศึกษาเรื่องการผลิตไม่เป็น ทางการนี้น้อยมาก เท่าที่พบเห็น ได้แก่งานศึกษาในโครงการของอาจารย์ณรงค์ เพชรประเสริฐ และอีกท่านหนึ่งได้แก่ นฤมล นิราทร หาบแร่แห่งลอยอาหาร : **ความสำเร็จและตัวบ่งชี้** วิทยานิพนธ์ดุขุภักดิ์ (สหวิทยาการ) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๘.

แล้ว เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่ภาวะเศรษฐกิจล่มสลายใน ปีพ.ศ.๒๕๔๐ ซึ่งได้ทำให้คนในชุมชนที่ทำงานอยู่ในเมืองกลับมาทำงานในชุมชน^{๖๓} และได้สร้างสรรค์งานการผลิตไม่เป็นทางการขึ้นมา

ภาวะเศรษฐกิจล่มสลาย พ.ศ. ๒๕๔๐ นั้นนักวิชาการมักจะลงความเห็นว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมเศรษฐกิจไทยตกต่ำ^{๖๔} แต่ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ ได้แก่ เมื่อกลุ่มทุนธนาคารของไทยประสบปัญหาการเงิน ได้เปิดช่องให้แก่บริษัทการเงินที่ไม่ใช่ธนาคาร (Non-Bank) ได้ขยายสินเชื่อให้แก่ผู้กู้รายย่อย โดยเฉพาะกลุ่มที่ใช้บัตรเครดิต ซึ่งได้ทำให้คนจำนวนไม่น้อยสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ง่ายเข้า คาดว่ากลุ่มคนที่ทำงานกลับมาสร้างงานที่ชุมชนของตนได้ใช้โอกาสการเข้าถึงแหล่งเงินทุนไม่ใช่ธนาคารนี้เป็นทุนเบื้องต้น

การผันแปรตนเองเข้ามาสู่การผลิตภาคไม่เป็นทางการนี้ที่เรียกร้องให้ต้องทำงานตลอดเวลาได้ทำให้ความรู้สึกผูกพันกับชุมชนแบบเดิมที่เป็นสังคมเกษตรกรรมลดลง ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ถูกลดทอนให้เหลือเพียง "ความสนุกสนาน" เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต^{๖๕} ซึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกอันใด และไม่ใช่เรื่องที่น่ากังวล "ฟุ่มเฟือย" เพื่อรักษา "มรดกเก่า" เอาไว้โดยผู้ที่ชอบแสดงออกซึ่งอาการ "ฟุ่มเฟือย" นั้นมักจะเป็นชนชั้นกลางที่ไม่ค่อยรู้เรื่องราวอะไรนัก

ด้วยเหตุที่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบนและตอนล่างได้ให้เกิดการขยายตัวของภาคการผลิตไม่เป็นทางการ คนกลุ่มใหม่นี้เริ่มเกาะกลุ่มแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันมากขึ้นถึงขั้นและได้กลายมาเป็นกลุ่มทางการเมืองที่สำคัญขึ้นมา^{๖๖}

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองก็มีผลกระทบต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก จะพบว่าภาระกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นปกครองตนเองมากขึ้น อันได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นั้นมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มคน ดังจะพบว่ากลุ่มคนที่ขึ้นมาใช้อำนาจใน อบต. นั้นส่วนใหญ่จะต้องประกอบธุรกิจที่สัมพันธ์อยู่กับการรับเหมา ซึ่ง

^{๖๓} สิริพร เดชผดุง และ จารุณี ปัญญวนิช อ่างแล้ว

^{๖๔} หนังสือที่บรรยายเรื่องนี้ไว้ครบถ้วนมากที่สุดเล่มหนึ่งได้แก่ วอลเดน เบลโล สุรนุช ชงคิลา แปล, โศกนาฏกรรมสยาม: การพัฒนาและการล่มสลายของสังคมไทยสมัยใหม่ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลดิมทอง ๒๕๔๓.

^{๖๕} ลาวัลย์ ถาพันธุ์ อ่างแล้ว

^{๖๖} โปรดดูในภาคผนวก ๒

จะต้องใช้แรงงานคน และกลุ่มคนเหล่านี้ก็จะสามารถสร้างระบบอุปถัมภ์แบบใหม่กับคนในชุมชนผ่าน
การจ้างงานซึ่งส่งผลต่อการได้รับคะแนนเสียง⁶⁷

ความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือในช่วงสิบปีหลังนี้มีความสำคัญ
อย่างมากที่ทั้งชุมชนเองและสังคมโดยรวมจะต้องทำความเข้าใจ เพราะรากฐานสิบปีนี้เองจะเป็นพลัง
กำหนดอนาคตของสังคมภาคเหนือและสังคมไทยโดยรวม

๔.

บทสรุป

โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือเป็นงานที่ยากลำบากมากกว่างานวิจัยอื่น ๆ
หลายเท่า เพราะเป็นการทำงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนความคิดของคนเกี่ยวกับ “ความรู้” และที่
ยากลำบากมากกว่าก็คือการเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับ “ความรู้ประวัติศาสตร์”

แต่ภายหลังจากการทำงานของนักวิจัยในโครงการที่ต้องยอมรับว่ามีความขยันและอดทนทั้งต่อ
การเดินทางและการพูดคุย ก็พบว่ามีเปลี่ยนแปลงในกระบวนการคิดของผู้เข้าร่วมวิจัยหลาย
ประการที่น่าทึ่ง ที่สำคัญ การทำงานยววิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือได้ทำให้เกิดการ
ทำงานหาความรู้ร่วมกันของหลายฝ่าย ผู้เข้าร่วมวิจัยทุกฝ่ายได้แสดงออกมาให้เห็นถึงพลังและศักยภาพ
ที่เคยถูกซ่อนเร้นไว้ด้วยวิธีคิดแบบไม่ใช่ความรู้ของวงการศึกษาของสังคมไทย

การเปลี่ยนความหมายของความทรงจำกับประวัติศาสตร์จนทำให้เกิดความทรงจำร่วมกันชุด
ใหม่ของชุมชนเป็นผลงานที่น่าพึงพอใจ แม้ว่าอาจจะไม่ได้ตั้งใจผู้วิจัยหลัก แต่ก็เป็นนิมิตหมายที่ดีสำหรับ
การเริ่มต้นแสวงหาความรู้กันอย่างแท้จริง

ภาพรวมประวัติศาสตร์ที่ได้พยายามสังเคราะห์ขึ้นมา ยังไม่สมบูรณ์อย่างแน่นอน แต่ก็มองเห็น
ว่ารอบความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นจะเดินต่อไปอย่างไร

บทสรุปท้ายสุดนี้ ก็คือ ในวันที่สังคมไทยมีมติมติ ประวัติศาสตร์เท่านั้นที่จะเป็นแสงส่องสว่าง
หาทางออกให้สังคมไทย แม้ว่าวันนี้ คนชั้นนำอาจจะมองไม่เห็น แต่หวังใจไว้ว่าเขาจะมองเห็นในวัน
ข้างหน้า หากเขายังมองไม่เห็นความหมายของประวัติศาสตร์ไม่พยายามเข้าใจประวัติศาสตร์ ก็คงต้อง
บอกพวกเขาว่าเสียใจด้วย

⁶⁷ โปรตุ รัตติกาล หินแก้ว ความเปลี่ยนแปลงของการเมืองท้องถิ่น: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลปาก
อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (พ.ศ. ๒๕๓๓-ปัจจุบัน) วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๕๑. นำเสียดายที่โครงการยววิจัยท้องถิ่นไม่ได้ตั้งคำถามในเรื่องการเมืองท้องถิ่นไว้ตั้งแต่ต้น
จึงทำให้มองไม่เห็นของพลวัตทางประวัติศาสตร์ด้านการเมือง

วิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรม พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๗ - ๒๕๕๒

อนุชน หวลทอง

๑. บทนำ

๑.๑ ที่มาของงานสังเคราะห์

การสังเคราะห์งานฉบับนี้วางอยู่บนฐานของข้อมูลจากรายงานการวิจัยโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือเป็นหลัก^{๖๘} ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ดำเนินงานทั่วประเทศ เพื่อสร้างการเรียนรู้สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา โดยใช้กระบวนการทำวิจัยเป็นเครื่องมือในการเสาะแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ด้วยตนเอง ตั้งแต่การฝึกคิดตั้งคำถาม และค้นหาคำตอบด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูล จากการสัมภาษณ์ เรื่องราวชีวิตของผู้คนภายในท้องถิ่นที่พวกเขาเกิดและอาศัยอยู่ ผ่านเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่หลุดพ้นจากกรอบประวัติศาสตร์ชาติดังที่เป็นอยู่ แต่การเรียนรู้ของโครงการนี้ได้เน้นที่ศึกษาถึงชีวิตของผู้คน ชาวบ้าน คนธรรมดา ที่ได้เผชิญชีวิตกับเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจการทำมาหากิน สังคม สุขภาพ ประเพณีพิธีกรรม การใช้สมบัติสาธารณะ ป่าเขา แม่น้ำลำคลอง โบราณสถาน ที่มี การเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นสามารถที่จะปรับตัวให้ดำรงอยู่ได้อย่างไร ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น โดยการสร้างอัตลักษณ์ การต่อสู้ดิ้นรน การปรับเปลี่ยนวิถีการทำมาหากิน การสร้างเครือข่าย การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งในและนอกหมู่บ้านชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ประเด็นที่สำคัญอีกประการของโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือ การฝึกนักเรียนให้ได้ใช้ “วิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์” ที่มองว่าทุกอย่างต้องมีการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นอย่างมีบริบทกำกับ^{๖๙}

ผู้เขียนได้เลือกการสังเคราะห์ประเด็น การปรับตัวของวิถีชีวิตผู้คนในภาคเกษตรกรรม ในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ ที่สะท้อนภาพดังกล่าวผ่านคำบอกเล่า เกี่ยวกับการทำมาหากินของผู้คนใน

^{๖๘} โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาคเหนือ ดำเนินงานในเขตพื้นที่ ๑๓ จังหวัดภาคเหนือ คือ เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง พะเยา กำแพงเพชร ตาก อุตรดิตถ์ พิษณุโลก สุโขทัย นครสวรรค์ และอุทัยธานี

^{๖๙} อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, บันทึกงานเวทียุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ ครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ณ ห้องประชุมอาคารเฉลิมพระเกียรติ มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงใหม่ หน้า ๒๓

ภาคเกษตรกรรม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปแต่ละช่วงเวลา จากยุคเกษตรพอเลี้ยงชีวิต เปลี่ยนผ่านสู่ยุคเกษตรเชิงพาณิชย์ และเข้าสู่ยุคธุรกิจการเกษตรในปัจจุบัน ที่ส่งผลให้เกิดการผลักดันคนรุ่นใหม่ให้ออกไปสู่งานนอกภาคเกษตรเพิ่มมากขึ้น โดยแต่ละยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกชุมชน จึงสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในภาคเหนือ ที่ได้มีการดิ้นรนปรับตัวเองเพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งจะพบว่า มีกลุ่มชาวบ้านที่สามารถปรับตัวได้ดี กลุ่มที่ไม่สามารถปรับตัวได้ และกลุ่มกำลังอยู่ในระหว่างการดิ้นรนปรับตัวเองเพื่อการดำรงอยู่ อันสัมพันธ์กับเงื่อนไขต่างๆ ทั้งทางภูมิศาสตร์และสังคม รวมถึงการได้รับผลกระทบจากการออกกฎหมายและนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุคสมัย การช่วงชิงทรัพยากร ช่วงชิงพื้นที่ทางกายภาพและสังคม ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ชาวบ้านกับชนชั้นนำ กับนายทุนภายในและนอกท้องถิ่น ที่แต่ละคน แต่ละกลุ่ม แต่ละพื้นที่ได้เผชิญอยู่ในแต่ละช่วงเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๑.๒ ข้อยกจำกัดของการสังเคราะห์

อย่างไรก็ตาม งานสังเคราะห์นี้ยังมีข้อจำกัดในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาสังเคราะห์ เนื่องจากข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในรายงานของโครงการยูววิจัยฯ ยังมีข้อมูลไม่เพียงพอที่จะอธิบายให้ครอบคลุมในทุกเรื่องของผู้เขียนต้องการสังเคราะห์ ทั้งนี้เกี่ยวกับข้อจำกัดเรื่องหัวข้อที่ยูววิจัยสนใจศึกษากล่าวคือ หัวข้อเรื่องชีวิตของผู้คนในภาคเกษตรนั้น พบว่ามีงานยูววิจัย จำนวนเพียง ๑๐ โครงการเท่านั้น ที่ศึกษาตรงกับเรื่องดังกล่าว จากโครงการทั้งหมด ๒๐๐ โครงการ โดยข้อมูลที่ใช้ในการสังเคราะห์นี้ ผู้เขียนได้จากการอ่าน คัดเลือกและรวบรวมเนื้อหาบางส่วนซึ่งสอดคล้องกับประเด็นการสังเคราะห์ ที่โครงการทั้งหมดได้มีการจัดเก็บและบันทึกไว้ในรายงานยูววิจัยฯ เนื่องจากข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้ผู้เขียนได้มีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารรายงานวิจัย รวมถึงวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ประกอบเพิ่มเติมเพื่อให้สามารถอธิบายภาพของความเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวของวิถีชีวิตผู้คนในภาคเกษตรกรรม ของภาคเหนือได้ครอบคลุมในเชิงประเด็นและพื้นที่เพิ่มมากขึ้น

๑.๓ วิธีการและแนวทางการสังเคราะห์

ในการสังเคราะห์งานฉบับนี้ ผู้เขียนมีวิธีการและแนวทางในการสังเคราะห์งานดังต่อไปนี้

- ๑) อ่านรายงานของโครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือทุกโครงการ และทำการคัดเลือกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการสังเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจ เรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหาข้อมูลและเชื่อมโยงกับข้อมูลอื่น ๆ จากนั้นได้นำมาจัดกลุ่มข้อมูลในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกันของแต่ละพื้นที่ และวิเคราะห์เนื้อหา อธิบายข้อมูล
- ๒) อ่านบททวนและศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร รายงานการวิจัย บทความ หนังสือ เว็บไซต์ วิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมถึงการเข้ารับฟังการบรรยายของ

นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ที่ได้ศึกษาประเด็นเหล่านี้มาก่อน เพื่อใช้เป็นกรอบความคิดเบื้องต้นและตรวจสอบยืนยันในเรื่องที่สังเคราะห์

๓) สร้าง พัฒนา และปรับปรุงกรอบความคิดเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสังเคราะห์และเขียนรายงาน โดยปรึกษากับผู้เชี่ยวชาญอย่างต่อเนื่อง

๔) ได้มีการพูดคุยสัมภาษณ์กับคนในพื้นที่ภาคเหนือเพิ่มเติม นอกเหนือจากพื้นที่การเก็บข้อมูลของโครงการยูวิจัยฯ เพื่อค้นหาข้อมูล คำอธิบายที่ต้องการรู้ และทำความเข้าใจ ซึ่งไม่ปรากฏในข้อมูลงานของ ยูวิจัยฯ

๕) จัดกลุ่มข้อมูลตามช่วงเวลาของยุคที่มีการเปลี่ยนผ่าน เกี่ยวกับวิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คน อาชีพภาคเกษตรกรรมตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๕๕๒ โดยตรวจสอบกับกรอบของผู้ที่เคยศึกษาไว้ก่อนแล้ว และเชื่อมโยงกับช่วงเวลาปรากฏจริงของชีวิตผู้คนในพื้นที่ภาคเหนือ

๖) ใช้ “วิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์” ในการพินิจวิเคราะห์ สังเคราะห์ และวิพากษ์ กล่าวคือ การมองทุกสิ่งต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา โดยมีบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นตัวกำกับ ไม่ยึดติดกับแนวคิดทฤษฎีที่ตายตัวในการใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น⁷⁰ นอกจากนี้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์แนวใหม่ ยังอาศัยการเชื่อมโยงเข้ากับความรู้และทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ แต่ใช้เป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยในการตั้งคำถามที่ลึกซึ้ง รวมถึงการใช้เป็นแนวทางการเก็บข้อมูลและสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูล แต่ขณะเดียวกัน ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ก็จะทิ้งกรอบความคิดทฤษฎีไปในทันทีที่พบว่าไม่สอดคล้องกับข้อมูลที่ค้นพบ⁷¹

๒. ผลการสังเคราะห์ประเด็นวิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรมในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย

การสังเคราะห์ผลงานของยูวิจัยประวัติศาสตร์ภาคเหนือ ทำให้เห็นถึงภาพของการเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ประเพณีพิธีกรรม ของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ จากพลังทั้งภายในและภายนอกอย่างสลับซับซ้อน ที่เข้ามากระทบกับชีวิตของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นในแต่ละยุคสมัย อันส่งผลต่อการปรับตัวเองเสียใหม่ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่หลากหลาย ทั้งการปรับรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับอำนาจรัฐ อย่างมากมาย เพื่อตอบสนองต่อความอยู่รอดในสังคมที่เปลี่ยนผ่านไปแต่ละยุคสมัย

ในที่นี้ ผู้เขียนได้สังเคราะห์และพินิจวิเคราะห์ด้วยวิธีคิดเชิงประวัติศาสตร์ ในประเด็นวิถีชีวิตการปรับตัวของผู้คนในภาคเกษตรกรรม โดยนำเสนอผ่านการเปลี่ยนแปลง ใน ๓ ยุค กล่าวคือ

⁷⁰ สรุปแนวคิดจาก : ยงยุทธ ชูแว่น. ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคต ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย ว่าด้วยความเป็นมา สถานภาพ แนวคิดวิธีการศึกษาและบทบาทในสังคมไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๑. หน้า ๓๖๓-๓๖๖.

⁷¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. นิเวศน์ประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้. โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. กรุงเทพฯ. ๒๕๕๕. หน้า ๑๔๕-๑๔๖

ยุคแรกเป็นการปรับตัวในยุคบุกเบิกพื้นที่สู่การเกษตรพอเลี้ยงชีวิต ช่วง พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๕๐๐ อันเป็นช่วงเวลาที่บ้านท่งถิ่นส่วนใหญ่เริ่มแสวงหาผืนดิน แคว่ถาง บุกเบิกเพื่อลงหลักปักฐานที่สัมพันธ์กับการมีผืนดินเพื่อการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพ ถึงแม้ว่าในบางพื้นที่ซึ่งใกล้กับศูนย์กลางของเมืองนั้น ชาวบ้านจะถูกยึดครองที่ดินจากชนชั้นสูง แต่ก็กล่าวได้ว่าในยุคนี้ชีวิตของชาวบ้านภาคเหนือโดยส่วนใหญ่ยังคงมีความเป็นอิสระในการดำรงชีวิต และยังมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้สูง โดยพบว่าชาวบ้านมีการอพยพโยกย้ายถิ่นได้อย่างอิสระจากการขีดเส้นแบ่งด้วยพรมแดนของรัฐชาติดังเช่นปัจจุบัน และยุคนี้ผู้คนส่วนใหญ่ยังยึดถือว่าการมี "ข้าว" ไว้กินได้ตลอดทั้งปีนั้นเป็นดังความมั่นคงของชีวิตของตนเองและครอบครัว

ยุคที่สอง เป็นการปรับตัวเพื่อตอบสนองกับการก่อตัวเข้าสู่ยุคเกษตรพาณิชย์ ช่วง พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๔๐ ซึ่งสัมพันธ์กับเงื่อนไขจากพลังภายนอกที่เข้ามามีอิทธิพลกับชุมชนท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มจากการที่อำนาจรัฐไทยถูกสถาปนาขึ้นผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๗ และกฎหมายต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยโดยใช้เกษตรเชิงพาณิชย์เป็นฐาน ได้ก่อให้เกิดการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ ผลิตพลังงานไฟฟ้า การขยายระบบชลประทาน การปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชเพื่อสนองกับระบบตลาดภายนอก ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือเริ่มปรับตัวไปสู่การ

เน้นทำการเกษตรเพื่อขาย เริ่มใช้สารเคมี เครื่องจักรกลเพื่อเพิ่มผลผลิต ขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น แต่ทั้งนี้การขยายการพัฒนาของรัฐเองยังไม่ได้มีลักษณะที่กระจายได้อย่างเท่าเทียมในแต่ละพื้นที่ เช่น ระบบชลประทานแท้จริงแล้วขยายได้เพียงจำนวนน้อยมาก ถึงกระนั้นชาวบ้านยังคงพยายามเอาชนะธรรมชาติโดยการขุดเจาะบ่อ

บาดาลเพื่อนำน้ำจากใต้ดินขึ้นมาใช้ทำการเกษตรเพื่อให้สามารถทำเกษตรได้อย่างเข้มข้น

ขณะเดียวกันนี้ได้เริ่มเกิดการก่อตัวของชนชั้นที่หลากหลายภายในท้องถิ่น เช่น เกษตรกรราย เกษตรกรกลาง และเกษตรกรจน ซึ่งเกษตรกรรายบางคนได้ขยับตนเองไปสู่การเป็นเจ้าของโรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรภายในหมู่บ้าน และผลักดันตนเองเข้าสู่การเมืองท้องถิ่นตามลำดับ การแตกตัวของชนชั้นเหล่านี้มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับอำนาจของการถือครองที่ดิน เงินทุน และการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์กับชนชั้นนำทั้งภายในและภายนอกชุมชนท้องถิ่น

อีกด้านหนึ่ง คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการสร้างเขื่อน ที่ไม่สามารถดำรงอยู่ในพื้นที่เดิมได้ ทำให้ต้องออกไปขายแรงงานในเขตเมืองทั้งในและต่างประเทศ ท้ายสุดได้ชี้ให้เห็นว่าการสร้างเขื่อนไม่ได้ช่วยปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนท้องถิ่นแต่อย่างใด แต่กลับสร้างปัญหาความแตกสลายของครอบครัวของชาวบ้านกลุ่มนี้อีกด้วย

นอกจากนี้ยังเกิดกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการถูกควบคุมพื้นที่ทำกินโดยรัฐ โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในป่าบนพื้นที่สูง ซึ่งเกิดจากการผลิตสร้างอุดมการณ์รัฐชาติ และการสร้างทัศนคติครอบงำว่าด้วยเรื่องชาวเขา โดยสร้างภาพประทับ (Stigmatize) ชาวเขาว่าสัมพันธ์กับ

ปัญหาเสียดิน การทำลายป่า และความมั่นคงของชาติ จึงทำให้เกิดโครงการพัฒนาทั้งของรัฐและหน่วยงานพัฒนาระหว่างประเทศที่รุกเข้าไปแทรกแซง เพื่อผลต่อการจัดปัญหา นอกจากนี้รัฐได้ขยายอำนาจเข้าไปรับ “ป่าไม้” ที่เดิมเป็นสิทธิตามธรรมชาติของชุมชน เข้าสู่การเป็น “สมบัติของชาติ” โดยสร้างวาทกรรมให้เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมว่า “ป่าไม้เป็นสมบัติของชาติที่ทุกคนควรหวงแหนและรักษาไว้ให้ลูกหลาน” อันทำให้กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ถูกจำกัดขอบเขตที่ดินทำกิน ถูกเบียดขับให้ออกนอกเขตป่าที่ถูกยึดครองโดยอำนาจรัฐ จนเป็นผลให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย และกลายเป็นคนจนขายขอบนที่สุด

ยุคที่สาม ยุคธุรกิจการเกษตร ช่วง พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๕๒ ซึ่งเริ่มจากการที่ภาวะของเศรษฐกิจภาคเมืองเกิดวิกฤตในด้านธุรกิจบริการและอุตสาหกรรมที่ได้เลิกจ้างแรงงาน เป็นผลให้ชาวบ้านวัยแรงงานที่ได้อพยพเข้าไปขายแรงงานในเมือง ได้หวนกลับคืนสู่ท้องถิ่นเข้ามาพึ่งพิงอาชีพเกษตรกรรมอีกครั้ง แต่ได้ปรับตัวเองใหม่โดยเข้าสู่การเกษตรแบบธุรกิจและอุตสาหกรรมการเกษตร ที่เพิ่มความเข้มข้นในการลงทุน การใช้เครื่องยนต์ สารเคมี และป้อนผลผลิตเข้าสู่โรงงาน จึงก่อเกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง และชาวบ้านกับนายทุนต่างถิ่นที่พยายามรุกคืบเข้ามาลงทุนในชนบทภาคการเกษตรแบบครบวงจร เป็นผลให้ชาวบ้านเกิดการปรับตัวเองใหม่ ส่งผลให้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่ต้องยอมจำนนต่อการทำเกษตรเชิงธุรกิจ กลุ่มที่สามารถปรับตัวไปตามกระแสการตลาด และกลุ่มปรับตัวแบบผสมผสาน จึงสร้างความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นภายในท้องถิ่นให้เพิ่มสูงขึ้น ดังที่จะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

๑) การปรับตัวในยุคบุกเบิกพื้นที่สู่การเกษตรพอเลี้ยงชีวิต พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๐๐

ย้อนไปในช่วงก่อนปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ชีวิตของชาวบ้านภาคเหนือในทุกพื้นที่ ได้มีการปรับตัวเพื่อแสวงหาที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ โดยการเดินทาง อพยพโยกย้าย และเริ่มสู่การบุกเบิกที่ดินทั้งในพื้นที่บนดอยและที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาที่มีแม่น้ำสายน้อยใหญ่ไหลผ่าน เพื่อการเพาะปลูกพืชพันธุ์สำหรับเลี้ยงปากท้องของตนเองและครอบครัว โดย “ข้าว” ถือเป็นพืชหลักที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะต้องปลูกกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะมีความคิดที่ว่า การที่สามารถเก็บข้าวเอาไว้กินได้ตลอดทั้งปีจึงถือเป็นความมั่นคงของชีวิต ดังคำพูดที่สะท้อนจากชาวบ้านว่า “มีข้าวก็ไม่อด”⁷² ด้านกรรมวิธีการเพาะปลูกจะอาศัยแรงงานคนภายในครอบครัวและสัตว์เลี้ยงไว้ช่วยทุ่นแรง

รูปแบบการปรับตัวของคนภาคเหนือในยุคนี้จึงแบ่งออกได้เป็น :

⁷² ปรากฏจากคำพูดของผู้คนในชุมชนหลายพื้นที่ของภาคเหนือ ซึ่งปรากฏในงานของยูวิจัยฯ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนภาคเหนือ ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวยังพบว่าได้มีการยึดถือต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นบุกเบิกพื้นที่ทำกินและคนวัยกลางคน

๑.๑ การปรับตัวเพื่อหลีกเลี่ยงจากสภาพปัญหาของถิ่นที่อยู่เดิม เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์และปลอดภัยกว่า

การดิ้นรนปรับตัวเองเพื่อการดำรงชีวิตของคนภาคเหนือในยุคนี้ จะเห็นภาพของการอพยพโยกย้ายถิ่นเนื่องจากปัญหาของธรรมชาติที่แล้งแล้น อันเกิดจากสภาพภูมิประเทศในถิ่นเดิมที่ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เพราะเกิดภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง โรคระบาด รวมถึงภัยจากมนุษย์ที่กระทำต่อกันเอง คือ โจรผู้ร้าย สงคราม ดังเช่น

การอพยพเข้ามาอยู่ในบ้านคลองไร่...เพราะเกิดภัยธรรมชาติแห้งแล้ง ทำไร่นานาไม่ได้ผลผลิตและยังเกิดโจรปล้นสะดม จากโจรที่ขึ้นชื่อในยุคนั้นคือ เสือยัง เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๘ ทำให้นายน้อย ประดิษฐ์บุตรและครอบครัว นายยม-นางพุด บุญเต็ม อพยพหนีภัยจากโจรปล้นและภัยแล้งมาอยู่ที่อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมาประมาณ ๒ ปี ก็ยังประสบภัยแล้ง จึงต้องอพยพมาอยู่หมู่ ๕ บ้านดงน้อย อำเภอเนินมะปราง⁷³

พบว่า การโยกย้ายถิ่นเพื่อหลีกเลี่ยงภัยต่าง ๆ นั้น มีการโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในแถบพื้นที่ใกล้เคียงและไปยังพื้นที่ห่างไกลออกไป จึงนับได้ว่าในยุคนี้ผู้คนส่วนใหญ่ยังมีความเป็นอิสระในชีวิต เพราะไม่ได้ถูกปิดกั้นด้วยพรมแดนของชาติดังเช่นปัจจุบันนี้ ซึ่งพบจากข้อมูลเป็นจำนวนมากในพื้นที่ตลอดทั้งภาคเหนือ ผู้คนได้มีการเดินทางเคลื่อนย้ายไปมาเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกินและตั้งรกรากในระยะเวลาที่ห่างไกลจากถิ่นอาศัยเดิม โดยอาศัยสายสัมพันธ์ของเครือญาติเป็นสำคัญ ดังเช่น

แม่หลวงปี พ้อยะ อายุ ๗๐ ปี เล่าให้ฟังว่า แต่เดิมแม่หลวงอาศัยอยู่บ้านนาเบี้ย อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง สาเหตุที่ย้ายมาอยู่ที่บ้านวังต้องดอยในสมัยนั้น ก็เพราะที่บ้านเดิมนั้นการทำมาหากินลำบาก ไม่มีที่ดินทำกิน บางปีฝนแล้งทำนาไม่ได้เลย เมื่อได้ข่าวจากญาติ ๆ ที่มาอยู่ก่อนแล้วว่าที่บ้านวังต้องดอยอุดมสมบูรณ์ได้สามารถปลูกพืชผลได้ทุกปี พ่อแม่จึงตัดสินใจมาอยู่ที่นี่ ตอนนั้นแม่หลวงอายุ ๕ ขวบ⁷⁴

นายดวงดี ริดถาน อายุ ๖๗ ปี อยู่บ้านเลขที่ ๓๐๗ หมู่ ๑๑ ตำบลแก่งโสภา อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เล่าว่า ลุงมาตั้งรกรากฐานอยู่ที่หมู่บ้านม่วงหอมเมื่ออายุได้เพียง ๑๐ ขวบ (ปี ๒๔๙๖) ถิ่นฐานเดิมของลุงอยู่ที่ประเทศลาว ป่วย่า ตายายอยู่ที่เวียงจันทน์ ที่อพยพมาเพราะประเทศลาวทำมาหา

⁷³ โรงเรียนเนินมะปรางศึกษาวิทยา. โครงการวัฒนธรรมประเพณีของชาวเนินรั้ง ผู้มาใหม่จากแดนอีสาน.โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ๒๕๕๒.

⁷⁴ โรงเรียนชัยมงคลวิทยาคม จังหวัดสุโขทัย. โครงการ “มองปัจจุบันย้อนอดีตชุมชนลุ่มน้ำแม่มอก กรณีศึกษา : หมู่บ้านใหม่ ตำบลเขาแก้วศรีสมบูรณ์ อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย” โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.). ๒๕๕๒.

กินลำบาก ที่ดินส่วนใหญ่เป็นภูเขา ป่วย ตายาย จึงอพยพมาที่นี้ผู้ที่มาอยู่คนแรกคือปู่แสน เป็นคนลาวที่
อพยพมาตั้งหมู่บ้านนี้เป็นคนแรก และเป็นผู้ที่ทุกคนในหมู่บ้านเคารพนับถือ⁷⁵

กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ได้ดำรงชีวิตบนพื้นที่สูงมาเป็นระยะเวลานาน ได้อพยพโยกย้ายอย่าง
อิสระไม่ได้ถูกผูกติดกับพรมแดนของรัชชาติที่ได้สร้างขึ้นในยุคต่อมา เช่น

หมู่บ้านห้วยหยวกเป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ซึ่งสันนิษฐานว่าได้อพยพมาจากประเทศพม่า ใน
สมัยที่ประเทศพม่าเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษ ได้มาอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ

กลุ่มชาวบ้านห้วยหยวกเดิมได้อาศัยหมู่บ้านปากคะยาง บ้านห้วยมะนาว และต่อมาได้มาอยู่ที่
บ้าน ป่าคาและช่วงนั้นได้เกิดสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงจึงพากันอพยพไปอยู่ในป่าและ
บ้านห้วยหยวก สาเหตุการหนีของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง เพราะชอบอยู่อย่างอิสระ รวมทั้งได้หนีโรคระบาด
พอสงครามโลกหยุดชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงได้พากันหนีมาอยู่ที่บ้านห้วยหยวก⁷⁶

๑.๒ การปรับตัวเพื่อหาถิ่นที่อยู่ใหม่ ที่สัมพันธ์กับการแสวงหาที่ดินเพื่อทำเกษตรเลี้ยงชีพ มี
การบุกเบิกพื้นที่แห่งใหม่ในป่าเขาเพื่อทำเป็นพื้นที่เพาะปลูก

อีกเหตุผลของการอพยพโยกย้ายในยุคบุกเบิกนี้ นั่นคือความต้องการขยายพื้นที่ในการ
เพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีวิตของตนเองและครอบครัวที่มีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น แต่เนื่องด้วยภูมิประเทศ
ของภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นที่ดอย และหุบเขา จึงมีพื้นที่ราบสำหรับการเกษตรไม่มากดังเช่นภาค
อีสานและภาคกลางของประเทศ⁷⁷ ทำให้มีการแสวงหาที่ดินทำกินโดยวิธีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเขา
และแย่งชิงพื้นที่ราบลุ่มใกล้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งปรากฏจากคำบอกเล่าของผู้คนในหลายจังหวัด
ดังนี้ :

คุณโหน สระทองปาน พ่อกับแม่อพยพมาจากจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งสมัยก่อนการคมนาคมก็ไม่
เจริญเหมือนสมัยนี้ การเดินทางไกลต้องใช้การเดินทางด้วยเท้า บางทีก็ขี่ม้า ขี่วัว ควาย เดินทางมาเป็นแรม

⁷⁵ โรงเรียนศรีสำโรงชนูปถัมภ์ จังหวัดสุโขทัย. โครงการ ไร่ยาสูบชุมชนวังทอง...พัฒนาชีวิต...จากอดีตสู่ปัจจุบัน.โครงการ
ยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁷⁶ โรงเรียนบ้านแก่งวิทยา จังหวัดสุโขทัย. โครงการมองหน้าแลหลังวิถีชีวิตชาวไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงบ้านห้วยหยวก.
โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁷⁷ รัตนพร เศรษฐกุล. หนึ่งศตวรรษ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ ๒๔๔๒-๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดีจำกัด, ๒๕๔๖.
หน้า ๑๕๔.

คืน คำไหนนอนนั้น ทำมาหากินไปเรื่อย ๆ ตามเส้นทางที่เดินทางผ่านมา พอเข้ามาอาศัยอยู่ที่ อ.บางระกำ แล้วส่วนใหญ่ก็ทำนา ทำไร่ ทำสวน⁷⁸

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ - ๒๔๘๕ ผู้ที่อาศัยอยู่ก่อนคือ ชาวบ้าน ๕ หลังคาเรือน เห็นว่าพื้นที่เหมาะแก่การประกอบอาชีพ จึงส่งข่าวให้ญาติ ๆ ทราบ และอพยพตามมาตั้งรกรากเพิ่มมากขึ้น...ส่วนมากเดินทางมาจากอำเภอดงเจริญ จังหวัดลำปาง⁷⁹

พ่อหลวงอ้าย มวลคำ เล่าว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ชาวบ้านกลุ่มแรกซึ่งเป็นคนไทยได้อพยพย้ายมาจากถิ่นต่าง ๆ ทางภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี เชียงราย ลำพูน แพร่ น่าน และคนไทยพลัดถิ่น⁸⁰ ประมาณ ๑๐ ครอบครัวและเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ได้มาสร้างถิ่นฐานอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเมย ชายแดนไทยพม่า⁸¹

กลุ่มพ่อค้าที่เดินทางค้าขายระหว่างพื้นที่ เป็นกลุ่มที่ช่วยสื่อสารระหว่างชุมชนที่ห่างไกลกัน เช่น “พ่อค้าวัวต่าง” ซึ่งจากหลักฐานนี้เห็นว่า มีการนำข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งของความอุดมสมบูรณ์ ไปบอกกับญาติพี่น้องและคนในชุมชนของตนเอง นำไปสู่การพากันอพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่แหล่งอุดมสมบูรณ์แห่งใหม่ ดังที่ปรากฏว่า

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีชาวอำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เดินทางมาค้าขายบริเวณบ้านม่วงหอม และเห็นทำเลที่ตั้ง ความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ทำไร่ จึงอพยพมาอยู่รวมกันมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชน⁸²

นอกจากนี้ ในบางพื้นที่ได้มีการเบียดขับกลุ่มชาติพันธุ์เดิม ที่อาศัยในพื้นที่แห่งนั้นมาก่อนให้ออกไป เพื่อแย่งชิงที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังเช่นที่ ตาสว่าง แยมเย็น อายุ ๗๗ ปี เล่าว่าแต่เดิม

⁷⁸ โรงเรียนเทศบาล ๔ (ชุมชนวัดธรรมจักร) จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงานการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวไทยทรงดำอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁷⁹ โรงเรียนชัยมงคลวิทยาคม จังหวัดสุโขทัย. โครงการ “มองปัจจุบันย้อนอดีตชุมชนลุ่มน้ำแม่มอก กรณีศึกษา : หมู่บ้านใหม่ ตำบลเขาแก้วศรีสมบูรณ์ อำเภอกงสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย” โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁸⁰ คนไทยที่ไปอาศัยอยู่ในฝั่งประเทศพม่าตั้งแต่กำเนิด ทำให้ไม่มีหลักฐานทางทะเบียนราษฎร แล้วย้ายกลับมาอยู่ประเทศไทย

⁸¹ โรงเรียนบ้านวังตะเคียน จังหวัดตาก. โครงการงานการเปลี่ยนอาชีพของชุมชนวังตะเคียนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการทำน้าย่อยแบบโบราณของบ้านวังตะเคียน ม.๔ ต.ท่าสายลวด อ.แม่สอด จ.ตาก. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁸² โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี จังหวัดพิษณุโลก. โครงการ ผ้าทอบ้านม่วงหอม อำเภอดงเจริญกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชน. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

หมู่บ้านนี้พวกคนลาวมาอยู่ มาปลูกยาสูบปลูกอะไรกิน มีไม้ก็หลัง แต่ที่นี้พวกปู่ย่าตายายของตามาจาก บ้านด่านลานหอย เขาว่าเขาเป็นไทยนี่นะ เห็นที่ดินที่นี้ดีปลูกอะไรก็ขึ้น ก็เลยแกล้งพวกคนลาว ปลอ่ยว่า คว้าเข้าไปกินของเขา เขาว่าอะไรนิดหน่อย กลับเอาปืนไปยิงข้ามหัวเขาไม่ได้จริง ๆ นะ ที่นี้ลาวมัน กลัว เขาไม่ยอมให้มีเรื่องก็เลยอพยพไปอยู่ที่บ้านดงลิ้นขน บรรพบุรุษดาร์รายนะ ลาวนี้ไม่ใช่ลาวตามนี้ นะ มาจากอำเภอเถิน จังหวัดลำปางที่มาอยู่⁸³

ครูบุญลือ ผลพัก อายุ ๕๓ ปี เล่าให้ฟังว่า เดิมบ้านวังลึกมีคนจากอำเภอเถินเข้ามาอยู่ก่อน ต่อมาเมื่อมีคนอพยพมาจากบ้านด่านลานหอยเอาควายมาเลี้ยงมานานนมพอมายู่ชานเขาเห็นดินดีนาดี เริ่มเข้ามาสร้างหำทำนาบึงสองบึงในระหว่างที่มานอนเลี้ยงควาย เริ่มจับจองที่ดิน คนไทยเห็นว่าพวก นั้นเป็นคนเหนือ คนพื้นบ้านเรียกคนลาว คงไม่เท่าไร ก็เลยเอาควายไปกินข้าวเขาบ้าง คนที่เป็นคนเหนือ คนลาวรำคาญก็เลยไม่อยู่ละอพยพไปเลย⁸⁴

การบุกเบิกที่ดินตามป่าเขาจะใช้แรงงานคนเป็นหลัก และใช้เครื่องมือที่ทำขึ้นแบบง่าย ๆ เช่น มีด จอบ เสียม จึงทำให้ต้องอาศัยทั้งพลังกำลัง ระยะเวลา และความขยันอดทนในการบุกเบิกเป็นอย่างมากจึงจะได้เป็นผืนดินที่สามารถเพาะปลูกได้ ดังที่ แม่ซาฮ้อ แสนขัน อายุ ๘๕ ปี จ.สุโขทัย เล่าถึงยุคที่ เริ่มบุกเบิกที่ดินว่า ไม่มีการซื้อการขายที่ดิน ใครอยากได้ก็ไปจับจองเอา แบ่งที่ให้กับฟรีก็มี จะได้มีเพื่อน มาอยู่ใกล้ๆ ...ใครถางมากก็ได้ที่มากเวลา เหนื่อยก็พักได้ต้นไม้... กว่าจะถางได้ประมาณ ๒ - ๓ ไร่ ต้อง ใช้เวลาเป็นเดือน⁸⁵

หรือกรณีตาบุญยืน ได้เล่าว่า ในสมัยนั้นชีวิตความเป็นอยู่ลำบากมาก มีแต่ป่าดิบ ต้นไม้ใหญ่ พืชของตาชื่อ พ่อย้อยตา เป็นคนขยัน บุกเบิกป่าโดยการแผ้วถางป่าให้โล่งเตียนโดยใช้จอบ มาเป็นที่นา ปลูกข้าวปี สามารถแผ้วถางได้ปีละไร่ ๒ ไร่ จนอยู่ตามีนาทั้งหมดประมาณร้อยกว่าไร่ ที่นาของพ่อย้อยตา น้อยเรือน จะอยู่บริเวณรอบๆ หมู่บ้านร่องลึก... แต่ด้วยอยู่ตามีลูกหญิงชายถึง ๑๔ คน จึงถูกแบ่งปันกัน ไปคนละไม่กี่ไร่ในเวลาต่อมา⁸⁶

⁸³ โรงเรียนบ้านวังลึก จังหวัดสุโขทัย. โครงการวิถีชีวิตของชาวบ้านวังลึกกับสายน้ำแม่ลำพัน. โครงการวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁸⁴ โรงเรียนบ้านวังลึก จังหวัดสุโขทัย, อ้างแล้ว

⁸⁵ โรงเรียนบ้านแม่เทิน จังหวัดสุโขทัย. โครงการความเป็นมาและวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนบ้านแม่เทิน. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁸⁶ โรงเรียนพานพิเศษพิทยา จังหวัดเชียงราย. โครงการการเลี้ยงเจ้าบ้าน บ้านร่องลึก ตำบลสันกลาง อำเภอพาน จังหวัด เชียงราย. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

พ่อชาสมาน ปัญญาหา อายุ ๗๕ ปี เล่าว่า ...การบุกเบิกที่ดินเป็นที่น่าสนใจ ต้องอาศัยแรงคน
ดังนั้น แต่ละครอบครัวจึงมีที่นาเท่าที่กำลังทำได้ บุกเบิกที่นาเฉพาะปลูกข้าวให้พอกินแต่ละปี⁸⁷

ซึ่งต่างจากบางแห่ง ที่ชาวบ้านมีที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินใกล้กับศูนย์กลางอำนาจของชนชั้น
นำในยุคนั้น ทำให้กลุ่มชนชั้นนำสามารถย้ายเอาที่นาของชาวบ้านมาเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองได้อย่าง
ง่ายดาย โดยในยุคนั้น กษัตริย์อ้างตนเป็นเจ้าของที่ดินและน้ำ สร้างสิทธิธรรมให้ตนเอง และบริวารได้รับ
ประโยชน์จากที่ดินและน้ำ โดยไม่ต้องทำการผลิตเอง⁸⁸

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ นี้เจ้าผู้ครองนครฝ่ายเหนือเริ่มยึดครองที่ดินอุดมสมบูรณ์ตาม
แนวที่ราบหุบเขาและลุ่มทุนขยายการชลประทาน ทั้งนี้ใช้เพื่อจะตอบสนองความต้องการส่งออกข้าว แต่
เป็นเพราะ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าอินทนนท์) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในขณะนั้นต้องการเพิ่ม
รายได้แก่รัฐและสร้างเสริมพระราชอำนาจ⁸⁹ ดังเช่น ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี ห่างจากเมืองเชียงใหม่
เพียง ๑๐ กิโลเมตร ซึ่งที่นาถูกยึดครองโดยเจ้าเมืองเชียงใหม่และวงศ์วานเป็นจำนวนมาก

“เจ้าเป็นเข้มาอย่าเอาที่นาไปประมาณ ๕๐๐ ไร่...ที่จริงเป็นจะเอาไปหมด แต่ติดดีนาของพญา
คำ เลยเหลือไว้แต่ดีมีในบ่เดียวนี้”⁹⁰

ชาวบ้านได้เรียกว่า “นาเจ้า” จนเป็นที่ติด
ปากเรื่อยมา พบว่าเจ้าได้ถือครองที่ดินในพื้นที่
บริเวณนี้มีจำนวนมากถึง ๕๐๐ ไร่ โดยในเวลา
ต่อมาได้ขายเปลี่ยนมือไปเป็นของแม่คำเชื้อสายจีน
ที่สะสมทุนในตัวเมืองเชียงใหม่ และได้มีการให้กลุ่ม
ชาวบ้านที่ไร้ที่นาหรือมีที่นาไม่เพียงพอต่อการ
เพาะปลูก ได้ “ทำนาผา” (คือการแบ่งข้าวครึ่งหนึ่งจากที่ผลิตได้ในแต่ละปีระหว่างเจ้าของที่นากับผู้ทำนา)
ซึ่งในยุคต่อมาได้เปลี่ยนเป็นการจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดแทน

เห็นได้ว่าในบางพื้นที่นั้น ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ถูกยึดครองอย่าง
ไม่เป็นธรรมมาตั้งแต่ในยุคก่อนปี ๒๕๐๐ จึงทำให้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่มีที่นาจำนวนน้อย (๑-๑๐ ไร่) และ

⁸⁷ โรงเรียนบ้านวังดิน จังหวัดอุดรธานี. โครงการ การทำนาของชุมชนบ้านวังดิน : การสืบสานประเพณีสู่ขวัญข้าวจาก
อดีตถึงปัจจุบัน. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.), ๒๕๕๒.

⁸⁸ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. อ้างใน รัตนพร เศรษฐกุล. หนึ่งศตวรรษ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ ๒๔๔๒-๒๕๔๒.
กรุงเทพ : พิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๖, หน้า ๙

⁸⁹ อานันท์ กาญจนพันธ์. อ้างใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯฉบับ
เพิ่มเติมและปรับปรุงใหม่. สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม. ๒๕๔๖, หน้า ๒๗

⁹⁰ สัมภาษณ์นายทองดี. บ้านต้นเหี้ยว ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๓.

กลุ่มที่ไม่มีที่นาเลย อีกทั้งในเวลาต่อมาชาวบ้านในภาคเกษตรมีลูกหลานเพิ่มขึ้น ทำให้ที่ดินถูกแบ่งย่อยเพื่อมอบให้เป็นมรดกกับลูกหลานในรุ่นถัดมาที่ได้รับเพียงไม่กี่ไร่ ส่งผลสำคัญต่อการปรับตัวของลูกหลานกลุ่มนี้ในยุคต่อมา

ภายหลังที่ผู้คนในพื้นที่ภาคเหนือได้บุกเบิกจนมีที่ดินทำกินแล้ว จึงได้ลงหลักปักฐานปลูกสร้างบ้านเรือน และเริ่มการปลูกพืชสำหรับบริโภคในครอบครัวโดยเฉพาะ “ข้าว” ซึ่งพันธุ์พืชที่ปลูกจะเป็นไปตามสภาพของภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ โดยพื้นที่บนภูเขาหรือที่ดอนหรือที่ราบสูงนั้นส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกข้าวไร่ ส่วนที่ราบลุ่มใกล้กับแม่น้ำจะทำเป็นที่นาปลูกข้าวแบบหว่าน บางแห่งเริ่มปลูกนาดำโดยใช้แรงงานคนและวัวควายในขั้นตอนการเพาะปลูก ส่วนในพื้นที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขาซึ่งมีพื้นที่ไม่มากนัก ชาวบ้านใช้วิธีการ “ขุด” เป็นพื้นที่นาแบบขั้นบันไดซึ่งทำเป็นแปลงเล็ก ๆ ตามสภาพความสูงต่ำของที่ดิน เพราะการปรับเป็นที่นานั้นชาวบ้านมองว่าได้ผลผลิตที่แน่นอนและได้ข้าวในปริมาณที่มากกว่าข้าวไร่.⁹¹

การปลูกข้าวในยุคนี้ จะปลูกเพียงปีละ ๑ ครั้ง ก็พอเพียงกับการบริโภคในครัวเรือน พันธุ์ข้าวที่ปลูกในยุคนี้จะเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ครอบครัวเคยบริโภคอยู่ก่อนแล้ว หรือกล่าวได้ว่าเป็นไปตามวัฒนธรรมการบริโภคของแต่ละชาติพันธุ์ เช่น กลุ่มที่อพยพจากทางอีสานก็มักจะปลูกข้าวเหนียว และกลุ่มที่อพยพมาจากทางภาคกลางก็จะนิยมปลูกข้าวเจ้า เป็นต้น ดังข้อมูลที่ปรากฏในงานวิจัยว่า

...ชาวบ้านตำบลบ้านแยงที่ปลูกพืชไร่ มักจะเข้าไปบุกถางพื้นที่ป่าไม้ เพื่อใช้ปลูกข้าวไร่เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ข้าวไร่ส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว นิยมปลูกกันในกลุ่มบ้านแยงและ บ้านหนองหิน เนื่องจากพื้นเพเป็นคนมาจากอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และมีปลูกข้าวเจ้ากันบ้างบางกลุ่ม เช่น บ้านถ้ำพริก บ้านเกษตรสุข เนื่องจากชาวบ้านกลุ่มนี้เป็นคนมาจากพื้นที่ภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดนครสวรรค์ พิจิตร สุโขทัย และหลายอำเภอของพิษณุโลก ซึ่งเข้ามาอยู่เพิ่มมากขึ้น⁹²....

ทำนากันปีละ ๑ ครั้ง ในฤดูฝน เรียกว่า “นาปลูก” หรือ “น่าน้ำฝน” ทำนาโดยอาศัยน้ำจากน้ำฝนเพียงอย่างเดียว⁹³

นอกจาก “ข้าว” ซึ่งเป็นพืชหลักที่ทุกครอบครัวในภาคเหนือจะต้องปลูกกันแล้ว ยังมีพืชพื้นเมืองชนิดอื่นที่ชาวบ้านจะปลูกไว้สำหรับบริโภค เช่น พัก แดง ถั่ว งา กระเทียม ถั่วลิสง ยาสูบ เมี่ยง รวมถึง

⁹¹ อัมพวา เพ็ชรกิ่ง. กระบวนการกลายเป็นคนจน กรณีศึกษาชาวบ้านปางอึกา จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๕๐๐-พ.ศ. ๒๕๔๓). วิทยานิพนธ์ สาขาประวัติศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔. หน้า ๕๐

⁹² โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงานวิถีชีวิตของชุมชนตำบลบ้านแยง จากเกษตรครัวเรือนสู่เกษตรอุตสาหกรรม. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁹³ โรงเรียนบ้านวังดิน จังหวัดอุดรธานี. โครงการงานการทำนาของชุมชนบ้านวังดิน : การสืบสานประเพณีสู่ขวัญข้าวจากอดีตถึงปัจจุบัน. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

การปลูกพืชผักสวนครัว เช่น ถั่วฝักยาว มะเขือพวง ถั่วพู ชะอม ส้มป่อยไว้ตามรั้วบ้าน⁹⁴ นอกจากนี้ยังเรียนรู้ที่จะปลูกพืชที่นำไปใช้ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เช่น ผ้า เป็นต้น

ดาอยู่ อายุ ๘๒ ปี ได้เล่าให้ฟังว่า สมัยเมื่อยังหนุ่มๆย้อนหลังไปประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ คือเมื่อ ๖๐ ปีที่ผ่านมา... เมื่อก่อนบ้านเรามีอาชีพหาของป่าบ้าง รับจ้างตัดต้นไม้ ปลูกข้าวโพด ถั่ว งา และทำข้าวไร่ ป่าบ้านเราสมัยก่อนนั้นเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก

นางยง สุวรรณวงศ์ อายุ ๘๔ ปี และนายฉนวน พละทรัพย์ อายุ ๖๓ ปี ได้ถ่ายทอดเรื่องราวของชุมชนวังทองในอดีตที่ผ่านมา ที่คนรุ่นใหม่ไม่อาจสัมผัสได้ให้ฟังเพิ่มเติมอีกว่า อาชีพที่คนในบ้านวังทองเขาทำกันก็ปลูกยาสูบนี้แหละ ทำมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ทำมานานแล้ว ...อันที่จริงชาวบ้านไม่ได้ปลูกไว้ขายเหมือนสมัยนี้ เขาจะปลูกยาสูบที่เป็นพันธุ์พื้นเมืองเอาไว้สูบกินเอง ”⁹⁵

หลังจากว่างเว้นจากฤดูกาลเพาะปลูกข้าวหรือช่วงที่รอคอยผลิตผล ชาวบ้านยังมิได้ว่างเว้นจากการทำงานแต่ยังได้ ยังคงมีการเสาะหาอาหารเพื่อเลี้ยงชีวิต โดยการพึ่งพิงธรรมชาติตามพื้นที่ที่ตนอยู่อาศัย นอกจากนี้ยังพบว่าชาวบ้านในยุคนี้ ได้มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ตามบทบาททางเพศความเป็นชายและหญิง(Gender) อย่างชัดเจน ดังเช่น

ในเวลาที่คอยผลผลิตจากการเกษตรผู้ชายจะเข้าไปเก็บหาป่า ลำสัตว์ หาปลา หรือไปค้าวัวควายต่างบ้านต่างเมืองไป ส่วนผู้หญิงจะเลี้ยงดูลูก ทอผ้า จัดเก็บถนอมอาหารไว้ เช่น ทำปลาร้า ปลาแห้ง พริกแห้ง หรือขอยยาสูบไว้บริโภคตลอดปี⁹⁶

เมื่อเสร็จจากทำนา ก็ว่างงาน ผู้ชายเข้าป่า ลำสัตว์ ตัดไม้ทำฟืน เผาถ่าน เลี้ยงม้ามาปลูกสร้างบ้าน ผู้หญิง ทอผ้า ตำข้าว เลี้ยงลูก อยู่กับบ้านกับเรือน⁹⁷

๑.๓ การปรับตัวโดยไม่ยอมจำนนต่อภัยธรรมชาติที่ผันแปร

นอกจากภาพของการโยกย้ายถิ่นเพื่อหลีกเลี่ยงภัยธรรมชาติและแสวงหาพื้นที่ทำกินอันอุดมสมบูรณ์ตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีผู้คนในบางพื้นที่สามารถปรับตัวและยืนหยัดดำรงชีวิตในสภาพภูมิ

⁹⁴ โรงเรียนสามเงาวิทยาคม จังหวัดตาก. โครงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านวิถีชีวิตของชุมชนชาวบ้านนาในอดีตที่ส่งผลต่อชุมชนชาวบ้านจัดสรรหมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ตำบลสามเงา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁹⁵ โรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงาน ผ้าทอบ้านม่วงหอม อำเภอวังทองกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชุมชน. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

⁹⁶ โรงเรียนสามเงาวิทยาคม จังหวัดตาก. อ้างแล้ว

⁹⁷ โรงเรียนบ้านวังดิน จังหวัดอุดรธานี. โครงการงาน การทำนาของชุมชนบ้านวังดิน : การสืบสานประเพณีผู้ช่วยวัยข้าวจากอดีตถึงปัจจุบัน. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

ประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก ดังเช่น กรณีบึงปลาเน่าจังหวัดพิษณุโลก พบว่าที่นาในบริเวณรอบบึงมักจะถูกน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากทำให้ที่นาเสียหาย ชาวบ้านที่เคยทำนาจึงได้พลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส โดยการปรับตัวเองมาจับปลาในบริเวณน้ำท่วม แล้วทำเป็นปลาร้าส่งขายหรือแลกกับข้าว ดังปรากฏว่า

ในฤดูน้ำหลากน้ำจึงท่วมทุกปีทำให้ข้าวที่ปลูกไม่ได้ผลผลิต ที่นาเสียหายเมื่อไม่มีข้าวกิน ชาวบ้านจึงหาปลาเพื่อนำไปแลกข้าว บางคนก็เอาปลาสดๆ ไปแลก บางคนก็ทำปลาร้า ปลาเกลือไปแลกก็มี⁹⁸

สรุปภาพรวมของวิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คนภาคเกษตร ในยุคก่อนปี พ.ศ.๒๕๐๐

๑) ช่วงก่อนและต้นพุทธศักราช ๒๕๐๐ ผู้คนส่วนใหญ่มีการลงหลักปักฐานที่มั่นคงมากขึ้น เป็นยุคของการบุกเบิกที่ดินทำกิน โดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้ออกแรงแผ้วถาง บุกเบิกผืนนาไร่ด้วยแรงกายของตนเองและสมาชิกในครอบครัว อาศัยความขยันอดทนเป็นอย่างมาก กว่าที่จะได้ที่ดินสักผืน จึงส่งผลทำให้ชาวบ้านในรุ่นนี้มีความรักและผูกพันกับที่ดินของตนเอง

๒) การปรับตัวของผู้คนภาคเกษตรกรรมในยุคนี้ จะเป็นการปรับตัวเองเพื่อมุ่งแสวงหาแหล่งที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ เพื่อการเพาะปลูกพืชสำหรับเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวเป็นหลัก และการหลีกเลี่ยงจากความแห้งแล้ง ภัยธรรมชาติ รวมถึงภัยจากโจรผู้ร้าย สงคราม โดยอาศัยสายความสัมพันธ์ของเครือญาติ ดังนั้นการปรับตัวของคนในยุคนี้จึงอาศัยความขยันอดทนโดยใช้แรงกายเป็นสำคัญ จึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

๓) การให้คุณค่าของที่ดินของคนยุคนี้ จึงถือว่าที่ดินเป็นแหล่งผลิตอาหารสำหรับเลี้ยงชีวิตตนเองและลูกหลาน จึงเห็นภาพของการเดินทางเพื่อพยายามแสวงหาผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการเพาะปลูกข้าวอย่างต่อเนื่อง

๔) อย่างไรก็ตาม จะพบว่า พื้นที่บางแห่งซึ่งใกล้กับศูนย์กลางความเจริญ เช่น ใกล้กับตัวเมืองเชียงใหม่ ได้มีการถูกยึดครองโดยชนชั้นเจ้าและวงศ์วาน ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจแห่งยุค ส่งผลให้อัตราการถือครองที่ดินของผู้คนในแต่ละชนชั้นมีความแตกต่าง และเหลื่อมล้ำกันเป็นอย่างมาก

๕) อัตราการถือครองที่ดินของคนในท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่า กลุ่มที่สามารถถือครองที่ดินในจำนวนมากนั้น ได้มีส่วนสำคัญในการใช้ประโยชน์จากผืนดิน เพื่อสร้างฐานะให้กับตนเองและลูกหลานได้มากกว่าคนที่ถือครองที่ดินน้อย โดยจะเห็นภาพชัดในยุคต่อ ๆ มาจนถึงยุคปัจจุบันนี้

๖) พืชหลักของเกษตรกร คือ "ข้าว" เพราะเน้นการใช้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ความสำคัญของข้าวจึงเปรียบเป็นดังความมั่นคงของชีวิตยุคนี้ ถ้าหากสามารถเก็บรักษาข้าวไว้ให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวบริโภคได้อย่างพอเพียงตลอดทั้งปี

⁹⁸ โรงเรียนพุทธชินราชพิทยา จังหวัดพิษณุโลก. โครงการความเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์วิทยาสิ่งแวดล้อมบริเวณบึงปลาเน่ากับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต. โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ๒๕๕๒.

๗) ชนิดของข้าวและพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่นิยมปลูกนั้น จะเป็นพันธุ์พืชที่มีอยู่ภายในท้องถิ่น และสอดคล้องกับวัฒนธรรมการบริโภคของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากนี้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการเลือกสรรพันธุ์ข้าวและวิธีการเพาะปลูกข้าวให้เหมาะสมกับพื้นที่ของตนเอง เช่น การเลือกที่จะปลูกข้าวไร่บนพื้นที่ดินดอนหรือบนภูเขา และปลูกข้าวนาดำหรือนาหว่าน ในที่ราบลุ่มใกล้กับแม่น้ำ หรือระหว่างหุบเขา เป็นต้น

๘) วิธีการเพาะปลูก จะเป็นการใช้กำลังแรงงานของคนและสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็นหลัก เครื่องมือที่ใช้ในการเพาะปลูกจะเป็นเครื่องมือที่ผลิตขึ้นเองแบบง่าย ๆ หรือหาได้จากภายในท้องถิ่น นอกจากนี้จำนวนครั้งของการปลูกข้าวซึ่งเป็นพืชหลักที่ปลูกไว้บริโภค ยังคงกระทำเพียงปีละ ๑ ครั้ง สำหรับไว้บริโภคภายในครัวเรือนก็พอเพียงกับการดำรงชีวิตได้ในรอบ ๑ ปี

๙) การดำรงอยู่อย่างอิสระของผู้คนในท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่าผู้คนในท้องถิ่นภาคเหนือในยุคนี้ยังมีความเป็นอิสระในการดำรงอยู่ด้วยวิถีชีวิตของแต่ละชุมชน ปราศจากการแทรกแซงจากสังคมภายนอกและอำนาจรัฐ มีความเป็นอิสระในการเดินทางเคลื่อนย้ายด้วยวิถีของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ โดยไม่ถูกปิดกั้นด้วยพรมแดนของชาติ รวมถึงการเพาะปลูกพืชพันธุ์โดยไม่ถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขทางการตลาด ทำให้ชาวบ้านมีเวลาเหลือพอที่จะเข้าป่าล่าสัตว์ เก็บหาของป่า และทอผ้าไว้ใช้เอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้คนยุคนี้มีความสามารถในการพึ่งพาตนเองสูงมาก

๒) การปรับตัวในยุคเกษตรพาณิชย์ พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๔๐

งานวิจัยของนักวิชาการและงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทเป็นจำนวนมาก⁹⁹ ได้ศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของหมู่บ้านในพื้นที่ภาคเหนือ โดยการอธิบายที่สอดคล้องกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมานั้น มีปัจจัยจากภายนอกชุมชนหลายด้าน ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนวิถีทางและรูปแบบการทำเกษตรของชาวบ้านในท้องถิ่น จากการทำเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพไปสู่การทำเกษตรเพื่อขาย และได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ ต่อวิถีการดำรงชีวิตขนานใหญ่ โดยปัจจัยหลักที่ทำให้ก่อเกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นคือ การเริ่มแทรกแซงของรัฐบาลโดยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๔¹⁰⁰ และฉบับต่อ ๆ ไป

⁹⁹ ปรากฏในงานวิจัยชุดเศรษฐกิจหมู่บ้านไทย งานวิจัยเรื่องสภาพเศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ รวมถึงวิทยานิพนธ์นักศึกษาระดับปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของประเทศไทย โดยเฉพาะวิทยานิพนธ์จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีหัวข้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ จำนวน ๓๑ หัวเรื่อง

¹⁰⁰ สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ระยะที่ ๑. (ที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=83>)

ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ได้กำหนดให้ขยายพื้นที่ทำการเกษตรและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร โดยสร้างแหล่งกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ คือ การสร้างเขื่อนภูมิพลกันลำนํ้าปิง ที่จังหวัดตาก ในปี พ.ศ.๒๕๐๓-๒๕๐๗ และเขื่อนสิริกิติ์กันลำนํ้าน่าน ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ ในปี พ.ศ.๒๕๐๖-๒๕๑๕ การเร่งรัดสร้างระบบชลประทาน คูคลองส่งน้ำ การเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะถนนหนทาง เพื่อการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรจากชนบทเข้าสู่เมือง ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญของแผนพัฒนาฯ คือ การขยายพื้นที่ทำการเกษตรโดยเฉพาะข้าว เพื่อให้มีปริมาณผลผลิตการเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้น แล้วส่งออกขายให้กับต่างประเทศ โดยคาดหวังว่าความเป็นอยู่ของประชาชนของประเทศจะดีขึ้น ตามเงินตราที่ชาวบ้านจะได้รับจากการจำหน่ายผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังก่อเกิดการสร้างตลาดเพื่อรองรับผลผลิตทางการเกษตร ของกลุ่มพ่อค้านายทุนภายในท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับนายทุนระดับประเทศ

ทำให้ในยุคหลังปี ๒๕๐๐ เรื่อยมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายด้านที่เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมของผู้คนในภาคเหนือ คือ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการสร้างให้เกิดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยการออกกฎหมายของรัฐ การตัดสร้างถนนเข้าสู่หมู่บ้าน การส่งเสริมให้ปลูกพันธุ์พืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ การปรับปรุงกรรมวิธีการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว สร้างระบบน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูก การใช้เครื่องยนต์ทดแทนแรงงานคนและสัตว์ เพิ่มปริมาณสารเคมี และอื่น ๆ ซึ่งระยะต่อมาได้นำสู่การสร้างอุตสาหกรรมการเกษตร ตามที่ระบุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ ปีพ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙ นั้น ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาการเกษตรไว้ว่า

เกษตรกรรมจะต้องปรับโครงสร้างการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด

และการพัฒนาอุตสาหกรรมการแปรรูปสินค้าเกษตร รวมทั้งยกระดับการใช้เทคโนโลยีด้านการเกษตรมาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้นด้วย ...

...เร่งรัดงานวิจัยทั้งด้านพันธุ์พืชและวิทยาการหลังเก็บเกี่ยว โดยมุ่งลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรและการผลิตสินค้าใหม่ ๆ เพื่อกระจายการผลิตในไร่นาและเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรมรวมทั้งการพัฒนาวิธีการใหม่ ๆ ในการขยายพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์

...ส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือกับภาคเอกชนในการวิจัยและพัฒนาเครื่องจักรกลเกษตรให้เหมาะสมกับเพศของเกษตรกร สภาพพื้นที่และชนิดของพืชผลทั้งด้านการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว การพัฒนาและรักษาคุณภาพของผลผลิต การบรรจุหีบห่อและเครื่องจักรกลในโรงงานแปรรูปสินค้าเกษตรกร ตลอดจนการประดิษฐ์เครื่องทุ่นแรงในระดับไร่นา¹⁰¹

¹⁰¹ สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙, หน้า ๓๕ (ที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=83>)

ซึ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขรอบด้านที่รุกเข้ามาถึงชุมชนในพื้นที่ รวมถึงการเข้ามาของระบบทุนนิยมที่ต้องการเร่งรัดให้ผู้คนได้เกิดการบริโภคสินค้า บริการ ไม่เว้นแม้กระทั่งการศึกษา ที่เพิ่มสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ จากการกระตุ้นผ่านทางสื่อต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชาวบ้านภาคเกษตร ซึ่งความเข้มข้นของแต่ละพื้นที่ขึ้นอยู่กับความใกล้เคียงศูนย์กลางของเมืองเป็นสำคัญ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คนในยุคนี้อย่างมาก ซึ่งรายงานของยูววิจัยได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของผู้คนภาคเกษตรกรรมของภาคเหนือในยุคนี้ ดังนี้

๒.๑ การแสวงหาและขยายที่ดินเพื่อการเพาะปลูกโดยการซื้อขาย

จากการที่รัฐได้เน้นส่งเสริมให้เพิ่มการผลิตทางการเกษตรเพื่อการค้า โดยสร้างปัจจัยเอื้อต่อการผลิตตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ จึงทำให้ ความต้องการ “ที่ดิน” ของผู้คนในภาคเหนือเพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเพื่อขาย ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นต้นมา เพิ่มสูงขึ้นตามลำดับ

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า ก่อนปี ๒๕๐๐ นั้น วิถีผู้คนจะเป็นการบุกเบิกถากถางจับจองที่ดินได้ตามแรงกายตนเองและครอบครัว หรือกระทั่งยกให้กันฟรี ๆ ไม่มีการซื้อขาย แต่มายุคนี้ที่ดินได้เริ่มมีมูลค่า และเกิดการซื้อขายที่ดินในพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเพาะปลูก โดยเริ่มมีระบบของกรรมสิทธิ์ที่ดินเข้ามาที่ผูกโยงถึงระบบสหกรณ์ซึ่งชาวบ้านได้เริ่มเรียนรู้ถึงการแปลงที่ดินให้เป็นทุนตามที่ปรากฏในตัวอย่างของ

นายเรียง น้อยจันทร์ อายุ ๗๘ ปี เดิมเป็นคนอำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร เดินทางมากับครอบครัวโดยการเดินใช้เวลา ๑ วัน กว่าที่จะมาถึงที่นี่ มาจับจองซื้อที่ดินไว้ ๕๐ ไร่ ไร่ละ ๒๐๐ บาท เพื่อทำสวนมะม่วง

นายสุบิน เมืองแพน อายุ ๖๙ ปี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณรอบๆ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าถ้ำผาท่าพล เล่าให้ฟังว่า เดิมเป็นคนอำเภอตะพานหิน จังหวัดพิจิตร ได้ย้ายมาอยู่ที่นี่ตอนอายุ ๓๗ ปี (ปี ๒๕๑๕) เพราะพ่อตาได้มาซื้อที่ดินไว้ที่นี่

นางมาลี วิทยาสิงห์ อายุ ๖๓ ปี เดิมเป็นคนจังหวัดนครสวรรค์ มาอยู่ที่นี่ได้ ๓๐ กว่าปีแล้ว เดินทางมากับสามี โดยขึ้นรถโดยสารมาจากนครสวรรค์ ค่ารถแค่ ๖ บาทเอง มาลงที่อำเภอสากเหล็ก ตอนนั้นมีเงินติดตัวมาเพียง ๙๐๐ บาท แล้วเดินต่อเข้ามาที่นี่เอง เพราะไม่มีทางเดินรถแล้ว มีแต่ทางเดินทางเกวียน ต้องเดินลัดป่าเข้ามาด้วยความยากลำบาก มาซื้อที่ไว้ ๕๐ ไร่ ในราคา ๔๐,๐๐๐ บาท

นางคำเพียง แสงคำ อายุ ๕๗ ปี เล่าให้ฟังว่า เดิมเป็นคนจังหวัดพิจิตร แต่ก่อนทำนาอยู่ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๓๕ ปี ได้มีคนชักชวนให้มาทำไร่ข้าวโพดอยู่ที่นี่ บ้าคำเพียงกับสามีจึงได้มาซื้อที่ดินเพื่อปลูกข้าวโพด ขณะนั้นราคาที่ดินอยู่ที่ประมาณไร่ละ ๕๐๐ บาท โดยซื้อกันปากเปล่า แต่ไม่มีโฉนด นส.๓ มี

เพียงใบ บท.๕ ซึ่งขณะนั้นสามารถนำใบ บท.๕¹⁰² ไปจำหน่ายกับทางสหกรณ์ได้ เพื่อนำเงินมาใช้ในการเกษตร ทำไร่ ทำสวน ตอนนั้นการเดินทางยังเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะถนนหนทางยังไม่สะดวก¹⁰³

อย่างไรก็ตามช่วงต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นี้ ยังมีบางพื้นที่ในป่าเขาห่างไกลจากศูนย์กลางของเมือง ชาวบ้านยังคงสามารถเข้าไปบุกเบิกจับจองที่ดินผืนใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง เช่น อำเภอเนินมะปราง จังหวัดพิษณุโลก และชุมชนบ้านไร่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นต้น

๒.๒ ประวัติการเพาะปลูกพืชพาณิชย์และการเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่ความทันสมัย

วิธีการเพาะปลูกของชาวบ้านในยุคนี้ ได้มีการปรับเปลี่ยนไปจากอดีต ซึ่งเคยแต่เพียงเพาะปลูกพืชเพื่อไว้สำหรับบริโภคภายในครอบครัว ได้เริ่มมีการปลูกพืชเพื่อขายผลิตผลให้กับพ่อค้านายทุนเพิ่มมากขึ้นเรื่อยมา และนอกจากนี้ยังได้มีการผสมผสานการปลูกพืชที่หลากหลาย โดยมีการเรียนรู้ที่จะปลูกพืชและไม้ผลเพื่อขายสู่ตลาดต่างถิ่น การปลูกข้าวยังเป็นพืชหลักที่ยังคงปลูกกัน จะมีการเพิ่มทำสวนผลไม้เข้ามา ได้แก่ ส้มโอ มะม่วง และมีการแสวงหาไม้ผลพันธุ์ดีเข้ามาทดลองปลูก

การเริ่มตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้าน บางพื้นที่เกี่ยวข้องกับการสัมปทานป่าไม้ของบริษัทเอกชน โดยการบุกเบิกเป็นเส้นทางเพื่อขนไม้ ซึ่งในเวลาต่อมาทำให้ “ถนน” เป็นปัจจัยหนึ่งที่สัมพันธ์กับการเพิ่มและขยายการปลูกพืชเพื่อขาย ออกสู่ตลาดภายนอก ดังกรณีตัวอย่างของหมู่บ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก และวังตะเคียน จังหวัดกำแพงเพชร ได้อธิบายว่า

การเปลี่ยนแปลงสำคัญครั้งหนึ่งของตำบลบ้านแยง คือ การที่รัฐบาลตัดถนนลาดยางผ่านจากตำบลบ้านแยงไปอำเภอนครไทย เริ่มต้นขึ้น ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๗ และทำถนนลาดยาง ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๙-๒๕๒๐ (เอกสารอัดสำเนา สำนักงานทางหลวงที่ ๔ พิษณุโลก) รวมถึงการที่รัฐบาลขณะนั้นให้สัมปทานการทำไม้ คือ การอนุญาตให้มีการตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ เน้นไม้ทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้เต็ง ฯลฯ นอกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขากระยาง ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๒๔ ทำให้มีเส้นทางซีกกลางไม้ ของบริษัททำไม้ มีรถบรรทุกเข้าไปขนย้ายไม้ท่อนออกจากพื้นที่ป่า ชาวบ้านตำบลบ้านแยงได้โอกาสใช้เป็นเส้นทางลำเลียงพืชผลทางการเกษตร และการเดินทางติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ มากขึ้น เริ่มเกิดสภาพสังคมขึ้นมา มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำ

¹⁰² ใบ ภ.บ.ท.๕ เป็นใบเสร็จรับเงินจากการเสียภาษีบำรุงท้องที่ ผู้ที่ต้องเสียภาษีนี้คือ ผู้ที่ใช้ที่ดินของหลวงในการทำกิน ใบ ภ.บ.ท.๕ เป็นเพียงหลักฐานการเสียภาษีบำรุงท้องที่ ไม่ใช่หลักฐานที่จะอ้างสิทธิในที่ดิน, อ้างจาก http://www.teedindd.com/home/component?option=com_joomlaboard/Itemid,32/func,view/id,85158/catid,11/

¹⁰³ โรงเรียนเนินมะปรางศึกษาวิทยา. โครงการวัฒนธรรมประเพณีของชาวนนิงผู้มาใหม่จากแดนอีสาน. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

เกษตรกรรม เกิดความรู้ และเทคนิควิธีการผลิตในรูปแบบที่เน้นการเพิ่มปริมาณผลผลิต และได้ราคาที่สูงขึ้น¹⁰⁴

๒.๒.๑ การใช้เครื่องยนต์ในการเพาะปลูก เก็บเกี่ยว และขนส่งผลผลิต

ในช่วงตั้งแต่ปี ๒๕๒๐ เป็นต้นมา เกษตรกรได้เริ่มมีการใช้เครื่องจักรเข้ามาใช้ทุนแรงในกระบวนการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะในการทำนา มีการใช้รถไถนาทดแทนแรงงานควายในขั้นการเพาะปลูก และเวลาต่อมาได้มีเครื่องยนต์ชนิดอื่นเข้ามาใช้ในขั้นการเก็บเกี่ยวและขนส่งผลผลิต คือ รถไม่ข้าว รถเกี่ยวข้าว รถดัดข้าว รถอีแต่น เป็นต้น

นอกจากนี้ความต้องการน้ำในการเพาะปลูกพืชเพื่อขายได้เพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย ในช่วงฤดูแล้งที่ขาดแคลนน้ำ แต่ด้วยความจำเป็นที่เกษตรกรต้องเพาะปลูกนั้น ทำให้มีแสวงหาแหล่งน้ำด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การใช้เครื่องสูบน้ำเข้ามาช่วยในการดึงน้ำจากใต้ดินขึ้นมาหล่อเลี้ยงพืช ซึ่งมีข้อมูลจากยูววิจัยแสดงให้เห็นว่า ในช่วงปี ๒๕๓๐ เป็นต้นมา ในบางพื้นที่ได้มีการขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลจากใต้ดินแล้วใช้เครื่องยนต์สูบน้ำขึ้นมาใช้ในเพาะปลูกข้าวนาปรัง เพื่อให้สามารถปลูกได้มากกว่า ๒-๓ ครั้งต่อปี

• การใช้รถไถและรถไม่ข้าว

ในงานยูววิจัยปรากฏถึงการเริ่มนำเครื่องยนต์เข้ามาใช้ในการเกษตรว่า

พุทธศักราช ๒๕๒๐ เริ่มมีรถไถเดินตามเข้ามาทำให้ไม่ต้องใช้วัวควายในการไถนา¹⁰⁵

การไถนา การนวดข้าวก็เริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม เริ่มใช้รถไถ ไถนา ใช้รถไถนวดข้าว การเลี้ยงควายเริ่มลดลง เริ่มหันมาเลี้ยงวัวเพื่อเป็นอาชีพบ้าง¹⁰⁶

ประชาชนในหมู่บ้านจะค่อย ๆ เลิกใช้สัตว์เลี้ยงไว้ใช้งาน ประมาณ พ.ศ.๒๕๒๔ เริ่มใช้เทคโนโลยี คือ เครื่องยนต์ใช้ไถนา “ชาวบ้านเรียกว่าควายเหล็ก” ใช้น้ำมันโซล่า ลิตรละ ๗ บาท¹⁰⁷

ประมาณ ปี ๒๕๒๕ จากการสอบถามชาวบ้านทำให้ทราบว่า ชาวบ้านไปซื้อตัวเครื่องยนต์มาจากในตัวเมือง แล้วมาให้ “อู่ช่างหนู” ต่อสาส์นให้ ลักษณะคล้าย ๆ กับกระบะของรถยนต์มีไว้บรรทุกพืชผลทางการเกษตรไปขาย เมื่อมีรถเข้ามาการทำนาโดยใช้ควายเริ่มหายไป เกษตรกรหันมาใช้รถไถเดินตามกันหมดเนื่องจากทำงานได้มาก ทนเร็วและไม่ป่วยง่าย ๆ เกษตรกรทำงานได้มากขึ้นก็จริงแต่ต้นทุนการ

¹⁰⁴ โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก. อ้างแล้ว

¹⁰⁵ โรงเรียนวังน้ำคู้ศึกษา จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงาน มมองปัจจุบันย้อนอดีตวิถีชีวิตการทำนาของชาววังน้ำคู้ อ.เมือง จ.พิษณุโลก. โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

¹⁰⁶ โรงเรียนวัดทางไหล จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงานอดีตกับปัจจุบันประเพณีการทำขวัญ – รับขวัญแม่โพสพ. โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

¹⁰⁷ โรงเรียนทุ่งทรายวิทยา จังหวัดกำแพงเพชร. โครงการงานประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านโนนสวรรค์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของประเพณีทำบุญกลางบ้าน. โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

ผลิตก็มากตามไปด้วยเช่นกัน ทั้งค่าน้ำมันรถ ค่าปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอร์โมน เกษตรกรบางคนต้องกู้เงินมาลงทุน ต้นทุนดอก ดอกทบตันจนแยกไม่ออกว่าอันไหนต้นทุนอันไหนดอก ใช้นี้หัวหมอน เวลาในการพักผ่อนน้อยลง สุขภาพจิตเริ่มเสื่อมถอย¹⁰⁸

ลุงเวียน ตี๋บมา และ ลุงสุใจ แก้วฟู ได้เล่าให้ฟังว่า ในการทำนาโดยใช้แรงงานควายนั้นก็ดีอยู่ แต่ว่าพอหลังจากเราทำนาเสร็จ ที่เลี้ยงควายไม่มีทุกแห่ง ได้เป็นที่นาของชาวบ้านกันไปหมด พอฤดูแล้งที่นา ก็ปลูกถั่วเหลือง กระเทียม พืชผักเต็มทุ่งนาไปหมด จึงทำให้หลายคนได้ขายควายนำเงินไปซื้อรถไถนา เพราะว่า รถไถนาหลังทำนาเสร็จก็นำมาเก็บไว้ในฤดูแล้ง ก็นำนาไถนาเท่าที่จำเป็นแล้วก็เก็บไว้มันสะดวกไปอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นควายจะปล่อยก็ลำบากถึงจะมัดมันไว้ก็ไม่มีความให้อภัย ดังนั้นหลายคนจึงหันไปซื้อรถไถนามาแทนควาย มันดีตอนที่เมื่อทำงานเสร็จก็เก็บไว้ ถ้าจะทำงานเมื่อใดก็นำออกมาทำได้ และมันเสร็จไวกว่าควายแต่ข้อเสียมันก็มี คือต้องใช้น้ำมัน น้ำมันจะถูกหรือแพงเราก็ต้องซื้อ และมันไม่เพิ่มลูกให้เรา ส่วนควายมันก็มีข้อดีอยู่ว่า มันสามารถเพิ่มลูกให้กับเราได้เพิ่มปุ๋ยในดินได้ แต่ข้อเสียคือพอทำนาเสร็จไม่มีที่จะนำไปเลี้ยง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทุกวันนี้ ไม่มีควายนำมาไถนา มีแต่เครื่องจักรกลทางการเกษตรเข้ามาแทนควายหมด¹⁰⁹

● การสูบน้ำบาดาลสำหรับเพาะปลูก

การเร่งรัดการทำเกษตรเพื่อขายนั้น ชาวบ้านได้พยายามหลายปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อใช้ทำเกษตรในช่วงฤดูแล้ง โดยกลุ่มชาวบ้านที่มีฐานะนั้นได้มีการลงทุนขุดเจาะบ่อน้ำบาดาลขึ้น เพื่อดึงน้ำจากใต้ดินขึ้นมาใช้ในการเกษตร เพื่อให้สามารถเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปี ซึ่งปรากฏข้อมูลในพื้นที่ว่า

ช่วงตั้งแต่ปี ๒๕๓๔ ชาววังน้ำคู้ ได้พัฒนานตนเองขึ้นโดยมีการเจาะบ่อน้ำบาดาลเพื่อนำน้ำเข้ามาทำให้ข้าวได้รับน้ำอย่างทั่วถึง ซึ่งมีผลรวมไปถึงผลผลิตที่ได้ด้วยนาบางแปลงที่มีถึง ๑๐ ไร่- ๒๐ ไร่ จะมีการเจาะบ่อน้ำบาดาลโดยดึงน้ำตามปกติ คือจะมีปั้มน้ำบาดาลอยู่บนพื้นดิน และใช้สายพานต่อกับเครื่องยนต์ ไม่ยาวมากประมาณ ๓ เมตร พอทำนาได้สักระยะหนึ่ง แต่ละบ้านล้วนต้องการน้ำเหมือนกัน ทำให้ระดับน้ำบาดาลลดลงไปจนกระทั่งมีการทรุดบ่อ¹¹⁰ แล้วนำปั้มน้ำบาดาลใส่ลงไปในบ่อที่ทรุดด้านล่าง ใช้สายพานใส่ปั้มน้ำกับเครื่องยนต์ซึ่งอยู่พื้นดินประมาณ ๖ เมตรจึงจะดึงน้ำบาดาลมาใส่ข้าวได้¹¹¹

¹⁰⁸ โรงเรียนวังตะเคียนประชานุสรณ์ จังหวัดกำแพงเพชร., อ้างแล้ว, ๒๕๕๒

¹⁰⁹ โรงเรียนศูนย์ปางมะผ้าในโครงการพระราชดำริ จังหวัดแม่ฮ่องสอน. โครงการประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านไร่ประเด็น การทำไร่ข้าวมาเป็นทำนาข้าว. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

¹¹⁰ การทรุดบ่อ คือ การขุดดินรอบ ๆ ท่อเหล็กน้ำประมาณ ๓ วา = ๖ เมตร

¹¹¹ สัมภาษณ์ นายอี บุญเกิด อายุ ๕๗ ปี ,อ้างแล้วใน โรงเรียนวังน้ำคู้ศึกษา จังหวัดพิษณุโลก, ๒๕๕๒

๒.๓ การปรับตัวสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร

“แรงงาน” ที่ใช้สำหรับเพาะปลูกพืชในยุคนั้นจะอาศัยแรงงานภายในครอบครัวเป็นหลัก และจะระดมแรงงาน โดยการพึ่งพาอาศัยแรงงานแบบเอามื้อเอาแรงกันภายในกลุ่มเครือญาติเป็นบางครั้ง ฤดูกาลผลิต โดยเฉพาะในการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวครั้งใหญ่ ๆ ของการผลิตข้าว

เมื่อเข้าสู่ยุคการทำเกษตรเพื่อขาย ทำให้แรงงานภาคเกษตรได้เริ่มเปลี่ยนรูปแบบจากเดิมตามไปด้วย คือ เพิ่มความต้องการจ้างแรงงานเพื่อเพาะปลูกและการดูแลพืชผล ทำให้ชาวบ้านที่มีที่ทำกินน้อยและชาวบ้านที่ไร้ที่ดิน ได้ปรับเปลี่ยนตัวเองมาเป็นทั้งแรงงานที่ผลิตพืชผลสำหรับตัวเอง และบางช่วงได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างสำหรับเพื่อนบ้าน รวมถึงเป็นแรงงานให้กับนายจ้างที่ต้องการแรงงานเพื่อช่วยงานภาคเกษตรเพิ่มเติม ซึ่งจะเห็นภาพหลังว่างเว้นจากฤดูกาลเพาะปลูก หรือช่วงรอกอยผลผลิตของชาวนาจะปรับตัวเองไปเป็นแรงงานรับจ้าง เช่น รับจ้างตัดอ้อย เก็บลิ้นจี่ ลำไย และอื่น ๆ

๒.๔ ตัวอย่างของการปรับตัวของผู้คนในยุคเกษตรพาณิชย์

๒.๔.๑ กลุ่มที่ปรับตัวได้ดีในระบบเกษตรพาณิชย์

พบว่าชาวบ้านบางคนสามารถปรับตัวเองจากการทำเกษตรในช่วงเริ่มต้น โดยใช้ฐานจากการทำเกษตร คือปลูกพืชที่หลากหลาย และสะสมทุนจากการค้าขายผลผลิต จนกระทั่งสามารถปรับตัวเองไปสู่การสร้างโรงงานแปรรูปพืชผลการเกษตรภายในหมู่บ้าน และจากนั้นได้ก่อตัวเป็นเกษตรกรรวม จนกระทั่งสามารถขยายไปสู่การเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ดังเช่นกรณีของ คุณป๋ามาลี และลุงประสาธ

คุณป๋ามาลี ประวิทย์ชาติ ซึ่งท่านมาตั้งรกรากที่นี่โดยทำอาชีพปลูกสวนผลไม้(ส้มเกลี้ยง) ทำสวนกาแฟ ปลูกยางพารา ทำโรงงานมันอัดเม็ด รับซื้อพืชไร่ทุกชนิด ปีพ.ศ. ๒๕๔๖ ได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน¹¹²

ช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ได้ปรากฏรูปของเกษตรกรหัวก้าวหน้า ที่สามารถปรับตัวเองกลายเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงไปกับยุคเกษตรพาณิชย์ได้อย่างเหมาะสม โดยมีการปลูกพืช ผลไม้ ที่ผสมผสานหลากหลายชนิด แตกต่างจากคนอื่นในชุมชน ตรงกับความต้องการของตลาด แม้ว่าหลายช่วงเวลาจะต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ แต่กลับสามารถพลิกฟื้นโดยการปรับตัวเองอยู่เรื่อย ๆ จนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ดังเช่นกลุ่มของตาประสาธ ภูทองคำ อายุ ๗๒ ปี ซึ่งเป็นอดีตกำนันและต่อมาได้รับเลือกเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอนครไทย จ.พิษณุโลก ที่ปรากฏในรายงานยูววิจัยฯ ว่า¹¹³

¹¹² โรงเรียนปนาไม่อุทิศ ๖. โครงการเปลี่ยนแปลงของค่ายลูกเสือแห่งของกับเศรษฐกิจชุมชน. ยูววิจัยโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.),๒๕๕๒.

¹¹³ โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก. อ้างแล้ว

ตาประสาทได้ทดลองปลูกไผ่ตงในพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวโพดของตนเอง ร่วมกับกลุ่มของลุงซูชีพ ปรากฏว่า ต้นไผ่ตงเจริญเติบโตดี ระยะเวลา ๑-๒ ปีให้ผลผลิตได้ เรื่องการตลาดดี มีพ่อค้ามารับซื้อ เพื่อนำไปทำหน่อไม้อัดปิ้ง สู่ทางการตลาดของไผ่ตงแจ่มใส จึงนำแนวคิดที่จะปรับเปลี่ยนการปลูกพืชไร่มาปลูกไผ่ตงไปแนะนำกับชาวบ้าน ...ตาประสาทได้อาศัยประสบการณ์จากการที่ไปศึกษาดูงานการทำเกษตรกรรมด้านต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จมาแนะนำ และหาแนวทางช่วยเหลือชาวบ้าน

ช่วง พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๓๗ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกไผ่ตงต้องพบกับความไม่คาดคิด เมื่อไผ่ตงที่ปลูกออกดอก แล้วยืนต้นตายหมดทั้งกอ...แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มของตาประสาทยังยืนหยัดในการทำเกษตรได้ เพราะว่าในระหว่างที่ปลูกไผ่ตงนั้น ได้ปลูกพริกไทยเสริมในสวนไผ่ควบคู่กันไปด้วย จึงทำให้มีรายได้จากพริกไทยมาช่วยเสริม

ในช่วงเวลานี้เองกลุ่มตาประสาท ได้เริ่มปรับพื้นที่ที่เคยเป็นแปลงปลูกไผ่ตงเปลี่ยนมาปลูกสับปะรดที่ได้พันธุ์มาจากบริษัทเอกชนแห่งหนึ่ง ในจังหวัดหนองคาย แต่เมื่อผลผลิตของสับปะรดมีมากขึ้น เกิดความต้องการของการบริโภคของชุมชน ทางกลุ่มเกษตรกรจึงได้ติดต่อพ่อค้าจากจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และจังหวัดชุมพร เข้ามารับซื้อ และจัดส่งผลสับปะรดสดเข้าโรงงานทำสับปะรดกระป๋อง เป็นโชคดีที่สับปะรดของตำบลบ้านแยงมีผลผลิตออกไม่พร้อมกับทางจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หรือชุมพร

นอกจากสับปะรดแล้ว การปลูกไผ่ตงชนิดอื่น ๆ เช่น ลิ่นจี ลำไย ของชาวบ้านแยง มาเริ่มปลูกกันจริงจัง ในลักษณะสวนผสม ประมาณ ๑-๒ ปี หลังจากที่ดินไผ่ตงตายยกแปลง เกษตรกรบางคนที่อยู่พื้นที่ราบลุ่มก็ปรับพื้นที่ให้เป็นสวนผลไม้ ขุดสระเก็บน้ำหรือบ่อน้ำขนาดเล็กเพื่อไว้ใช้สำหรับฤดูแล้งปลูกไผ่ตงหลากหลายชนิด โดยให้มีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวผลผลิตตลอดปี พื้นที่เฉลี่ยในการทำสวนมากกว่า ๕๐ ไร่ต่อครอบครัว

๒.๔.๒ กลุ่มที่ปรับตัวเองยังไม่สำเร็จ

อย่างไรก็ตาม มีชาวบ้านกลุ่มน้อยเพียงบางกลุ่มในเท่านั้น ที่สามารถปรับตัวเองได้กับการทำเกษตรเพื่อการค้าตามที่กล่าวมาแล้ว แต่ยังมีชาวบ้านอีกจำนวนมากในพื้นที่ภาคเหนือ ที่ยังคงปรับตัวไม่สำเร็จกับการทำเกษตรเพื่อการค้าในยุคนี้ เพราะมีเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคซับซ้อนมากมายหลายด้าน ที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การเกิดภัยธรรมชาติ ปริมาณผลผลิตมากเกินความต้องการของตลาด การผันผวนของราคาพืชผลทางการเกษตร ต้นทุนการผลิตสูง ดังปรากฏข้อมูลในงานวิจัยว่า

...แต่บางราย ก็ไปไม่ถึงฝัน ตัวอย่างเช่น ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ เกิดพายุไต้ฝุ่นเกย์ พัดเข้ามากลุ่มประเทศไทยโดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งรวมถึงจังหวัดพิษณุโลกของเราด้วย เกิดฝนตกหนักติดต่อกัน

หลายวัน พายุลมแรงทำให้พื้นที่การเกษตรของชาวบ้านเสียหาย ต้นไม้หักโค่น กลุ่มเกษตรกรที่ปลูก
แตงโมขาดทุนย่อยยับ เพราะแปลงปลูกพืชเสียหาย เนื่องจากน้ำแข็งจากรากจนเน่าตายยกแปลง¹¹⁴

ในกลุ่มที่มีที่ดินทำกินน้อย (ไม่เกิน ๕ ไร่) ได้ปรับตัวเองโดยเลิกปลูกพืชหลักและหันไปปลูกไม้
ผลแทน ดังเช่นพื้นที่ในอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ นั้น ได้เลิกการปลูกข้าวเป็นการถาวรตั้งแต่ ปี พ.ศ.
๒๕๓๕ เพราะเหตุผลที่ว่า ปลูกข้าวเพื่อกินนั้นไม่คุ้มกับเงินที่ลงทุน โดยเมื่อคิดคำนวณดูแล้วพบว่า การ
ซื้อข้าวกินจะคุ้มกว่าการปลูกข้าวไว้กินเอง เพราะต้องใช้เงินลงทุนมาก และหาแรงงานเพื่อเพาะปลูกและ
เก็บเกี่ยวผลผลิตไม่ได้อีกแล้ว จึงได้ปรับเปลี่ยนที่นามาปลูกพืชเงินสดที่หลากหลายแทน เช่น อ้อย
กระเทียม ผักกาดขวางตุง บล็อกเคอรี่ และเริ่มปรับที่นามาทำเป็นสวนลำไยควบคู่กับการปลูกพืช
ดังกล่าว เป็นเพราะว่าส่วนใหญ่ต้องการเงินสดมาใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน โดยเฉพาะ
การใช้เป็นทุนการศึกษาสำหรับบุตรหลานเพื่อให้ได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น¹¹⁵ โดยมีความเชื่อว่า จะได้
ทำงานที่ดีและไม่ต้องทำงานภาคเกษตรที่มีความยากลำบากเหมือนกับรุ่นพ่อแม่ ดังที่สะท้อนจากข้อมูล
ในหลายพื้นที่ดังนี้

นายแข่ง ทับยา อายุ ๔๑ ปี ชาวไร่ยาสูบตำบลวังทอง กล่าวว่า “ที่มีอาชีพทำยานี้ก็อยากให้
ลูกเรียนหนังสือสูงๆ มีงานทำที่ดี ไม่ต้องออกไปลำบาก แต่อาทิสอนให้มันหัดทำไร่ยาสูบเป็นบ้าง ก็เมื่อ
อนาคตไม่มีงานทำ มันจะได้กลับมาทำไร่ยาสูบ มีอาชีพ สามารถประกอบตัวมันเองไปได้ก็พอแล้ว และอีก
อย่างคนแถวนี้ก็ออกไปทำงานที่อื่นกันหมด คนทำไร่ยาสูบก็น้อยลง”

นายฉวย พลทรัพย์ อายุ ๖๓ ปี กล่าวว่า “สมัยดาก็ไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ อาชีพที่ทำก็ได้ก็
ทำไร่ไถนาไป รู้ว่าทำไร่ ทำนามันเหนื่อยก็เลยอยากให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือ จะได้มีการมีงานทำดี ๆ
กับคนอื่นเขา”¹¹⁶

ขณะที่ในช่วงเวลานั้น การศึกษาของ พรทิพย์ เขียวธีรวิทย์ ในเรื่อง “ลำไย: การตลาดและรายได้
ของชาวสวนในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๒๘ มีข้อเสนอแนะว่า ...การทำ
สวนลำไยเป็นกิจกรรมที่ควรได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมาก เนื่องจากผลตอบแทนสูงถึง ๑๔,๐๐๐ บาท
ต่อไร่ ซึ่งประชาชนในบริเวณนี้เริ่มทำการขยายพื้นที่ปลูกมากขึ้นในขณะนี้ โดยการเอาที่ดินซึ่งเคยทำนา
หรือปลูกพืชล้มลุกมาปรับปรุงทำสวนลำไย ซึ่งรัฐบาลก็ให้ความช่วยเหลือทางด้านเงินทุนโดยผ่าน
ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ และสหกรณ์การเกษตรจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน¹¹⁷

¹¹⁴ โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก. อ้างแล้ว

¹¹⁵ สัมภาษณ์นายทองดี. บ้านต้นเหี้ยว ตำบลยางเนิ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่, ๒๐ เมษายน ๒๕๕๓, อ้างแล้ว

¹¹⁶ โรงเรียนศรีสำโรงชนูปถัมภ์ จังหวัดสุโขทัย. อ้างแล้ว

¹¹⁷ พรทิพย์ เขียวธีรวิทย์. ลำไย : การตลาดและรายได้ของชาวสวนในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน. วิทยานิพนธ์สาขา
เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘. หน้า ๑๑๒.

แต่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา สถานการณ์กลับเปลี่ยนไป ดังเช่นในเขตพื้นที่อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านเริ่มประสบกับปัญหาราคาสินค้าตกต่ำอย่างมาก เช่น กระเทียม อ้อย รวมถึงลำไยที่เคยมีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ ๔๐-๕๐ บาท ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ กลับตกต่ำลงไปเรื่อย ๆ ในช่วงตั้งแต่ปี ๒๕๔๐ เหลือเพียงกิโลกรัมละ ๑๐ บาท เป็นเพราะมีปริมาณผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้น จากการใช้สารเคมีเร่งให้ลำไยออกนอกฤดูการปกติ และประกอบกับการที่ชาวบ้านในพื้นที่อื่นได้ขยายพื้นที่การปลูกเพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งแต่ก่อนจะนิยมปลูกเฉพาะในพื้นที่จังหวัดลำพูนและอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

เท่านั้น แต่ในเวลาต่อมาได้ขยายไปแทบทุกอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มทนแบกรับกับภาวะของการขาดทุนไม่ไหว จึงต้องขายที่นาที่สวนแล้วหันไปสู่งานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงงานยาสูบ โรงงานเซรามิค ในพื้นที่ใกล้เคียง และขณะเดียวกันยังต้องพึ่งพิงรายได้จากสมาชิกในครอบครัวที่ทำงานในภาคราชการ งานบริการ ค้าขาย งานรับเหมาก่อสร้าง และอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

๒.๕ การปรับตัวของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลจากการสร้างเขื่อน

๒.๕.๑ กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

ช่วงของการสร้างเขื่อนภูมิพล ในพื้นที่จังหวัดตากนั้น มีหมู่บ้านที่ต้องอพยพโยกย้ายด้วยผลกระทบจากการสร้างเขื่อนโดยรัฐบาล ที่ดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๘) ที่ได้สร้างแหล่งกักเก็บน้ำและขยายระบบชลประทาน เพื่อปูพื้นฐานสู่การส่งเสริมเกษตรเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านอยู่ในภาวะจำยอมที่ต้องโยกย้ายไปตามกฎเกณฑ์ของรัฐ ถึงแม้ว่าพวกเขาจะอยู่ในพื้นที่แห่งนั้นมาก่อนเป็นเวลานานแล้วก็ตาม

จากประสบการณ์ของชาวบ้านในพื้นที่นี้ ได้สะท้อนถึงความแตกต่างของช่วงก่อนการสร้างเขื่อนว่าจะมีปลาอุดมสมบูรณ์กว่าช่วงหลังการสร้างเขื่อน

“เพราะอำเภอบ้านตากมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ คือ แม่น้ำปิง ในช่วงที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อนภูมิพล แม่น้ำปิงจะมีความอุดมสมบูรณ์ การหาปลาเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย เพราะปลาจะชุกชุม ถึงแม้น้ำในฤดูแล้งน้ำปิง จะแห้งไปบ้างแต่ก็สามารถหาปลาได้ง่าย”¹¹⁸

¹¹⁸ โรงเรียนบ้านตาก ประชาวิทยาคาร จังหวัดตาก. การเปลี่ยนแปลงของประเพณีกระต๊อบสายที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านตาก. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ๒๕๕๒.

ภายหลังจากการสร้างเขื่อน ทำให้ผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ต้องเป็นชุมชนที่แตกออกจากกัน ต่างระเห็จหาพื้นที่อาศัยและทำกินแห่งใหม่ในหลายจังหวัดทั้งใกล้และไกลออกไป บางกลุ่มต้องยอมจำนนต่อการเข้าไปอยู่ในที่ดินที่ทางรัฐจัดสรรให้ ถึงแม้ว่าจะเป็นที่แห้งแล้ง ไม่เหมาะกับการอาศัยและทำกินก็ตาม ที่ บางกลุ่มได้ตอบด้วยการยืนหยัดอยู่ในพื้นที่เดิม แต่ได้ปรับตัวเองโดยการสร้างแพเพื่อพักอาศัย ภายหลังที่พื้นที่เดิมต้องถูกน้ำท่วม ดังปรากฏในงานยูวีวิจัยว่า

ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภูมิพลทำให้น้ำท่วมชุมชนหมู่บ้านนาทั้งหมด ชาวบ้านนาต้องอพยพจากถิ่นเดิมไปอยู่ที่ใหม่ตามที่รัฐบาลจัดสรรให้ ซึ่งส่วนใหญ่ได้อพยพไปอยู่หมู่บ้านจัดสรร หมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ตำบลสามเงา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก บางครอบครัวอพยพขึ้นไปทางอำเภอฮอด อำเภอต๋อยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ บางครอบครัวไปอยู่ที่อำเภอสิริ จังหวัดลำพูน บางครอบครัวอพยพถอยร่นขึ้นภูเขาที่สูงพ้นน้ำท่วม และบางครอบครัวสร้างแพไม้ไผ่อาศัยอยู่เป็นชุมชนชาวแพในปัจจุบัน

รัฐบาลโดยกรมชลประทาน ได้จัดสรรที่อยู่อาศัยให้ประชาชนชาวบ้านนาทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้านให้อพยพไปอยู่ ณ หมู่บ้านจัดสรร หมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ตำบลสามเงา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก จัดสรรชดเชยที่ทำกินรอบ ๆ หมู่บ้านบางครอบครัวได้ชดเชยที่ทำกินกระจายไปไกลถึง ๒๐ กิโลเมตร

การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับชาวบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการประกอบอาชีพ เพราะพื้นที่ไร่ที่รัฐบาลจัดสรรที่ดินให้ยังเป็นป่าไม้ไม่สามารถทำนาได้ในทันที ประกอบกับมีการจ้างแรงงานชาวบ้านผู้ชายให้เป็นลูกจ้างสร้างเขื่อนภูมิพล โดยรับทั้งหมดที่สมัครใจทำงานได้เงินเป็นวัน (สองสัปดาห์รับเงินต่อครั้ง) ระยะทางจากหมู่บ้านไปบริเวณสร้างเขื่อนไกลเกินจะเดินด้วยเท้าได้ ประกอบกับที่หมู่บ้านจัดสรรทางรัฐบาลได้สร้างทำถนนลูกรัง ที่กว้างกว่าทางเดินดินที่บ้านนา ทำให้คนงานที่ไปทำงานรับจ้างที่เขื่อนภูมิพล ซื้อรถจักรยานขี่ไปทำงาน ส่วนผู้หญิงถ้าหากใครสนใจสมัครจะทำงานที่เขื่อนก็จะได้เป็นคนสวนปลูกดอกไม้ เป็นแม่บ้านทำความสะอาด หรืออาจจะได้เป็นคนเดินหนังสือในที่ทำการเขื่อนภูมิพล รับเงินค่าตอบแทนตามความหนักเบา ความรับผิดชอบในแต่ละงานต่างกันไปได้แน่นอน ไม่เหมือนการทำการเกษตรที่จะผลผลิตในแต่ละปีไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ แผลงศัตรูพืชหรือภัยธรรมชาติ¹¹⁹

จะเห็นได้ว่าการสร้างเขื่อนด้วยหวังผลเพื่อส่งเสริมให้มีการขยายเกษตรกรรมเพื่อการค่านนั้น ไม่ได้ตอบโจทย์ให้กับหมู่บ้านแห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลโดยตรงจากการสร้างเขื่อนภูมิพล แต่กลับเพิ่มผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านมากขึ้น คือ ต้องอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานทำในจังหวัดอื่น และต่างประเทศ ซึ่งจากข้อมูลยังสะท้อนว่า เศรษฐกิจที่ได้ผลดีในช่วงนี้มาจากการส่งเงินกลับเข้ามาของกลุ่มผู้ชายที่ออกไปค้าแรงงานในต่างประเทศ แต่อีกด้านหนึ่งต้องแลกกับปัญหาต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นกับลูกหลานในครอบครัว ตามที่งานยูวีวิจัยอธิบายว่า

¹¹⁹ โรงเรียนบ้านตาก ประชาวิทยาคาร จังหวัดตาก. อ้างแล้ว

จุดสำคัญอีกประการหนึ่งของยุคนี้คือ การที่ชาวอำเภอบ้านตาก เริ่มนิยมไปทำงานที่ต่างประเทศ คือแถบประเทศซาอุดีอาระเบีย คือในราว พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นช่วงที่สภาพเศรษฐกิจของอำเภอบ้านตากเริ่มขยายตัวจากการที่ได้ไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่ได้ไปทำงานต่างประเทศดีขึ้น และเป็นสิ่งที่ได้รับความนิยมต่อมา คือส่วนใหญ่แล้วผู้ชายบ้านตากจะไปทำงานต่างประเทศ

ด้านความเป็นอยู่เกือบร้อยละห้าสิบของครอบครัว พ่อแม่ออกไปทำงานต่างจังหวัดที่เป็นแหล่งอุตสาหกรรมในสังคมเมือง ทั้งถูกไว้กับปู่ย่าตายายหรือญาติผู้ใหญ่ ส่งเงินมาให้ใช้จ่าย นานครั้งจึงกลับบ้าน ถ้าไม่มีกิจธุระจำเป็นฉุกเฉินเร่งด่วนก็จะกลับบ้านช่วงเทศกาลสำคัญประจำปี บางครอบครัวที่การศึกษาน้อย ยากจนก็จะรับจ้างรายวันในหมู่บ้าน

สำรวจครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมน้อยลงจนนับหลังคาเรือนได้ อาชีพจับปลา ทอผ้าและเก็บหาของป่า เลื่อนหายไปจากหมู่บ้านจัดสรร ความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่อบอุ่นเหมือนสมัยอยู่บ้านนา จากการที่เด็ก ๆ อยู่กับปู่ย่าตายายที่สูงอายุ ในขณะที่เด็กเยาวชนเริ่มเข้าสู่วัยรุ่นสนใจและรับวัฒนธรรมบริโภคนิยมจากสังคมภายนอกอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมที่รุนแรงมากขึ้นในหมู่บ้านจัดสรร เช่น ยาเสพติด การพนัน การทะเลาะวิวาท การลักขโมย รวมไปถึงปัญหาสุขภาพอนามัยจากโรคร้ายแรง¹²⁰

๒.๕.๒ กลุ่มชาวบ้านที่ได้ผลประโยชน์จากการสร้างเขื่อน

อย่างไรก็ตามในบางพื้นที่ได้เกิดที่ดินทำกินผืนใหม่ ภายหลังจากการสร้างเขื่อน เช่น กรณีทุ่งสาน ตำบลพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก จากเดิมเป็นพื้นที่น้ำท่วมเพราะเป็นแอ่งกระทะไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ จึงถูกละทิ้งให้เป็นพื้นที่รกร้าง เต็มไปด้วยป่าหนาม ตามคำบอกเล่าของคนในพื้นที่ว่า

“ทุ่งสานสมัยก่อนทำกินไม่ค่อยได้เพราะว่าเกิดปัญหาหลายอย่างทั้ง น้ำท่วม ที่ดินทำกินไม่ได้ เพราะพื้นที่บริเวณนั้นเป็นป่าพงระกำ ถ้าจะทำนาก็ต้องไถกลบป่าพงระกำก่อนถึงจะทำได้และเมื่อมีที่ดินแล้วก็เชื่อว่าทำได้สำเร็จ เพราะทุ่งสานเป็นเหมือนท้องกระทะเมื่อฝนตกก็จะเกิดน้ำท่วมเพราะสมัยนั้นยังไม่มีการสร้างเขื่อนจึงเกิดน้ำท่วมบ่อยมาก จึงทำให้ชาวบ้านบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านไม่มีใครเข้าไปประกอบอาชีพเพราะพวกเขารู้ว่าพื้นที่บริเวณนั้นทำกินไม่ได้ แต่ก็ยังมีชาวบ้านที่อพยพมาจากต่างจังหวัด เช่น จังหวัดชัยนาท จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดอุทัยธานี กรุงเทพฯ...”¹²¹

หลังจากที่มีการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ทำให้น้ำไม่ท่วม คนต่างถิ่นได้ทราบข่าว โดยเฉพาะทางภาคอีสาน รวมถึงคนที่ถูกเวนคืนที่ดินจากการขยายระบบชลประทานได้เข้ามาจับจอง

¹²⁰ โรงเรียนบ้านตาก ประชาวิทยาคาร จังหวัดตาก. อ้างแล้ว

¹²¹ สัมภาษณ์ ตาแฉล้ม มูลชา อายุ ๘๗ ปี อ้างใน โรงเรียนพรหมพิรามวิทยา จังหวัดพิษณุโลก. โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนทุ่งสาน. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

และในปี พ.ศ.๒๕๑๑รัฐบาลโดยกรมประมงกระทรวงได้เข้ามาจัดสรรที่ดินทำกิน แต่ยังคงมีการขัดแย้งในระแวกระหว่างกลุ่มที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินเดิมกับกลุ่มที่ได้รับการจัดสรรที่ดินใหม่ ก่อเกิดปัญหาการแย่งชิงที่ดินในเวลาต่อมา ดังที่คนในพื้นที่แห่งนี้ได้เล่าว่า “...ต่อมาชาวบ้านได้มีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นจำนวนมาก จึงทำให้เกิดการถกเถียงกันเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดิน เพราะบางคนก็บอกว่าตนเองได้ที่ดินน้อยกว่าคนอื่น บางคนก็บอกว่าเมื่อก่อนตนเองมีที่ดินมากแต่ตอนนี้ตนเองได้ที่ดินน้อย ก็เกิดการไม่พอใจกัน และบางคนไม่ได้ที่ดินก็อยากได้ที่ดินบ้าง จึงเกิดการทะเลาะวิวาทขึ้นถึงขั้นฆ่าฟันกัน จนเป็นที่เลื่องลือของคำว่าทุ่งสามสะเทือน คือ เกิดการฆ่าฟันกันเพื่อแย่งที่ดินกัน”¹²²

อย่างไรก็ตามในช่วงต่อมาเหตุการณ์เกิดการคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น ดังที่ปรากฏว่า

“...เมื่อชาวต้งขึ้นทางราชการก็ได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือและได้มีการจัดสรรที่ดินใหม่อีกครั้งและการจัดสรรที่ดินครั้งนี้ทางนิคมได้จัดเอง การจัดสรรที่ดินนี้ทำให้ชาวบ้านพอใจมาก เพราะไม่มีใครได้เปรียบหรือเสียเปรียบกัน”¹²³

อีกกรณีที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากชลประทาน ภายหลังการสร้างเขื่อนนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก ได้เสนอในงานยูวีวิจัยไว้ว่า

คุณยายประหละ บัวหิน อายุ ๗๙ ปี เล่าว่าประมาณปี พ.ศ.๒๕๒๐ เริ่มมีโครงการการสร้างเขื่อนนเรศวรและมีระบบชลประทานเริ่มสะดวกสบายขึ้น แต่หมู่บ้านทางไหล ไม่ได้ประโยชน์จากการใช้น้ำของชลประทาน เพราะคลองส่งน้ำส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์ทางใต้ของหมู่บ้านทางไหลไป แต่ที่ได้ประโยชน์คือการมีเขื่อนนเรศวรทำให้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการทำนาปี โดยจะมีระบบสูบน้ำของสหกรณ์ และกลับมาทำนาโดยอาศัยน้ำสูบโดยมีท่อน้ำสูบน้ำที่ด้านทิศใต้ติดกับวัดทางไหล มีการขุดร่องน้ำสูบน้ำต่อไปผ่านที่นา ที่ปรับเปลี่ยนมาจากที่ไร่ กลายเป็นการประกอบอาชีพทำนาใหม่ในที่ดอนซึ่งอาศัย น้ำสูบจากสหกรณ์การเกษตร และมีที่นาเดิมที่น้ำสูบไปถึงก็เริ่มเปลี่ยนแปลงมาทำนาปีละ ๒ ครั้งได้การสูบน้ำจากสหกรณ์การเกษตรอำเภอพรหมพิราม¹²⁴ (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

๒.๖ การปรับตัวของกลุ่มชาวบ้านที่ถูกรัฐให้อพยพย้ายที่ ออกจากเขตป่าสงวนแห่งชาติ

รัฐบาลได้กระทำต่อกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์ได้ถูกปิดล้อม จัดการ ควบคุม และเบียดขับจากรัฐเสมอมา อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวบ้านดังที่จะกล่าวต่อไป

¹²² สัมภาษณ์ ด.ต.มนตรี กมล อายุ ๕๔ ปี อ้างแล้วใน โรงเรียนพรหมพิรามวิทยา จังหวัดพิษณุโลก

¹²³ สัมภาษณ์ ด.ต.มนตรี กมล อายุ ๕๔ ปี, อ้างแล้วใน โรงเรียนพรหมพิรามวิทยา จังหวัดพิษณุโลก

¹²⁴ โรงเรียนวัดทางไหล จังหวัดพิษณุโลก. โครงการงานอดิเรกกับปัจจุบันประเพณีการทำขวัญ – รับขวัญแม่โพสพ. โครงการยูววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

ยศ สันตสมบัติ¹²⁵ อธิบายในประเด็นนี้ว่าเป็นการพยายามของรัฐในการ “ครอบงำเชิงพื้นที่”

...อันที่จริง การย้ายคนออกจากป่า การประกาศอุทยานแห่งชาติและโครงการปลูกป่า เป็นส่วนหนึ่งของยุทธวิธีของรัฐในการใช้ “เทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่” กรมป่าไม้สร้างอาณาจักรด้วยการขีดเส้น ตัดแบ่ง การใช้แผนที่ เส้นแบ่งดินแดนและควบคุมความเคลื่อนไหวภายในและข้ามพรมแดนของป่าประเภทต่าง ๆ รวมทั้งการกำหนดโซนและพื้นที่ลุ่มน้ำ การขีดเส้นแบ่งพรมแดน การกำหนดประเภทของป่าและโซนเหล่านี้กลายมาเป็นการสร้างพื้นที่แห่งการครอบงำ...นอกจากเหนือไปจากเทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่แล้ว กรมป่าไม้ยังใช้เทคนิควิทยาอีกหลายประการในการปิดกั้นมิให้ชาวบ้านแสดงอาการต่อต้านทั้งโดยพฤตินัยและการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ เทคนิคเหล่านี้รวมถึงการสร้างความปลอดภัยด้วยการลาดตระเวน กันดินแดน ควบคุมพื้นที่ ปิดถนน แบ่งแยกและปกครอง ไปจนถึงการสร้าง ความขัดแย้งระหว่างชนพื้นราบกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง อำนาจรัฐยังถูกนำมาใช้เพื่อยึดเหนี่ยวระบบคุณค่าบางประการเช่น การตีความหมายของการอนุรักษ์ป่าว่าเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งชาติ หรือการรักษาป่าต้นน้ำเพื่อส่วนรวม เป็นต้น ระบบคุณค่าเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชนกลุ่มต่าง ๆ จำต้องยอมรับแม้ว่าจะไม่เห็นด้วยก็ตาม...

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานอ้างอิงที่ปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ปี ๒๕๐๔ ในหัวข้อ “การป่าไม้และการจัดสรรที่ดิน” ซึ่งได้แสดงถึงการมีอคติต่อกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงไว้อย่างชัดเจน ซึ่งระบุไว้ดังนี้ต่อไป

...ประเทศไทยมีเนื้อที่ทั้งหมด ๓๒๐ ล้านไร่ เป็นเนื้อที่เพาะปลูกในปัจจุบัน ๖๐ ล้านไร่ และเนื้อที่ป่า ๑๘๗ ล้านไร่ ในจำนวนเนื้อที่เพาะปลูกนี้ มีเกษตรกรทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่เกือบ ๒๐ ล้านคน ซึ่งในจำนวนนี้ ร้อยละ ๑๓ ไม่มีที่ทำไร่นาของตนเอง และมีบางส่วนจำนวนไม่ต่ำกว่า ๑ ล้านคน รวมทั้งชาวเขาด้วย ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง เคลื่อนที่ทำลายป่าไม้ของชาติอยู่เรื่อย...¹²⁶ (ทำตัวหนาและขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

ขณะที่ก่อนเริ่มแผนพัฒนาฯ นั้นรัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการชาวเขา ในวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและวิธีการดำเนินการกับชาวเขา คณะกรรมการชาวเขามิอำนาจหน้าที่ชี้ทิศทางในการจัดการควบคุมและ “พัฒนา” ชาวเขาตามแนวความเชื่อและอุดมการณ์ชาตินิยมแบบเผด็จการ ซึ่งมีการกำหนดนโยบาย “ชาวเขา ๑๑ ประการ” โดยมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดที่ดินทำกินและการเกษตร อยู่ ๔ ข้อ คือ (๑) ขยายการจัดที่ดินในชาวเขาทำกิน และ

¹²⁵ ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ การปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๖. หน้า ๖๗-๖๘.

¹²⁶ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ระยะที่ ๑ ปี พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๘ บทที่ ๔ แนวทางพัฒนาการเศรษฐกิจด้านต่าง ๆ (ที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=83>)

อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอนในบริเวณอันเหมาะสมที่ชาวเขาได้โค่นป่า และทำการเพาะปลูกพืชในปัจจุบัน และตามบริเวณที่ชาวเขาได้ละทิ้งไปโดยการจัดสรรที่ดินให้ตามกำลังแรงงานครอบครัว เพื่อป้องกันมิให้ทำลายป่าต่อไป (๒) ส่งเสริมและนำให้ชาวเขามีความสนใจและหันมาทำการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และผลิตสินค้าที่อยู่ในความต้องการของตลาดที่เหมาะสมแก่สภาพพื้นที่ เพื่อเลิกการปลูกฝิ่นอันเป็นผลเสียหายแก่เศรษฐกิจ และความมั่นคงของประเทศ (๓) ส่งเสริมและนำให้ชาวเขามีความรู้และเกิดความสนใจในการเกษตรแบบถาวร เพื่อหยุดยั้งการทำไร่เลื่อนลอย อันเป็นการทำลายป่าและต้นน้ำลำธารต่อไป (๔) ให้ความสะดวกแก่ชาวเขาในการจำหน่ายผลผลิต และปรับปรุงการคมนาคมและการขนส่ง ตลอดจนการค้ำบฏเขาให้มีสภาพดีขึ้น¹²⁷ (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

โดยนับแต่นั้นเรื่อยมา รัฐได้ทำการอพยพโยกย้ายกลุ่มชาติพันธุ์ในหลายพื้นที่เพื่อไปสู่พื้นที่ใหม่ ซึ่งรัฐได้ใช้แนวคิดและมุมมองที่ว่า จะปลอดภัยต่อพื้นที่ป่าต้นน้ำมากกว่าการปล่อยให้คนอาศัยในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ภายหลังการอพยพโยกย้าย จึงทำให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์กับความไม่คุ้นเคยกับชีวิตบนที่ราบ และการที่ต้องดิ้นรนไปกับการทำอาชีพเกษตรกรรมจากเดิมเพื่อเลี้ยงชีวิตไปสู่การเกษตรเพื่อขายตามการส่งเสริมแนะนำของหน่วยงานรัฐและเอกชน ดังเช่นกรณีตัวอย่างของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า บ้านดงน้ำล้อม ตำบลแม่เย็น อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย จากงานยววิจัยได้นำเสนอดังนี้¹²⁸

จากคำบอกเล่าของนายลีผา ยูธิก พ่อเฒ่าวัย ๖๕ ปี ได้เล่าให้ฟังว่า เดิมพวกตนอาศัยอยู่บนดอยที่บ้านห้วยฮ่อม ต.ป่าแฝก อ.แม่ใจ จ.พะเยา ซึ่งเป็นดอยสูงเป็นแหล่งต้นน้ำ การดำรงชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติ อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน ทำมาหากินด้วยการทำไร่ ได้แก่ การปลูกข้าวไร่ ขิง งาม ข้าวโพด และทำการเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นอาหาร สัตว์ที่เลี้ยงได้แก่ วัว หมู โดยจะปล่อยสัตว์เลี้ยงรวมกันในรัศมีประมาณ ๒๐๐ เมตรจากหมู่บ้าน จะทำรั้วล้อมรอบ เพื่อป้องกันสัตว์เลี้ยงไม่ให้ออกไปนอกชุมชน ข้างนอกรั้วออกไป ทำเป็นพื้นที่เพาะปลูก จนเผ่าอาข่าแต่ละครอบครัวมีลูกมาก ไม่มีการคุมกำเนิด ลูกหลานโตขึ้นก็ออกไปทำไร่ทำสวน ไม่มีการส่งบุตรหลานเรียนหนังสือ ความสัมพันธ์ในครอบครัวแน่นแฟ้นดี

ปี พ.ศ.๒๕๓๕ รัฐบาลมีนโยบายให้ชาวเขาที่อาศัยอยู่บนดอยสูง ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำให้อพยพจากดอยสูงมาอยู่ที่พื้นล่าง ทั้งนี้รัฐบาลให้เหตุผลว่าชนชาวเขาบุกรุกพื้นที่ป่า ทำลายป่าไม้ ซึ่งถือเป็นป่าต้นน้ำ รัฐบาลโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกรมป่าไม้ เช่น เจ้าหน้าที่อุทยาน กรมป่าไม้ กรมการปกครอง ได้เสนอให้ชาวเขาลงไปมาอยู่ในพื้นที่ราบ ที่กรมป่าไม้จัดสรรให้ ข้อเสนอของรัฐบาลคือจะจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยให้ ให้สิทธิในการเข้ารับการรักษายาบาลให้บุตรหลานได้เรียนหนังสือฟรี เพื่อเด็กจะ

¹²⁷ อัมพวา เพ็ชรกิ่ง, ๒๕๔๔. อ้างแล้ว, หน้า ๗๐-๗๒

¹²⁸ โรงเรียนบุญแกง (อินทราธาราชวรอุปัถม์) จังหวัดเชียงราย. โครงการการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตด้านการประกอบอาชีพของชนเผ่าอาข่า เมื่อชนเผ่าอาข่าใหม่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านดงน้ำล้อม ตำบลแม่เย็น อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย. โครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

สามารถอ่านเขียนภาษาไทยได้ ทำให้ชนเผ่าอาข่าที่อาศัยอยู่บ้านห้วยฮ่อม ต.ป่าแฝก อ.แม่ใจ จ.พะเยา และชาวเผ่า อาข่า บ้านดอยบ่อ ต.แม่ยาว อ.เมือง จ.เชียงราย

ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เมื่อชนเผ่าอาข่าได้อพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ ที่ทางอุทยานแห่งชาติดอยหลวง พื้นที่ที่กรมป่าไม้จัดให้แล้ว ชนเผ่าอาข่าได้ปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตจากเดิมในหลาย ๆ ด้าน เช่น ด้านการประกอบอาชีพ จากเดิมปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด งามา ขิง ก็มีการเพิ่มพื้นที่การปลูกผลไม้จำพวกลิ้นจี่ ลำไย ต่อมาบริษัทเอกชนมาให้คำแนะนำเรื่องการปลูกสับปะรด เพราะสภาพภูมิประเทศที่เป็นดินปนทราย เหมาะแก่การเพาะปลูกสับปะรด อีกทั้งสามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี เพื่อจัดส่งโรงงานผลิตสับปะรดกระป๋อง

นายจุฑพล ยูลี ผู้นำของชนเผ่าอาข่าปัจจุบัน อายุ ๔๐ ปี ได้เล่าว่า การเข้ามาแนะนำของบริษัทเอกชน ทำให้ชนเผ่าอาข่าทดลองปลูกสับปะรด ผลผลิตขายให้กับพ่อค้าคนกลางเพื่อส่งขายโรงงานที่ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทำให้ชาวเขาเผ่าอาข่ามีรายได้ตลอดปี จึงทำให้ชาวอาข่าล้มสวนผลไม้จำพวกลิ้นจี่ ลำไย และหันมาปลูกสับปะรดแทนจนเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน และได้เพิ่มพื้นที่เพื่อทำการปลูกสับปะรดให้มากขึ้นด้วยการเช่าที่ทำกินจากคนพื้นราบใกล้เคียง ๆ บ้าน

การปลูกสับปะรดให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพและปริมาณมากทำให้ชนเผ่าอาข่าต้องพัฒนาตนเอง มีการเรียนรู้ที่จะทำให้สับปะรดมีรสหวาน เรียนรู้เรื่องการปรับปรุงดิน เรียนรู้เรื่องการค้า แต่ชาวอาข่าส่วนมากก็เป็นเพียงชาวสวน คือมีหน้าที่ปลูกและผลิตสับปะรดส่งให้พ่อค้าคนกลาง มีการใช้สารเคมี การใช้ปุ๋ย

๒.๗ การปรับตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ถูกรัฐประกาศเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติทับซ้อนกับพื้นที่ดิน ทำกินดั้งเดิม

ในประเด็นนี้ยังไม่ปรากฏข้อมูลในการศึกษาของยูวีวิจัย แต่ทั้งนี้ผู้เขียนเห็นว่ากลุ่มชาวบ้านที่ถูกรัฐใช้กฎหมายเขตป่าสงวนแห่งชาติเข้าสวมทับกับที่ดินทำกินดั้งเดิมของชาวบ้านนั้น เป็นเรื่องสำคัญของชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือที่ควรนำเสนอ ดังนั้นจึงขออ้างถึงงานวิทยานิพนธ์เข้ามาประกอบร่วมดังนี้ งานของ อัมพวา เพ็ชรกิ่ง¹²⁹ ซึ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทที่ได้ศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ "กรณีการกลายเป็นคนจน" ของชาวปกาเกอญอ บ้านปางอึกา จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐-พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยได้อธิบายถึงกระบวนการกลายเป็นคนจนว่า เป็นผลจากการสูญเสียสิทธิในการใช้ที่ดินทำกินจากเดิมที่ชาวบ้านมีสิทธิตามธรรมชาติ จนกระทั่งได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย ซึ่งเป็นผลมาจากการสถาปนาอำนาจรัฐในการควบคุมและจัดการพื้นที่ป่าไม้ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา และต่อเนื่องด้วยการออกกฎหมายอีกหลายฉบับ ที่เข้ามาควบคุมพื้นที่ป่าไม้ซึ่งชาวบ้านได้ใช้อยู่อาศัยและทำกินมาแต่ดั้งเดิม

¹²⁹ สรุปรจาก อัมพวา เพ็ชรกิ่ง, ๒๕๔๔. อ้างแล้ว หน้า ๖๔-๑๑๖.

การที่รัฐมีอคติ และสร้างทัศนคติครอบงำคนในสังคมเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมาอย่างต่อเนื่องจนทำให้คนในสังคมส่วนใหญ่เชื่อและคล้อยตามกับกรอบทัศนคติดังกล่าว จึงเกิดการ “ประทับตรา” กับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเสมอมา โดยเฉพาะการผลิตสร้างทัศนคติที่ว่า ชาวเขาเชื่อมโยงกับปัญหา ๓ ประการ คือ ๑) ความมั่นคงหรือ ภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ ๒) ปัญหายาเสพติด และ ๓) ปัญหาการไร้เหลือนลอย ดังนั้นแนวทางการพัฒนาชาวเขาที่กระทำผ่านหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ โดยกรมประชาสัมพันธ์ ดำรงจระเขยแดน โครงการหลวงนั้น จึงได้เน้นการกลืนชาวเขาให้ เป็นไทยผ่านการจัดระบบการศึกษาให้กับเด็ก การส่งเสริมการปลูกพืชเมืองหนาวแทนการปลูกฝิ่น และการควบคุมจำกัดการขยายพื้นที่เพาะปลูก เหล่านี้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงมหาศาลกับชุมชนชาวเขา ทำให้ก่อปัญหาด้านการจัดการแรงงาน การไม่สามารถผลิตซ้ำภูมิปัญญาของชนเผ่า ประการสำคัญคือ เมื่อกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ ปี ๒๕๐๗ ถูกรัฐสถาปนาขึ้น ต้องทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้กลายเป็น ผู้ทำผิดกฎหมายโดยไม่รู้ตัว นั่นคือการตกเป็นผู้นุกรุกป่าของชาติ ด้วยเงื่อนไขที่ซับซ้อนเหล่านี้ได้เป็น กระบวนการทำให้ชาวบ้านต้องเกิดความสูญเสียหลายด้าน คือ สูญเสียการทำไร่หมุนเวียน สูญเสียการ พึ่งพาป่าเพื่อยังชีพ สูญเสียความรู้ของชุมชนที่ไม่สามารถผลิตซ้ำได้ และสูญเสียอิสระในการใช้แรงงาน หายสุดต้องกลายเป็นคนจนขายขอบนที่สุด

ทั้งนี้แนวทางการพัฒนาชาวเขาในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคเหนือในช่วงตั้งแต่ต้นปี ๒๕๐๐ เรื่อยมา ยังคงใช้กรอบมโนทัศน์ลักษณะเดียวกันนี้ แม้กระทั่งหน่วยงานพัฒนาระหว่างประเทศที่เข้ามาพัฒนา ชาวเขาในประเทศไทย คงยังไม่หลุดพ้นจากกรอบดังกล่าว ซึ่งการพัฒนาภายใต้กรอบมโนทัศน์นี้ได้ ก่อให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นของกลุ่มชาวเขาด้วยตนเอง และยังชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาที่ไม่ได้กระจาย ไปอย่างเท่าเทียมกันภายในชุมชน ดังที่ปรากฏในการศึกษาของ สุดารัตน์ กาญจนขันธกุล ในเรื่องกล ยุทธ์ในการปรับตัวของเกษตรกรปรับตัวของเกษตรกรปกากะญอ¹³⁰ ได้อธิบายถึงช่วงการเข้ามาพัฒนา ชาวเขา ของโครงการไทย-ยูเอ็น และ ไทย-นอร์เวย์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๓๕ ที่กำหนดหน้าที่ รับผิดชอบงาน ๔ ด้าน คือ (๑) งานป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายป่าและทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการ นำเอาการเกษตรถาวรเข้าไปแทนที่เกษตรแบบย้ายที่ (๒) หยุดยั้งการปลูกฝิ่น (๓) พัฒนาเศรษฐกิจของ สังคมชาวเขา เพื่อให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาประเทศด้วยการกำหนดให้ชาวเขาตั้งถิ่นฐาน ถาวร (๔) ให้ชาวเขาเป็นคนไทย เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดกับความมั่นคงแห่งชาติ การพัฒนาใน แนวทางดังกล่าวจึงเน้นที่การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงพาณิชย์ที่แปลกแยกจากวิถีการผลิต แบบเดิม เช่น ปลูกกาแฟพันธุ์อาราบิก้า ถั่วแดงพันธุ์พระราชทาน โดยโครงการไทย-ยูเอ็นได้รับซื้อ ผลผลิตในราคาที่สูง จึงเป็นช่วงเวลาที่ถือได้ว่าเป็นช่วงแห่งการก่อตัวของการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ขึ้นมา ใหม่ต่อจากการผลิตฝิ่น ซึ่งจากผลพวงของการส่งเสริมการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อทำให้ชาวเขาเลิกการ ปลูกฝิ่น และให้ชาวเขาทำการผลิตเกษตรแบบถาวรแทนการผลิตแบบไร่หมุนเวียน ได้ก่อให้เกิดกลุ่ม ชาวบ้านที่ผลิตพืชเชิงพาณิชย์ขึ้นมาใหม่ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่มหลัก ๆ คือ กลุ่มแรกเป็น

¹³⁰ สุดารัตน์ กาญจนขันธกุล. กลยุทธ์ในการปรับตัวของเกษตรกรปรับตัวของเกษตรกรปกากะญอในการปลูกกาแฟพันธุ์ : กรณีศึกษาบ้านห้วยส้มป่อย ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐. หน้า ๖๐.

กลุ่มที่ปรับตัวสู่การผลิตพืชแบบเชิงพาณิชย์ได้แบบต้องพึ่งพา เป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการปรับตัวน้อย และเป็นกลุ่มที่ไม่มีอำนาจในการต่อรองราคาผลผลิตของตนเองได้ โดยจะขายผลผลิตให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อถึงบ้าน และ กลุ่มที่สอง คือกลุ่มที่สามารถปรับตัวในการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ดี เป็นกลุ่มที่มีฐานะดีและมีความสัมพันธ์กับนายทุน/ตลาดในเมือง ในรูปแบบความสัมพันธ์ของหมู่บ้านในการผลิตแบบทุนนิยม ซึ่งกลุ่มนี้มักจะได้รับ การส่งเสริมทางด้านการผลิตพืชจากโครงการส่งเสริมต่าง ๆ เนื่องจากความสามารถในการเข้าถึงทั้งในเรื่องของที่ดินทรัพยากรในการผลิตต่าง ๆ และที่สำคัญในด้านความสัมพันธ์กับรัฐและทุน ทำให้เกิดพัฒนาการการก่อตัวของกลุ่มผลิตพืชขึ้นมาเป็นกลุ่มนายทุนย่อยในระดับหมู่บ้าน โดยกลุ่มนี้จะทำการรับซื้อผลผลิตภายในหมู่บ้านไปขายให้กับพ่อค้าในเมือง โดยการบรรทุกรถยนต์กระบะไปขายเอง¹³¹

สรุปภาพรวมของวิถีชีวิตและการปรับตัวของผู้คนภาคเกษตร ในยุคเกษตรพาณิชย์ พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๕๐

๑) ชาวบ้านเริ่มมีการปรับตัวสู่การแสวงหาที่ดิน และขยายที่ดินในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้น ในรูปแบบของการซื้อขาย ทำให้ที่ดินจากแต่ก่อนที่ได้มาโดยไม่มีมูลค่าขึ้น ได้เริ่มมีมูลค่าขึ้น เป็นผลมาจากการออกนโยบายต่าง ๆ ของภาครัฐที่ให้การส่งเสริมการปลูกพืชในเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านหัวก้าวหน้าจึงเกิดการลงทุนซื้อที่ดิน ในพื้นที่ห่างไกลจากภูมิสำเนาเดิมของตนเองไว้เป็นจำนวนมาก เช่น คนละ ๕๐ ไร่ ถึงแม้ว่าในยุคต้นพุทธศักราช ๒๕๐๐ นั้นยังไม่มีเอกสารสิทธิที่ถูกต้องตามกฎหมายก็ตาม ซึ่งชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ใช้ที่ดินเป็นทุนเพื่อผลิตสินค้าการเกษตร และสร้างรายได้ ก่อเกิดการสะสมทุนเพื่อสร้างฐานให้กับตนเองและครอบครัวในเวลาต่อมา

๒) การปรับตัวของชาวบ้านภาคเกษตร ช่วงแต่ ปีพ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๕๐ จะพบว่าเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการทำเกษตรกรรม จากก่อนปี ๒๕๐๔ (เป็นปีที่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑) ที่จะเน้นการทำเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพนั้น ไปสู่การทำเกษตรกรรมเพื่อขาย ดังนั้นส่งผลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการของการทำเกษตรในแทบทุกด้าน คือ การปรับเปลี่ยนจากพันธุ์พืชท้องถิ่น เป็นการปลูกเชิงเดี่ยวที่สนองตอบกับตลาดภายนอกชุมชนท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตให้รวดเร็ว เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ทันกับความต้องการของตลาด โดยการนำเครื่องยนต์ เช่น รถไถนา รถเกี่ยวข้าว รถไม่ข้าว เครื่องสูบน้ำ มาใช้แทบทุกขั้นตอนของการผลิต ตั้งแต่ขั้นการเพาะปลูก เก็บเกี่ยว และขนส่งผลผลิตทดแทนแรงงานคนและสัตว์ที่เคยใช้ในอดีต รวมถึงการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงเพื่อช่วยบำรุงและเร่งการเจริญเติบโตของพืช ทั้งนี้ส่งผลให้มูลค่าการลงทุนกับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต มีอัตราที่สูงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในแต่ละปี เกษตรกรต้องปรับตัวแสวงหาเงินลงทุนจากทั้งในระบบและนอกระบบ จึงทำให้ชาวบ้านก่อเกิดการเป็นหนี้สินที่พันตัวและส่งผลกระทบต่อภาวะเจ็บป่วยทางจิตใจอีกด้วย อย่างไรก็ตามจากข้อมูลวิจัยยังคงสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้านภาคเกษตรกรรมมีการรับรู้และตระหนักถึงภาวะดังกล่าวเป็นอย่างดี แต่ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องเดินตามกระแสการทำเกษตรเชิงพาณิชย์เพื่อสนองตอบกับวิถีการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนไปบนโลกทุนนิยม

¹³¹ สุดารัตน์ กาญจนพันธ์, ๒๕๕๐ อ้างแล้ว

๓) กลุ่มชาวบ้านที่ทำการเกษตรแต่เดิมซึ่งไร้ที่ดินทำกิน หรือมีที่ดินทำกินน้อย ไม่เพียงพอหรือไม่คุ้มทุนกับการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ จึงได้มีการปรับตัวเองสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เพื่อตอบสนองกับภาวะความต้องการแรงงานในภาคเกษตรที่เพิ่มขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น “แรงงาน” จากเดิมที่เคยเป็นการพึ่งพาอาศัยกันด้วยความสัมพันธ์ต่างตอบแทน ได้แปรเปลี่ยนเป็นการ “ขายแรงงาน” ซึ่งจะต้องใช้เงินตราในการว่าจ้าง

๔) กลุ่มชาวบ้านภาคเกษตรที่มีการปรับตัวได้ดีในยุคเกษตรพาณิชย์ จากชุดงานยูวีวิจัยฯ นี้ แสดงให้เห็นว่า เป็นกลุ่มชาวบ้านหัวก้าวหน้า คือ จะมีการสะสมที่ดินไว้จำนวนมากพอเพียงกับการขยายพื้นที่ในการเพาะปลูก และจะมีหัวคิดในการวางแผน ทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ ที่แสวงหานำมาจากท้องถิ่นอื่น นอกจากนี้ยังไม่ได้เน้นปลูกพืชเพียงชนิดเดียว แต่จะมีการปลูกพืชที่หลากหลายชนิดเพื่อเตรียมพร้อมกับภาวะการตลาดของสินค้าการเกษตรที่ราคามักจะผันแปรอยู่ตลอดเวลา โดยพวกเขาบางคนจะมีการพัฒนาไปสู่การก่อตั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตผลการเกษตร ภายในหมู่บ้านควบคู่ไปด้วย เช่น โรงงานมันอัดเม็ด โรงงานอบใบยาสูบ โรงงานอบลำไย เป็นต้น ทำให้สามารถขยายช่องทางการจำหน่ายได้แม้ว่าราคาผลผลิตจะตกต่ำ บางคนสามารถผลักดันตนเองไปสู่การเป็นนักการเมืองท้องถิ่น

๕) อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวบ้านภาคเกษตรกรรมที่สามารถปรับตัวได้ดีในยุคนี้ เป็นเพียงกลุ่มคนส่วนน้อยของชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น แต่คนกลุ่มใหญ่ยังคงต้องเผชิญกับภาวะของการประกอบอาชีพทำการเกษตรแบบลุ่ม ๆ ดอน ๆ เช่น บางกลุ่มที่มีความสามารถในการลงทุนสูง แต่กลับต้องขาดทุนเพราะภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยไม่ทันตั้งตัว เช่น ความแห้งแล้ง พายุ น้ำท่วม รวมถึงภาวะราคาสินค้าการเกษตรที่ผันผวน ก่อให้เกิดการขาดทุนและเป็นหนี้สินต่อเนื่อง ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มต้องเลิกการประกอบอาชีพการเกษตรอย่างถาวร

๖) “เขื่อน” ถือเป็นผลิตผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ ๑ (เริ่มในปี พ.ศ. ๒๕๐๔) ซึ่งได้ส่งผลกระทบโดยตรงกับกลุ่มชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตการสร้างเขื่อนและบริเวณใกล้เคียง เช่น ชาวบ้านนา จังหวัดตาก ซึ่งรัฐบาลได้อพยพผู้คนที่เคยดำรงชีวิตบริเวณดังกล่าวที่มีความอุดมสมบูรณ์ ไปสู่ผืนดินใหม่ที่มีแต่ความแห้งแล้งและห่างไกลไม่เหมาะกับการทำเกษตรเช่นเดิม ส่งผลให้ชาวบ้านวัยแรงงานต้องปรับตัวเองให้อยู่รอด โดยการอพยพเคลื่อนย้ายไปขายแรงงานในจังหวัดอื่น และบางกลุ่มต้องออกไปขายแรงงานไกลถึงประเทศซาอุดีอาระเบีย แล้วส่งเงินตรากลับเข้ามาหล่อเลี้ยงชีวิตภายในชุมชน

จึงสะท้อนให้เห็นว่า การสร้างเขื่อนซึ่งรัฐบาลหวังผลในการส่งเสริมอาชีพทางการเกษตร (ตามเป้าหมายของแผนพัฒนา) แต่ “เขื่อน” กลับเป็นปัจจัยผลักดันให้ผู้คนต้องออกนอกพื้นที่เพิ่มมากขึ้น จนนำไปสู่ความแตกสลายของครอบครัวในชุมชนแห่งนั้นอีกด้วย ดังนั้น “เขื่อน” คือประวัติศาสตร์อันสำคัญที่ควรใช้เป็นบทเรียนของการออกนโยบายและแผนงานโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลในยุคปัจจุบัน กับโครงการขนาดใหญ่ที่จะก่อผลกระทบโดยตรงต่อคนในพื้นที่ ซึ่งรัฐจะต้องสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อการตรวจสอบ และมองผลกระทบที่รอบด้าน รวมถึงพร้อมที่จะระงับโครงการเมื่อมีผลกระทบที่รุนแรงไม่คุ้มค่าต่อการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นแห่งนั้นด้วย

๗) กลุ่มชาวบ้านที่ถูกหน่วยงานราชการให้อพยพโยกย้าย ออกจากเขตป่าต้นน้ำ และกลุ่มชาวบ้านที่ถูกรัฐประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติทับซ้อนกับพื้นที่ดินทำกินเดิม จากการออกกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ ในปี ๒๕๐๗ และโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐและเอกชน เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูก "ควบคุม" "แทรกแซง" และ "เบียดขับ" จากรัฐบาล โดยเฉพาะชาวบ้านที่เป็นกลุ่มชายขอบของสังคม เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ บนพื้นที่สูงซึ่งได้ถูกประทับตราจากรัฐบาล และคนในสังคมภายนอก ผ่านการผลิตสร้างทัศนคติครอบงำสังคมด้วยภาพมายาคติให้กับกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมาโดยตลอด ว่าเป็นพวกทำไร่เลื่อนลอย ทำลายป่าไม้ อันเป็นสมบัติของชาติ ค้ายาเสพติด เป็นภัยกับความมั่นคงของชาติ จึงทำให้กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมักจะถูกเหยียดหยาม และเป็นฝ่ายถูกกระทำมาอย่างต่อเนื่อง จนต้องสูญเสียทั้งด้านการพึ่งตนเองด้านแหล่งอาหาร การสืบทอดภูมิปัญญา ศักดิ์ศรีความเป็นชาติพันธุ์ จนต้องกลายเป็นคนจน คนชายขอบของสังคมไปในที่สุด

ตัวอย่างหนึ่งในงานวิจัย คือ กลุ่มชาติพันธุ์อาข่า บ้านดงน้ำล้อม ตำบลแม่เย็น อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ได้ถูกรกรรป่าไม้ให้โยกย้ายจากพื้นที่บนดอยสูงมาอยู่ในพื้นที่ราบ ที่รัฐจัดสรรให้ ทำให้พวกเขาต้องปรับตัวเองใหม่ทั้งด้านวิถีชีวิตและรูปแบบวิถีการทำเกษตรดั้งเดิมไปสู่การเกษตรเพื่อขาย ซึ่งการลงมาอยู่พื้นราบนั้น ทำให้ถูกกระแสการตลาดพาณิชย์รุกเข้าถึงชุมชน เกิดการปลูกพืชเพื่อสนองตอบกับระบบการตลาดเป็นหลัก เช่น มีบริษัทเอกชนจากภาคใต้ เข้ามาส่งเสริมให้ปลูกสับปะรดเพื่อป้อนโรงงาน ภายใต้เงื่อนไขการถูกกำหนดราคาจากโรงงานและพ่อค้าคนกลางที่เป็นตัวแทนเข้ามารับซื้อ โดยชาวบ้านต้องเป็นผู้แบกรับภาระการลงทุนหรือขาดทุน บนความเสี่ยงในภาวะความผันผวนของราคาพืชผลการเกษตร

อีกหนึ่งกรณีคือ กลุ่มชาติพันธุ์ปากาเกะญอ บ้านปางอีกา จังหวัดเชียงใหม่ ถูกทำการพัฒนาโดยกรอบมโนทัศน์ที่ว่า "ชาวเขา" เชื่อมโยงกับ "ปัญหาความมั่นคง" "ปัญหายาเสพติด" และ "ปัญหาการทำไร่เลื่อนลอย" ขณะที่เมื่อรัฐสถาปนาอำนาจด้วยการประกาศให้พื้นที่ทำกินของชาวบ้านเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ตามการบังคับใช้กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องเรื่อยมาอีกหลายฉบับนั้น ได้ส่งผลให้ ชาวบ้านต้องสูญเสียระบบไร่หมุนเวียน สูญเสียป่าเพื่อยังชีพ สูญเสียการผลิตซ้ำทางความรู้ และสูญเสียอิสระในการใช้แรงงาน ซึ่งการสูญเสียเหล่านี้ ยังผลให้ชาวบ้านต้องกลายเป็นคนจนในที่สุด

๘) จะเห็นได้ว่า วิถีชีวิตชาวบ้านภาคเกษตรกรรมในยุคนี้แทบทุกพื้นที่ ได้ถูกแทรกแซงโดยกฎหมายและนโยบายโครงการต่าง ๆ ของภาครัฐทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งล้วนแล้วแต่ถูกกำหนดมาจากรัฐบาลส่วนกลางแทบทั้งสิ้น โดยขาดการคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในระยะสั้นและระยะยาว

๓) การปรับตัวในยุทธวิธีการเกษตร พ.ศ.๒๕๔๐-พ.ศ.๒๕๕๒

๓.๑ การหันกลับมาทำนาในยุคหลังเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมตกต่ำ

ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา สภาพเศรษฐกิจการลงทุนในเมืองใหญ่และโรงงานอุตสาหกรรมประสบปัญหาตกต่ำ การจ้างงานลดลง ทำให้ผู้ที่ออกไปใช้แรงงานได้กลับถิ่นฐานมากขึ้น แล้วหันกลับมาทำนา ซึ่งประชาชนมีความรู้ในการทำนาสมัยใหม่ มีการปรับปรุงเพิ่มผลผลิตมีการพัฒนาทั้งการส่งเสริมจากรัฐ และสื่อต่างๆ ประกอบกับข้าวสารมีราคาแพง ข้าวขายได้ราคาดี ทำให้การทำนาเริ่มกลับมาทำกันมากขึ้น ไม่ปล่อยให้ที่นาว่างเปล่าทิ้งร้างต่อไป ข้าวที่นิยมปลูกกันทุกครอบครัว คือ ข้าวเจ้าหอมมะลิ เพราะราคาดีกว่าข้าวพันธุ์อื่น ๆ ทำให้บ้านวังดินเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพดีแห่งหนึ่งด้วย ได้มีการตั้งกลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวหอมมะลิบ้านวังดิน ให้ความร่วมมือกันส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิ การเพิ่มผลผลิตและการตลาด นอกจากขายข้าวเปลือกแล้วกลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวหอมมะลิบ้านวังดิน ได้เพิ่มมูลค่าสินค้าข้าวหอมมะลิโดยแปรรูปข้าวหอมมะลิเป็นข้าวสารขาว และข้าวกล้องหอมมะลิที่มีคุณภาพ ตรา “วังดิน” บรรจุถุงส่งขายตามท้องตลาดและห้างสรรพสินค้า เป็นที่นิยมของผู้บริโภคโดยทั่วไป¹³²

๓.๒ การปรับตัวของเกษตรกรตามกระแสตลาดสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตร

การปรับตัวของเกษตรกร บางกลุ่มได้ผันแปรการเพาะปลูกไปตามกระแสตลาด ดังเช่นการปลูกอ้อยในหมู่บ้านวังตะเคียน จังหวัดตาก จากแต่เดิมในอดีตที่ผลิตเพื่อทำเป็นน้ำอ้อยแผ่นไว้บริโภคภายในครัวเรือนและขายให้กับในชุมชนใกล้เคียง ในปัจจุบันได้ถูกการตลาดภายนอกเข้ามาสร้างเงื่อนไขให้เพาะปลูกเพื่อขายส่งให้กับโรงงานอุตสาหกรรม ดังที่

จากการสอบถามความต้องการของผู้ประกอบน้ำอ้อยแผ่น พบว่า บางคนยังคงจะทำอาชีพนี้ต่อไป บางคนได้รับข้อเสนอจากโรงงานน้ำตาลทราย ปลูกอ้อย สำหรับผลิตส่งโรงงานน้ำตาลทรายและสำหรับการนำไปเป็นส่วนผสมของน้ำมันหรือในการผลิต เอทานอล ที่ได้รับการสนับสนุนจากเอกชน เช่น บริษัทผาแดงอินดรัสทรี จำกัด จึงทำให้จำนวนผู้ผลิตน้ำอ้อยแผ่นโบราณของหมู่บ้านวังตะเคียนลดลงมาก¹³³

๓.๓ การช่วงชิงพื้นที่ทางการเกษตรของนายทุนต่างถิ่น

ในปัจจุบันนี้จะเห็นการเข้ามาของนายทุนต่างถิ่น ที่รุกเข้าสู่หมู่บ้านในชนบททั้งในพื้นที่ราบสูงและพื้นที่ราบลุ่มเพื่อลงทุนและรับผลประโยชน์จากภาคเกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก่อให้เกิด

¹³² คัดจากรายงานของโรงเรียนบ้านวังดิน จังหวัดอุดรธานี, อ้างแล้ว

¹³³ โรงเรียนบ้านวังตะเคียน จังหวัดตาก, โครงการงานเปลี่ยนอาชีพของชุมชนวังตะเคียนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการทำน้ำอ้อยแผ่นแบบโบราณของบ้านวังตะเคียน ม.๔ ต.ท่าสายลวด อ.แม่สอด จ.ตาก, โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ, สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

การปรับเปลี่ยน แอ่งชิงพื้นที่ ทรัพยากร และปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ได้แก่ ที่ดิน น้ำ พันธุ์พืช และ
ยังเบียดขับชาวบ้านในท้องถิ่นที่เคยดำรงชีวิตในภาคเกษตรกรรมให้อพยพโยกย้ายออกนอกพื้นที่
รวมถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้กลายเป็นแรงงานรับจ้าง ดังตัวอย่างในหลายจังหวัด เช่น

ตำบลบ้านแยง จังหวัดพิษณุโลก มีการทำสวนยางพาราเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดปัญหา
ต่าง ๆ ตามมา คือ การบุกรุกพื้นที่เขตป่าสงวนเพื่อทำสวนยางพารา หรือ การขายสิทธิทำกินในพื้นที่ที่
เคยปลูกพืชไร่ให้แก่เกษตรกรต่างถิ่น นายทุนที่เข้ามาซื้อที่ดินส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่มาจากทางภาคใต้
และภาคตะวันออก บางรายย้ายครอบครัวขึ้นมาตั้งหลักปักฐานทำสวนยางพารา พื้นที่ที่เคยปลูกพืชไร่
และทำสวนผลไม้เดิม จึงมีปริมาณลดลง ประกอบกับราคาของพืชผลทางการเกษตรตกต่ำ

มีเกษตรกรจำนวนมากขายสิทธิทำกินในที่ดินเขตป่าสงวน ๆ ให้แก่นายทุนต่างถิ่น ซึ่งรัฐบาล
เคยให้อนุญาตปลูกบ้านเพื่ออยู่อาศัยและปลูกพืชไร่พืชสวนเลี้ยงชีพ บนพื้นที่ฝั่งขวาของป่าสงวน
แห่งชาติเขากระยาง เมื่อได้เงินจำนวนมาก บางรายได้พากันย้ายครอบครัวเข้าไปอยู่ตามเขตเมืองใหญ่
ไปหาแหล่งที่เจริญสะดวกสบาย ทั้งความเป็นเกษตรกร แต่สำหรับบางรายที่ไม่รู้จักค่าของเงิน เมื่อได้
เงินมาง่ายก็ใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่าย ไม่ประหยัด และกำลังจะกลายเป็นลูกจ้างของนายทุนต่างถิ่นที่เข้า
มาอยู่ใหม่ เพราะที่ดินที่เคยมีขายไปหมดแล้วไม่มีที่ดินทำมาหากินเหมือนแต่ก่อน ต้องไปรับจ้าง
นายทุนต่างถิ่น จากวิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านแยง ที่เคยเป็นเจ้านายของตัวเอง ต้องกลับไปเป็นลูกจ้าง
หรือคนงานของนายทุนต่างถิ่น ปิดฉากชีวิตของเกษตรกรที่เคยต่อสู้ด้วยความยากลำบาก¹³⁴

หมู่บ้านชาวเขิน ตำบลแม่ข้าวต้ม จังหวัดเชียงราย พบว่า ในปัจจุบันความร่ำรวยไปตกกับ
พ่อค้าแม่ค้า ส่วนชาวนาเริ่มยากจน ลูกหลานชาวนาไม่เห็นความสำคัญของการทำนา มีแต่หนี้สิน ไม่สงบ
สุข เงินที่ขายพืชไร่ พืชสวนไม่ได้ราคา ถูกนายทุนพ่อค้ากดขี่ราคา ไม่ขายก็จำเป็นต้องขายเพราะไม่มี
เงินค่าเล่าเรียนลูกค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้นทุกด้าน ไม่ได้พึ่งพาธรรมชาติเหมือนเมื่อสมัยก่อน
ทำให้ชาวนาหันไปหาอาชีพอื่น ๆ ขายที่ไร่ที่นาให้เป็นของนายทุน กลับมารับจ้างเช่าที่นา ตัวเองทำ
กิน¹³⁵

หมู่บ้านตันเหี้ยว อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ที่นาได้ถูกนายทุนต่างถิ่นเข้ามาเช่าที่ดิน
เพื่อปลูกผักชีฝรั่งส่งออกประเทศญี่ปุ่น โดยชาวบ้านเรียกว่า “เจี” โดยเจีจะนำแรงงานจากบ้านห้วยดง และ
เครื่องมือทุกอย่างมาลงทุนปลูกผักชีในที่นา ซึ่งสำหรับคนที่ไม่มีที่ดินก็จะเช่าที่นาคนอื่นเพื่อปลูกผักชี
เช่นกัน แต่ไม่มากเท่ากับที่เจีมาลงทุน

¹³⁴ โรงเรียนนครบางยางพิทยาคม จังหวัดพิษณุโลก, อ้างแล้ว

¹³⁵ โรงเรียนชุมชนบ้านแม่ข้าวต้มหลวง, โครงการ “วิถีชีวิตของชาวไทยเขินในตำบลแม่ข้าวต้มจากอดีตถึงปัจจุบัน”
กรณีศึกษา บ้านแม่ข้าวต้ม อำเภอเมืองเชียงราย จังหวัดเชียงราย โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

๓.๔ การปรับตัวของวิถีชีวิตผู้คนในยุคธุรกิจการเกษตรและผลกระทบที่ตามมา

วิถีการดำรงชีวิตของผู้คนภาคเกษตรกรรมในยุคธุรกิจการเกษตรนี้ จะพบว่า ผู้ที่จะสามารถยึด การทำเกษตรกรรมเพื่อการขายได้นั้น จะต้องมีการปรับตัวขนานใหญ่ โดยเฉพาะต้องอาศัยพื้นที่ในการ เพาะปลูกมากเพียงพอ อย่างน้อย ๑๐ ไร่ขึ้นไป และต้องทำอย่างเข้มข้น คือ เร่งรัดเพิ่มผลผลิตทาง การเกษตรอย่างไม่หยุดนิ่ง ปรับเปลี่ยนพันธุ์พืชที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด การใช้เทคโนโลยี เครื่องยนต์เข้ามาช่วยทดแทนแรงงานคน การแสวงหาและเพิ่มทุนในการผลิต ซึ่งต้องอาศัยการบริหาร จัดการควบคู่กันไปด้วยจึงจะอยู่รอดได้ ขณะเดียวกันจากงานวิจัยในหลายพื้นที่ ยังสะท้อนให้เห็นถึง ภาระหนี้สิน การเพิ่มสูงขึ้นของการใช้สารเคมี ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี นอกจากนั้นยังพบว่า ได้เกิดการช่วง ชิงทรัพยากรเพื่อใช้ในการเกษตรระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยตนเอง และการเข้ายึดครองพื้นที่ซึ่งเป็น สมบัติสาธารณะเพื่อใช้ประโยชน์ส่วนตัวอีกด้วย ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร การ เปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ ถึงแม้ว่าชาวบ้าน เองก็ยังคงตระหนักดีกับข้อเท็จจริงในเรื่องดังกล่าว ตามข้อมูลที่สะท้อนว่า

จากคำบอกเล่าของ หลวงพ่อสยาม ปุณฺณ เจ้าอาวาสวัดบ้านบึง จังหวัดพิษณุโลก บอกไว้ว่า ปัจจุบันรัฐบาลกระตุ้นเศรษฐกิจของชุมชนในระดับรากหญ้า ดังนั้นผู้คนในชุมชนชนบทให้ความสนใจ เสริมรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว ทำให้ปัจจุบันบริเวณรอบบึงปลาเน่ามีผู้บุกรุกที่ดินเพื่อทำ การเกษตรมากขึ้น โดยมีการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพื่อเร่งผลผลิต มีการกักตุนน้ำในฤดูแล้ง และมีการ ปลอ่ยน้ำเสียสู่บึง ทำให้เกิดการแตกแยกของคนในชุมชน จนกระทั่งมีการทะเลาะเบาะแว้งกันเกิดขึ้น เป็นบางครั้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาสภาพดินเสื่อมโทรม การขาดแคลนน้ำสำหรับใช้ในการเกษตร¹³⁶

นอกจากนี้ในกลุ่มชาวนาที่ยังคงดิ้นรนที่จะทำนาต่อไป ยังต้องพบกับภาระหนี้สินจากการลงทุน ที่สูงมาก ดังกรณีในพื้นที่บ้านแม่ข้าวต้ม จังหวัดเชียงรายได้สะท้อนว่า

ค่าใช้จ่ายต่อไร่ รวมค่าแรง ค่าน้ำมัน ค่าสีกรหอ ค่าเก็บเกี่ยวเป็นต้นทุน ไร่ละ ๓,๐๐๐ บาท ขาย ข้าว ไร่ละ ๕,๐๐๐ บาท รายได้ก็แค่ ๒,๐๐๐ บาท ยิ่งทำนาก็ยิ่งมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นทุกที ยังมีค่าใช้จ่ายที่ จำเป็นอีก เช่น ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า เชลี่ย่าไร ไร่ละประมาณ ๑,๐๐๐ บาท¹³⁷

ในพื้นที่จังหวัดสุโขทัย ได้อธิบายถึงชาวนาในยุคนี้ว่า เป็นยุคของ “ผู้จัดการนา” ซึ่งไม่ จำเป็นต้องลงแรงทำนาด้วยตัวเอง แต่ได้ปรับตัวเป็นผู้จัดการในการทำนาแทน โดยต้องใช้ทักษะ

¹³⁶ โรงเรียนพุทธชินราชพิทยา จังหวัดพิษณุโลก, อ่างแล้ว

¹³⁷ โรงเรียนชุมชนบ้านแม่ข้าวต้มหลวง. เชียงราย, อ่างแล้ว

ความสามารถในการบริหารจัดการทำนา ตั้งแต่กระบวนการผลิต การหาเครื่องมือเครื่องจักร การจัดหาแรงงาน กระทั่งถึงการเก็บเกี่ยวขนส่ง หาดตลาดจำหน่ายผลผลิต ดังนี้¹³⁸

ในยุคผู้จัดการนานั้น ชาวนาไม่ต้องลงมือทำเอง ตั้งแต่เริ่มไถนาปักดำจรดปีน การคราด การหว่านข้าว การพ่นสารเคมีฆ่าแมลง การหว่านปุ๋ย จนถึงการเก็บเกี่ยว...

...ส่วนใหญ่ทุกคนจะจ้างรถไถ ในการไถนาและใช้รถไถนาของตัวเองในการคราดนา เป็นการทำให้หน้าเรียบสม่ำเสมอขึ้นทั้งแปลงนา...

๓.๕ รายได้ของคนในภาคเกษตรกรรมยุคปัจจุบัน

การดำรงชีวิตของผู้คนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมของภาคเหนือในปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่ต้องพึ่งพิงรายได้นอกภาคเกษตรกรรม โดยข้อมูลจากงานวิจัยของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่าในช่วงปี พ.ศ.๒๕๔๙-๒๕๕๐ ชีวิตของผู้คนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในภาคเหนือมีรายได้จากการทำการเกษตรที่เป็นเงินสดหลังจากหักค่าใช้จ่ายในการลงทุนแล้ว เฉลี่ยเพียงคนละ ๑๑,๖๓๓ บาทต่อคนต่อปี หรือเพียงวันละ ๓๒ บาท เท่านั้น โดยรายได้ส่วนใหญ่เกินครึ่งหนึ่งของเกษตรกรกลับมาจากการทำงานนอกภาคเกษตร ถึง ๕๘.๓๘% ซึ่งได้รับมาจาก การรับจ้างนอกการเกษตร เงินช่วยเหลือ/ชดเชย/เงินเดือน เงินที่บุตรหลานส่งมาให้การทำหัตถกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน และอื่น ๆ ¹³⁹ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ เดโช ไชยทัฬหะ เกี่ยวกับการปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ของหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ.๒๕๓๙ นั้น ได้ค้นพบว่า รายได้ของชาวนาในหมู่บ้านนั้น ร้อยละ ๘๒ เป็นรายได้ที่รับจากการประกอบอาชีพนอกไร่นาเป็นหลัก¹⁴⁰

ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า ชีวิตของผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในปัจจุบันนี้ ไม่สามารถเลี้ยงตัวเองโดยการยึดอาชีพเกษตรเป็นหลักเพียงอย่างเดียวได้อีกต่อไปแล้ว อันส่งผลให้เกิดกลุ่มชาวบ้านที่ยอมจำนนต่ออาชีพเกษตรกรรม และกลุ่มชาวบ้านที่มีการปรับตัวเองแบบผสมผสาน ซึ่งจะได้อธิบายในหัวข้อถัดไป

¹³⁸ โรงเรียนไกรในวิทยาคม รัชมังคลาภิเษก จังหวัดสุโขทัย. โครงการการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่พอเพียงของชาวนาชุมชนบ้านหนองเสาเดียว ตำบลไกรใน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดสุโขทัย. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ. สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๒.

¹³⁹ สรุปจากข้อมูลของ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ภาวะเศรษฐกิจสังคมครัวเรือนและแรงงานเกษตร ปี ๒๕๔๙-๒๕๕๐ โดยสามารถดูเพิ่มเติมได้ที่ http://www.oae.go.th/more_news.php?cid=444

¹⁴⁰ เดโช ไชยทัฬหะ. การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณี : การประกอบอาชีพนอกไร่นากับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดใหม่. วิทยานิพนธ์สาขาการพัฒนาลังคม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙. หน้า ๑๕๓.